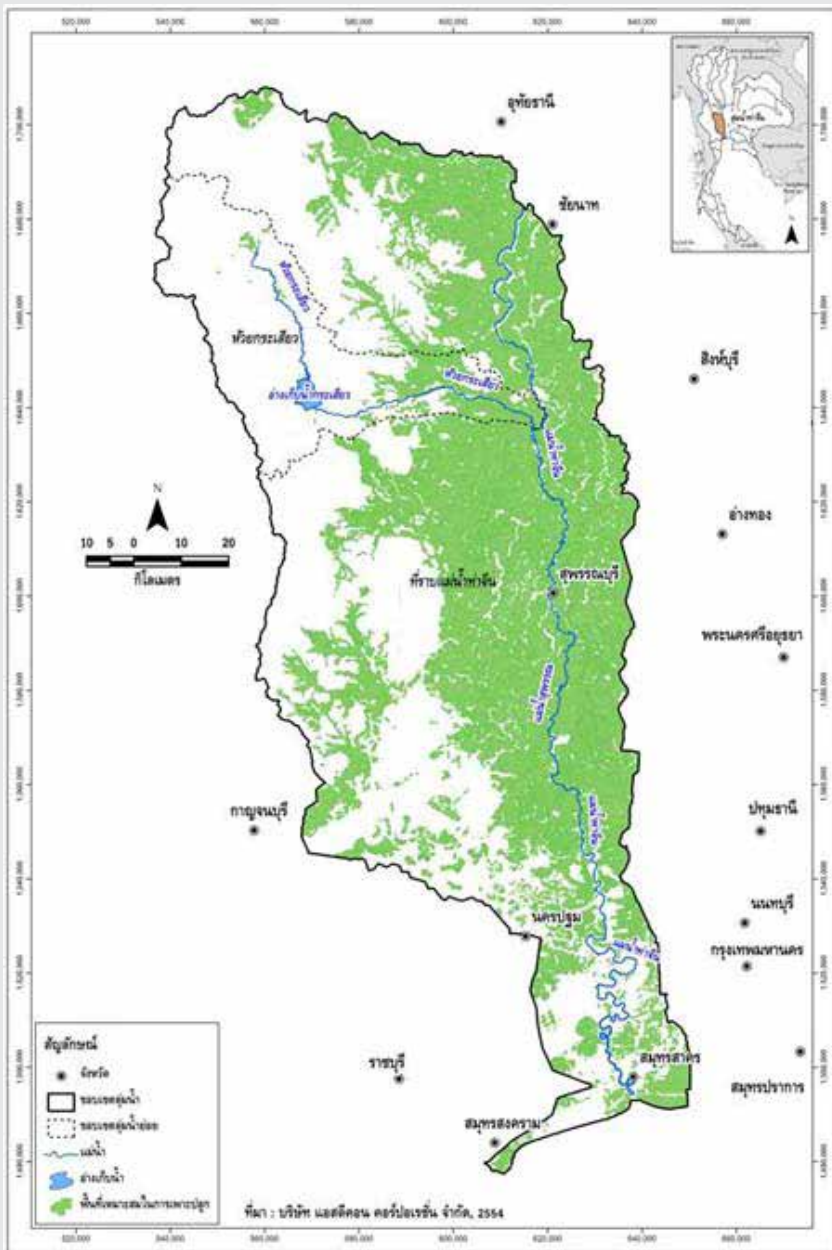

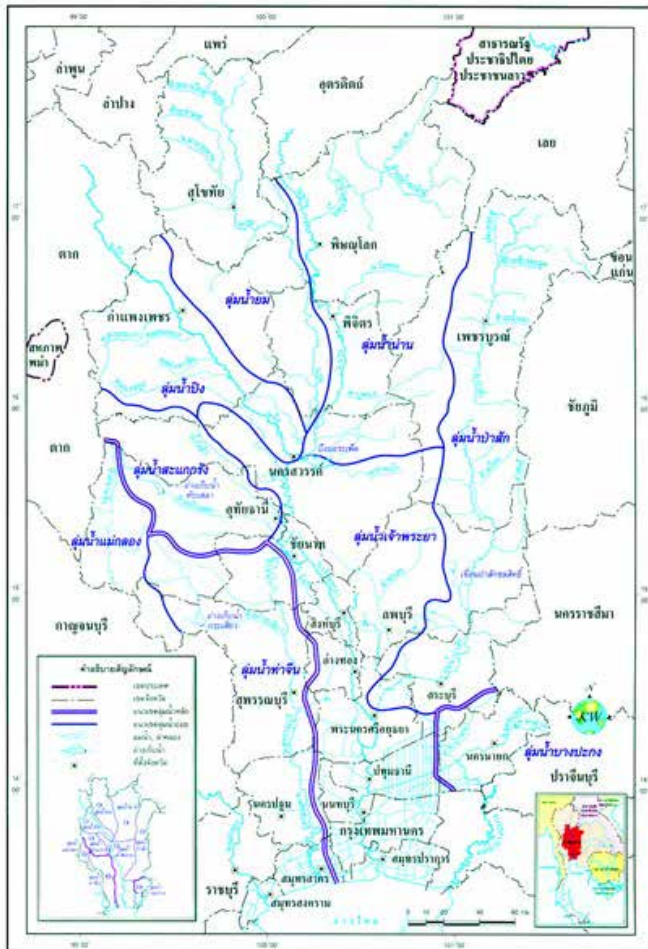
กาพล จำปาพันธ์. 2559. “ชุมชนโบราณในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม. หน้า 1-61.

ชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำท่าจีน

The ancient community sites in Tha Chin river basin

กำพล จำปาพันธ์

Kampol Champapan

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพสังคมวัฒนธรรมของชุมชนโบราณย่านลุ่มแม่น้ำท่าจีนในมิติเชิงประวัติศาสตร์ ด้วยใช้วิธีการศึกษาเชิงสำรวจตรวจสอบและสืบค้นแหล่งโบราณสถานและศิลปวัตถุ พบว่าลุ่มแม่น้ำท่าจีนเป็นแหล่งอารยธรรมประวัติศาสตร์สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการติดต่อค้าขายกับโลกภายนอกอย่างกว้างขวาง ผ่านความรุ่งเรืองจากยุคทวารวดี เขมรพระนครและอยุธยาของสยาม ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานของยุคสมัยดังกล่าวเป็นอันมากในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำท่าจีนเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมหลายชาติพันธุ์เข้ามาอยู่อาศัยและประกอบสัมมาอาชีพอยู่ในพื้นที่ อาทิเช่น ไทย, ลาว, มอญ, เขมร, ยวน, แขก, จีน, เวียดนาม เป็นต้น เนื่องจากประวัติศาสตร์ของสถานที่สำคัญที่มีอายุอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19-20 สูญหายไปจากสถานที่และความทรงจำของผู้คนในท้องถิ่น ภายหลังจึงเกิดการสร้างตำนานพื้นบ้านบอกเล่าความสำคัญ เช่น ตำนานท้าวอุทอง ซึ่งพบในพื้นที่มาก มีคุณูปการในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของย่านลุ่มแม่น้ำท่าจีน เพราะสะท้อนถึงแง่มุมความคิดและความเชื่อของคนในท้องถิ่น

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม, ชุมชนโบราณ, ลุ่มแม่น้ำท่าจีน

Abstract

This Article is presenting the result of study of the socio-cultural in the ancient community sites at the Tha Chin river basin. By used the historical method of fieldtrips studies and researching survey the ancient sites and artifacts. Found that the Tha Chin river basin is an important of the civilization historical area of Southeast Asia. It had many to contracts and trades with the foreigners and had to prosperity in the Dvaravati era, Angkor of Cambodia, and Ayothaya of Siamese. It has according to the many evidences clues in this area. The Tha Chin river basin has abundances and socio-cultural diversities. Because the ethnic groups come to live in this area : Thai, Lao, Mon, Khmer, Yuan (or Yonok from Lanna), Muslim, Chinese, Vietnamese etc. But the ancient historical sites has dating in before the 19-20th

Buddhist centuries has lost from the sites and the memories of local peoples. In later they are therefore made the folktales for mention in this area, For example : the folktales of Thao Uthong which many found that in the memory sites. These folktales have contribution for the studies of social and cultures in Tha Chin river basin history. Because it was reflect to the thoughts and believes of local peoples.

Keywords : History of Socio-Cultural, Ancient Community sites, Tha Chin River Basin

บทนำ : ความสำคัญของแม่น้ำท่าจีน

“แม่น้ำท่าจีน” เป็นแม่น้ำที่แยกตัวออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลท่าซุง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี กับ ผังตะวันตกที่อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ไหลผ่าน จังหวัดชัยนาท จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม จังหวัดสมุทรสาคร ก่อนจะไหลออกสู่อ่าวไทยที่บริเวณปากน้ำตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร มีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 325 กิโลเมตร (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 84-85)

แม่น้ำท่าจีน มีชื่อเรียกตามท้องถิ่นหลายชื่อ ได้แก่ ตอนที่ไหลผ่านจังหวัดชัยนาท เรียกว่า “แม่น้ำมะขามเฒ่า” แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองมะขามเฒ่า จังหวัดชัยนาท ตอนที่ผ่านจังหวัดสุพรรณบุรีเรียกว่า “แม่น้ำสุพรรณบุรี” ตอนที่ผ่านจังหวัดนครปฐมเรียกว่า “แม่น้ำนครไชยศรี” ส่วนตอนที่ไหลผ่านจังหวัดสมุทรสาคร และไหลลงสู่อ่าวไทยเรียกว่า “แม่น้ำท่าจีน” และเรียกตลอดทั้งสายว่า “แม่น้ำท่าจีน” (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 84)

ส่วนคำว่า “ท่าจีน” ได้มาจากชื่อเรียกหมู่บ้านที่ปากแม่น้ำนี้ที่สมุทรสาคร คือ “บ้านท่าจีน” คล้ายกับที่ชื่อ “บางเจ้าพระยา” ที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นเหตุให้เรียก “แม่น้ำเจ้าพระยา” บ้านท่าจีนได้รับการก่อตั้งเป็นเมืองในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เรียกว่า “เมืองสาครบุรี” (สมุทรสาครในกาลต่อมา) คราวเดียวกับที่ทรงให้ตั้งชุมชนตลาดขวัญเป็นเมืองนนทบุรี และให้พื้นเมืองนครไชยศรี โดยนำอิฐวัดกุ้อสร้างมาจากการรื้อกำแพงเมืองสุพรรณบุรี, ลพบุรี และนครนายก เพราะทรงเห็นว่าการมีเมืองกำแพงสูงใหญ่เข้มแข็ง ที่หัวเมืองใกล้พระนคร เป็นอันตรายในยามมีศึกสงคราม ข้าศึกจะยึดได้ที่ชัยภูมิไว้ต่อสู้กรณเมืองหลวง (ศิลปากร, 2553 : 90)

แม่น้ำท่าจีนในสุพรรณบุรี มีเส้นทางคมนาคมโบราณที่สามารถใช้เดินทางไปมาหาสู่ระหว่างสุพรรณบุรีกับพระนครศรีอยุธยาได้สะดวก เพราะมีคลองขุดโบราณตัดตรงเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำน้อย อยู่ในเขตอำเภอบางปลาม้า ตอนใต้ของเมืองสุพรรณบุรี คือ คลองบางปลาม้า กับ คลองบางยี่หน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2553 : 56) “คลองบางปลาม้า” จากแพรกน้ำวัดลาดหอยและวัดกลาง ตรงไปยังแม่น้ำน้อยที่ลาดชะโด อำเภอดมชัญญะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และอีกคลอง คือ “คลองบางยี่หน” จากบริเวณประตูน้ำบางยี่หน ตรงไปยังบ้านแพน อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมี “คลองพระยาบันลือ” เป็นเส้นที่ตัดตรงจากแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอสองพี่น้อง ไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอบางไทร เป็นต้น

แม่น้ำท่าจีนนับเป็นแม่น้ำสายประวัติศาสตร์สำคัญของสยามประเทศ เพราะเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงกรุงศรีอยุธยา จึงปรากฏแหล่งโบราณคดีหลายแห่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ได้แก่ เมืองโบราณในย่านอำเภอดมชัญญะ จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองโบราณเนินทางพระ อำเภอสมาชูก จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองสุพรรณบุรีเก่าที่มีที่ตั้งอยู่กับเมืองสุพรรณบุรีปัจจุบัน, เมืองโบราณนครไชยศรี, เมืองโบราณนครปฐม, ชุมชนเก่าแก่ที่วัดไผ่โรงวัว (บางตาเถร) อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี นอกจากนี้ยังมีเมืองโบราณในลำนํ้าสาขา เช่น ที่แม่น้ำท่าว่า มีเมืองโบราณท่าที่เลี้ยงบริเวณสระอโศก ที่บ้านท่าเสด็จ, แม่น้ำจะเข้สามพัน มีเมืองโบราณโคกยายเกตุ อำเภอดมชัญญะ, เมืองโบราณอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น (ทิวา ศุภจรรยา, 2530 : 1-20)

เนื่องจากเป็นแม่น้ำสายเก่าแก่ที่ไหลผ่ากลางภาคกลางของดินแดน แม่น้ำท่าจีนจึงเป็นแหล่งพบปะกันของวัฒนธรรมต่างถิ่น ผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถึงแม้จะได้ชื่อเป็นแม่น้ำสายประวัติศาสตร์ทวารวดี แต่ยังปรากฏพื้นที่เมืองของวัฒนธรรมเขมรดังเช่น แหล่งโบราณคดีบ้านดอนทางพระหรือเนินทางพระ ตำบลบ้านพระ อำเภอสมาชูก มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง มีคูน้ำ คันดิน นักโบราณคดีได้เคยพบศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ตามแบบวัฒนธรรมเขมรแบบบายนมีอายุตกช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18

ชุมชนโบราณของแคว้นสุพรรณภูมิ

เส้นทางของวัฒนธรรมเขมรในภาคกลาง ศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี แต่ในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน วัฒนธรรมเขมรกระจายอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี การเดินทางจากลพบุรีมาที่ลุ่มแม่น้ำ

ทำจินตอนบน คงไม่ผ่านอโยธยาหรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เพราะสามารถเดินทางจากลพบุรีไปทางทิศตะวันตก ตามลำแม่น้ำลพบุรีสู่สิงห์บุรีและแม่น้ำเจ้าพระยา แล้ววกขึ้นเหนือเล็กน้อย ไปยังเมืองแพรกศรีราชา ในอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท และบริเวณเหนือเขื่อนเจ้าพระยา จึงเข้าสู่ปากคลองมะขามเฒ่าอันเป็นจุดเริ่มต้นแม่น้ำท่าจีน จากนั้นลงใต้สู่เขาบางนางบวชลงไปอีกไม่กี่กิโลก็ถึงบริเวณดอนทางพระหรือเนินทางพระ อำเภอสามชูก ซึ่งเป็นแพรกน้ำจุดแยกระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับลำน้ำสาขาสำคัญอย่างแม่น้ำท่าว่า ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลคู่กับแม่น้ำท่าจีนในเขตสุพรรณบุรี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2557 : 48-69)

จากที่โบราณสถานที่ตั้งอยู่ย่านริมแม่น้ำท่าว่าในสุพรรณบุรี มักมีอายุเก่ากว่าโบราณสถานที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน และริมตลิ่งของแม่น้ำยังพบว่าเป็นดินใหม่ซึ่งออกยื่นออกมา จึงทำให้เกิดการสันนิษฐานว่าแม่น้ำท่าว่าน่าจะเป็นแม่น้ำสุพรรณบุรีสายเก่าและแม่น้ำท่าจีนสายเก่า ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพและเส้นทางคมนาคมไปสู่แหล่งใหม่ทางทิศตะวันออกคือแม่น้ำท่าจีนสายปัจจุบัน

ร่องรอยเขมรในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน ไม่ได้มีเพียงซากศิลปกรรมที่หลงเหลืออยู่ที่แหล่งโบราณคดีดอนทางพระหรือเนินทางพระเท่านั้น หากแต่ชุมชนในละแวกย่านใกล้เคียงแหล่งโบราณคดีดังกล่าว โดยเฉพาะแถบตำบลบ้านพระ อำเภอสามชูกนั้น ผู้คนดั้งเดิมเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาขแมร์ (เขมร) อยู่หลายหมู่บ้าน ผสมปนเปกับกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาว (ธัชสร ตันติวงศ์, 2528)

หลักฐานศิลปกรรมที่พบในย่านนี้ เช่น เทวรูปพระวิฆณุที่เป็นเจ้าพ่อศาลหลักเมืองสุพรรณ, เทวรูปพระวิฆณุที่ศาลท่าพระยาจักร เมืองอุททอง, เทวรูปและพระพุทธรูปอวโลกิเตศวรที่พบที่โบราณสถานเนินทางพระ, พระพุทธรูปในศิลปะแบบบายน พบที่วัดพระลอย, วัดพระนอน, วัดกงจักร, วัดกุฎีทอง ฯลฯ แสดงออกถึงความสัมพันธ์กับเขมรพระนคร การอ้างถึง “ศิลปะลพบุรี” บางครั้งบางครั้งก็บิดเบือนข้อเท็จจริงเรื่องความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ คำถามที่เกิดขึ้นมาก็คือทำไมเพราะเหตุใดเขมรพระนครจึงต้องแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในภาคกลางของสยาม ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำลพบุรี, แม่น้ำป่าสัก, แม่น้ำท่าจีน, แม่น้ำท่าว่า และแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่เมืองโบราณเนินทางพระ, สรรคบุรี, สุพรรณบุรี, ราชบุรี, เพชรบุรีที่ปราสาทกำแพงแลง, กาญจนบุรีที่ปราสาทเมืองสิงห์

วรรณวิภา สุนตต์ดา (2548) นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลศิลปกรรมเขมรสมัยบายนที่ปรากฏหลักฐานในประเทศไทย เสนอว่าการเข้ามาของเขมรในกลุ่มแม่น้ำ

เจ้าพระยาตลอดไปจนถึงแม่น้ำแม่กลองที่กาญจนบุรี ก็เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าที่เกิดจากการขยายอิทธิพลลงใต้ของอาณาจักรพุกาม กระทั่งพุกามสามารถติดต่อสร้างเส้นทางการค้ากับลังกาที่อยู่ในมหาสมุทรอินเดียได้ เขมรพระนครจึงได้บุกเบิกเส้นทางการค้าเพื่อเชื่อมต่อกับพุกามและลังกา ภาคกลางของสยามก็มีเส้นทางแม่น้ำที่สามารถเดินทางติดต่อกับอาณาจักรพุกามได้ อีกทั้งยังสามารถใช้เส้นทางเลียบชายฝั่งที่เพชรบุรีและนครศรีธรรมราชได้อีกทางหนึ่งด้วย

สำเนียงภาษาพูดกลุ่มตระกูลไท-ลาว ในย่านสุพรรณบุรี มีลักษณะคล้ายคลึงกับสำเนียงภาษาพูดของคนลาวในแถบหลวงพะบางและจำปาศักดิ์ หรืออาณาบริเวณดินแดนล้านช้างที่เรียกว่า “ลาวเหนือ” ปัจจุบันสำเนียงแบบนี้ถูกนิยามในสมัยช่วงหลังมานี้ว่า “เหนือ” หรือเรียกรวมกันบ่งชี้ที่ท้องถิ่นว่า “เหนือสุพรรณ” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2557 : 92-125) ทั้งที่มีได้เป็นสำเนียงพูดเฉพาะของชาวสุพรรณบุรีเท่านั้น จะพบสำเนียงพูดแบบนี้ที่จังหวัดนครปฐม, ราชบุรี, เพชรบุรี, กาญจนบุรี, อ่างทอง, อำเภอสนา และอำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ถือเป็นสำเนียงพูดของคนในภาคกลางแถบฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และในสมัยอยุธยา-อยุธยา นั้น สำเนียงพูดดังกล่าวนี้ก็เป็นสำเนียงพูดของคนในราชสำนัก หรือ “สำเนียงหลวง” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551) ดังปรากฏมรดกอยู่ในประเพณีการละเล่นโขนที่จะมีร้องเล่นเจรจากันด้วยสำเนียงดังกล่าวนี้ ส่วนสำเนียงพูดของชาวบางกอก-กรุงเทพฯ นี้มีลักษณะเจือด้วยสำเนียงของชาวจีน สมัยอยุธยา-อยุธยา จึงนิยามสำเนียงดังกล่าวว่าเป็นสำเนียงนอกหรือต่างถิ่น แต่ภายหลังสมัยอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ เมื่อคนจีนมีบทบาทมาก และผู้นำของชนชั้นนำสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ มาจากกลุ่มชาติพันธุ์จีน ก็เป็นปัจจัยทำให้สำเนียงต่างถิ่นนี้เป็นสำเนียงหลวงหรือภาษาพูดหลักของสมัยรัตนโกสินทร์ แทน

สำหรับความเป็นมาของวัฒนธรรมลาวและสำเนียงพูดลาวของชาวสุพรรณบุรี และบริเวณย่านชุมชนที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของแคว้นสุพรรณภูมิ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2557 : 92) อธิบายว่าเป็นผลสืบมาตั้งแต่ช่วงสมัย พ.ศ. 1700 (ประมาณ 800 ปีมาแล้ว) เมื่อคนในวัฒนธรรมลาวจากบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ได้เคลื่อนย้ายถิ่นฐานครั้งใหญ่ลงมายังลุ่มแม่น้ำท่าจีน ตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. 1700 ตามเส้นทางคมนาคมการค้าภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ทำให้เกิดรัฐใหม่ที่สืบเนื่องจากรัฐเก่าแก่ขยายตัวเติบโตขึ้นเป็นรัฐสุพรรณภูมิ มีอำนาจในดินแดนลุ่มแม่น้ำท่าจีน ขึ้นแทนที่รัฐอุททอง-ทวารวดี ภัชตริย์

ชนชั้นปกครองของดินแดนนี้จึงนิยมเรียกตัวเองและมีนามว่า “บรมราชา” หมายถึง ขุนบรม หรือขุนบุลม ปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ลาวหลวงพะบาง กระทั่งเข้ามาปกครองอยุธยา สถาปนาราชวงศ์สุพรรณภูมิ ก็ยังนิยมใช้พระนาม “บรมราชา” อาทิเช่น สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว), สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา), สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 เป็นต้น

ตอนใต้ของลำน้ำท่าว่าไหลไปถึงย่านโคกยายเกตุ บริเวณนี้มีทั้งคลองเก่าและถนนโบราณตัดตรงไปยังแม่น้ำจะเซ้สามพันและเมืองโบราณอุ้มทอง ดังนั้น หากแบ่งตามลำน้ำแล้ว เมืองโบราณในเขตสุพรรณบุรีจะแบ่งได้เป็น 3 เขตลุ่มแม่น้ำ คือ แม่น้ำท่าจีน, แม่น้ำท่าว่า และแม่น้ำจะเซ้สามพัน แต่เรียกรวมกันว่า “ลุ่มแม่น้ำท่าจีน” เพราะแม่น้ำท่าจีนปัจจุบันมีขนาดกว้างใหญ่และไหลยาวกว่าอีกสองสายข้างต้น และอีกสองสายข้างต้น ก็ถือเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำท่าจีน

เมืองสุพรรณบุรีมีลักษณะทางกายภาพที่เรียกว่า “เมืองอกแตก” เพราะมีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่ากลางเมือง และมีการขุดคลองแบ่งน้ำจากแม่น้ำท่าจีนออกเป็น 2 ด้าน ล้อมเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ เมืองที่มีลักษณะกายภาพอย่างเมืองอกแตกคล้ายคลึงกันนี้ ได้แก่ เมืองพิษณุโลก มีแม่น้ำน่านไหลผ่ากลาง, เมืองแพร่ศรีราชา ในอำเภอสรคบุรี จังหวัดชัยนาท มีแม่น้ำน้อยไหลผ่ากลาง, เมืองราชบุรี ที่มีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่ากลาง, เมืองสามโคก ปทุมธานี ที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่ากลาง, กรุงเทพมหานคร 2325 ก็มีสภาพเมืองอกแตก แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่ากลางเช่นกัน เมืองอยุธยาเดิมที่วัดอโยธยา ก็มีแม่น้ำหันตราและคลองสวนพลู ไหลผ่ากลางเมือง (นิคม มุสิกคามะ, 2515 : 543)

การมีแม่น้ำไหลผ่ากลาง เกิดจากความนิยมในการตั้งชุมชนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำของประชากร ได้ประโยชน์หลายประการ โดยเฉพาะในด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพและการคมนาคม แต่เป็นเมืองไม่ปลอดภัยจากการรุกรานของข้าศึกศัตรู เพราะเข้าถึงได้ง่าย ไม่มีแนวป้องกันเมืองจากทางด้านลำแม่น้ำ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการพัฒนาการรบทางเรือกันขึ้นมาแล้ว สองฝั่งแม่น้ำท่าจีนในสุพรรณบุรี เต็มไปด้วยโบราณสถานตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สะท้อนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินของราษฎรที่มีอย่างต่อเนื่อง

แม่น้ำท่าจีนเป็นแม่น้ำของชนหลากหลายชาติพันธุ์ มีทั้งชุมชนอยู่อาศัยของชาวไทย, จีน, ลาว, เขมร, มอญ, พม่า, กูย, แขก เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้เช่นเดียวกับชุมชนอื่นในภาคกลาง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน

แต่ละวัดก็จะมีรูปแบบการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมตามอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ เช่น วัดประดู่สาร (จีน) รวมทั้งศาลเจ้าต่าง ๆ ในละแวกย่าน, วัดไทรย์ (ลาว), วัดจันทร์ (ลาว), วัดพัฒนาราม (ลาว), วัดพร้าว (พม่า), วัดคลองขอม (เขมร), วัดดอนพระ สามชุก (เขมร), วัดพระรูป (มอญ), วัดลำปะชีว (มอญ, จีน), บางวัดก็ผสมกันหลากหลาย เช่น วัดหน่อพุทธางกูร (ไท, ลาว, จีน, มอญ) เพราะเป็นย่านกึ่งกลางระหว่างชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าว (สถาวัฒนธรรม จังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 43-54) ภายหลังกยังมีกลุ่มชาวเวียดนามอพยพหรือ “ญวน” ที่นับถือคริสต์ศาสนา และสร้างโบสถ์ศาสนสถานของตนขึ้นที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม อีกด้วย (สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์, 2532 : 152-158)

ชุมชนรอบศาสนสถานเหล่านี้ ไม่เพียงไม่ได้อำพรางอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตน หากยังนำเอาอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เหล่านั้นมาแสดงออกอย่างเปิดเผยต่อคนภายนอกอีกด้วย อาจเพราะการรวมศูนย์อำนาจสร้างความเป็นไทย ตลอดช่วงที่ผ่านมาไม่ได้บังคับเข้มงวด ในย่านบริเวณภาคกลาง แต่จะตรงข้ามกับภาคอื่น ๆ ที่อยู่ถัดไป ภาคกลางถูกเข้าใจอย่างเหมารวมว่าเป็นไทยทั้งหมด โดยไม่มีการตรวจสอบในระดับท้องถิ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือความแตกต่างทางชาติพันธุ์และการยืดยานเป็นอื่นของชุมชนในภาคกลาง ไม่ถือเป็นภัยต่อความมั่นคง เมื่อเทียบกับภาคอื่นที่มีพรมแดนติดกับเพื่อนบ้าน เช่น ล้านนาในภาคเหนือ, อีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ปัตตานีในภาคใต้ เป็นต้น

ชุมชนเมืองสุพรรณบุรีเก่า

การกระจายตัวกว้างของโบราณสถานในเขตสุพรรณบุรี บ่งบอกว่าชุมชนเมืองมีขนาดกว้างขวางใหญ่โตกว่ากำแพงเมืองหรือเขตตัวเมืองที่เป็นทางการอยู่มาก เมืองสุพรรณบุรีมีคูน้ำและกำแพงเมือง เหลือซากอยู่ทางทิศตะวันออก กำแพงเมืองทางด้านถนนมาลัยแมน ผ่านจากหน้าวัดป่าเลไลยก์ไป จะเห็นกำแพงเมืองและลำรางที่เป็นคูเมืองเก่า เหตุที่ตัวเมืองปัจจุบันตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ จากโชนวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ครอบคลุมวัดป่าเลไลยก์ ทั้งที่ตามขอบเขตเมืองเดิมนั้น วัดป่าเลไลยก์ถือเป็นย่านอรัญวาสี เขตนอกเมือง (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 65)

สาเหตุการพังทลายและร้างไปของกำแพงเมือง ไม่ได้มีสาเหตุเกิดจากฝีมือพม่า เหมือนอย่างที่หลายคนเข้าใจผิดไป เพราะไม่ดูหลักฐาน พระราชพงศาวดารก็มีบันทึกเอาไว้ระบุว่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้โปรดให้รื้ออิฐกำแพงเมืองสุพรรณบุรี, ลพบุรี, นครนายก ไปสร้างเมืองใหม่ที่บ้านตลาดขวัญ (นนทบุรี), บ้านท่าจีน (สาครบุรี, สมุทรสาคร)

และนครไชยศรี เป็นต้น (ศิลปากร, 2553 : 90)

ริมแม่น้ำท่าจีนในตัวเมืองสุพรรณบุรี มีโบราณสถานสำคัญที่มีอายุตกถึงสมัยอโยธยาหลายแห่ง ได้แก่ เตาเผาบ้านบางปูน, เตาเผาบ้านสมุน, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ, วัดพระรูป, วัดป่าเลไลยก์, วัดไชนาวาส, วัดสุวรรณภูมิ, วัดพระอินทร์ (ร้าง), วัดเถลไถล (ร้าง), วัดสนามชัย (ร้าง), วัดมรกต (ร้าง), วัดกุฎีสงฆ์ (ร้าง), วัดพริก (ร้าง), วัดชุมนุญสงฆ์ (ร้าง), วัดการ้อง (ร้าง) เป็นต้น (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 62-70) นอกจากนี้ยังมีวัดสถานที่ที่มีศิลปวัตถุสมัยอโยธยา ได้แก่ วัดพิหารแดง, วัดพระลอย, วัดพระนอน, วัดกงจักร, วัดกุฎีทอง เป็นต้น

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุพรรณบุรี

เช่นเดียวกับเมืองโบราณในพุทธศาสนาอุษาคเนย์ สุพรรณบุรีมีวัดมหาธาตุ หรือที่เรียกเต็ม ๆ ว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” เป็นศูนย์กลางเมือง ตัววัดหันไปทางทิศตะวันตก ไม่ถูกชนบ ด้วยอนุโลมตามลำแม่น้ำท่าจีนทางคมนาคม เพราะอยู่ติดแม่น้ำท่าจีนทางทิศตะวันตก ร่องรอยทางสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุสมัยอโยธยา ได้แก่ เจดีย์ประธานทรงปราสาท สร้างสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (เจ้าครุฑอินทร์), เจดีย์รายแปดเหลี่ยมแบบอโยธยา อยู่หน้าพระปราสาท นอกกำแพงแก้ว ทำให้สันนิษฐานว่าเดิมวัดนี้สร้างมาแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แล้วมาสถาปนาใหม่ให้เป็นวัดสำหรับบรรจุพระบรมธาตุเป็นหลักของเมือง,

พระนอนขนาดใหญ่แต่ไม่ถึงกับเท่าพระนอนจักรสีห์ จังหวัดสิงห์บุรี ขนาดเท่ากับพระนอนวัดพระรูป ที่อยู่ไม่ไกลกัน, นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปศิลาทรายหลายองค์ อยู่ในวิหารหน้าพระปราสาท เดิมประดิษฐานเรียงรายอยู่ในระเบียงรอบพระปราสาท เหมือนอย่างวัดพุทธไสยาสน์ อโยธยา, วัดมหาธาตุ อโยธยา, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี, วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น

หลักสี่มาคู่ของวัดนี้เป็นสีมาก่ออิฐฉาบปูน มีฐานบัวกลีบ ตัวหลักสี่มาทำลวดลายเลียนแบบของเก่า ตั้งอยู่รายรอบอุโบสถร้าง ประดิษฐานพระพุทธรูปอุทอง ลวดลายหลักสี่มาคล้ายวัดธรรมามูล จังหวัดชัยนาท, วัดยม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดบ้านเป้ง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดวังชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดโคกหม้อ จังหวัดราชบุรี, วัดหลุมดิน จังหวัดราชบุรี, วัดไชนาวาส จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดเขาดิน จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

แต่ที่มีลักษณะผิดแผกไปกว่ากัน จนไม่อาจกำหนดอายุเป็นของทำในสมัยอยุธยาได้ ก็เพราะวัสดุเป็นอิฐฉาบปูน ไม่ใช่หินทรายแดง เหมือนอย่างวัดต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น อีกทั้งยังมีการทำใบชนิดเข้าเหลี่ยม ตรงหลักสีมาที่ตั้งอยู่ตรงมุม 90 องศา ลักษณะเข้าเหลี่ยมคล้ายกันนี้มีที่ป้อมพระสุเมรุ กรุงเทพฯ หลักสีมาเดิมของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี คงสูญหายไปจากวัดและมีการทำใหม่เลียนแบบลวดลายเก่า

วัดป่าเลไลยก์

มีเอกสารกล่าวถึงในพงศาวดารเหนือ ว่ามอญน้อยได้รับบัญชาจากพระเจ้ากาแต ให้มาบูรณะวัดป่าเลไลยก์ ตัววัดมีอยู่เดิมตั้งแต่สมัยทวารวดี จากพุทธลักษณะของหลวงพ่อโตวัดป่าเลไลยก์ที่ยังมีเศียรพระพุทธรูปแบบทวารวดี ห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวา ประทานพร พระเศ้าม้วนขดเป็นหย่อม ๆ (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 67) ด้านหน้ามีเจดีย์ทรงระฆัง ปักป้ายว่าเป็นเจดีย์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ดูละม้ายคล้ายสถาปัตยกรรมแบบลังกา-มอญ พบที่ปราสาทนครวัดทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน และที่วัดพระลอย ริมแม่น้ำท่าจีน ไม่ไกลจากวัดป่าเลไลยก์ ลักษณะเจดีย์มีฐานบัวเหลี่ยมด้านล่างและชั้นมาลัยเถาสูง ประดับแข้งสิงห์ แต่จะมีอายุถึงสมัยอยุธยาหรือไม่ อาจจะบุได้แน่ชัด ทว่าพระพุทธรูปองค์เล็กที่ประดิษฐานอยู่หลังวิหารหลวงพ่อโตเป็นพระพุทธรูปที่มีอายุเก่าถึงสมัยอยุธยาจริง

ประวัติเป็นทางการของวัด ตามหลักฐานของกรมการศาสนา จากรายงานประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร ระบุว่าเจดีย์หน้าวิหารใหญ่นี้ สร้างประมาณปี พ.ศ. 1369 (การศาสนา, 2527 : 307) นอกจากนี้กรมการศาสนายังอ้างถึงข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อสนับสนุนการกำหนดอายุของวัด ในข้อที่ว่าพระพุทธรูปหลวงพ่อโตวัดป่าเลไลยก์น่าจะสร้างขึ้นก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 พ.ศ. 1893 ราว 80 ปี มีอายุตกใน พ.ศ. 1813 ตรงกับ “สมัยอุทอง” ตามการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (การศาสนา, 2527 : 309) ซึ่งก็จะตรงกับ “สมัยอยุธยา” ตามการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนใช้ในที่นี้

แต่น่าเสียดายที่ไม่อาจใช้หลักฐานประเภทหลักสีมาของวัดนี้ได้ เพราะหลักสีมาของวัดป่าเลไลยก์มีปัญหาเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ของเก่าสูญหายไปแล้ว สีมาที่มีอยู่เป็นของทำใหม่ ไม่อาจนำมาเป็นหลักฐานได้ ซ้ำยังเป็นสีมาใหม่สมัยรัตนโกสินทร์

ไม่ได้ทำเลียนแบบรักษารูปแบบเก่าแต่อย่างใดเลย ตัวอุโบสถเองก็สร้างใหม่อย่างถาวรด้วยการบูรณะและการสนับสนุนของ ฯพณฯ บรรหาร และคุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา

เจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบอโยธยา-สุพรรณภูมิ

เป็นรูปแบบเจดีย์ที่โดดเด่นและพบเห็นได้ทั่วไป ในย่านสุพรรณบุรี ได้แก่ เจดีย์วัดพระรูป, วัดพระอินทร์, วัดมรกต, วัดสนามชัย, วัดการ้อง, วัดชุมนุชสงฆ์, วัดเถลไถล, วัดแร้ง (วัดแดง), วัดไก่เตี้ย, วัดม่วง, วัดพริก, วัดปู่บัว, เป็นต้น (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 36-41) เจดีย์รูปแบบนี้เป็นผลงานสร้างสรรค์ที่โดดเด่นของยุคสมัยอโยธยา ปรากฏทั่วไปตามเมืองในวัฒนธรรมภาคกลาง สมัยพุทธศตวรรษที่ 17-21

ในจำนวนดังกล่าว วัดสนามชัยตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีน มีสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ พอ ๆ กับเจดีย์ประธานวัดใหญ่ชัยมงคล, พระประโทณเจดีย์ จังหวัดนครปฐม, น่าจะมีขนาดเท่าพระปฐมเจดีย์องค์จริง ที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างครอบไว้ภายใน รอบสถาปัตยกรรมยังมีเจดีย์รายแปดเหลี่ยมตั้งเรียงรายกันอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดมหาธาตุเดิมก่อนที่จะมีการสร้างพระบรมธาตุทรงปราสาทที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นที่น่าเสียดายที่วัดเหล่านี้ถูกปล่อยทิ้งร้าง ไม่มีการดำเนินโครงการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีตามสมควร บางแห่งจึงเหลือเห็นเพียงซากเจดีย์ตั้งอยู่ ไม่มีข้อมูลอย่างอื่น

ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง

ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน ติดกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอุทยานมังกรสวรรค์และพิพิธภัณฑ์มังกร เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสุพรรณบุรี เป็นศาลใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ มีศาลเจ้าพ่อเก่าแก่ของสุพรรณบุรี ตั้งอยู่ที่บ้านท่าเสาใต้ตรงบริเวณสระอักษะกษิข ข้อที่น่าสนใจและมีประเด็นเกี่ยวข้องในที่นี้ สำหรับศาลที่ตัวเมืองสุพรรณบุรี ก็คือภายนอกเป็นศาลเจ้าจีน แต่ภายในองค์เจ้าพ่อ กลับเป็นเทวรูปพระนารายณ์สี่กรสวมหมวกแขก (Feg) ศิลปะสกุลช่างแบบเขมรยุคไพรกเม็ง (อนุรักษสิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี, มปป. : 8)

เพราะความเป็นเจ้าพ่อหลักเมืองปรากฏองค์ในแบบศิลปกรรมเขมรหรืออย่างไรไม่แน่ชัด จึงมีทัศนคติที่เล้าลือถึงความดุร้ายและไม่ชอบเจ้านายจากกรุงเทพฯ จนมีคติว่า “ห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรณ” ด้วยว่าเจ้าพ่อเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านายกรุงเทพฯ หากองค์ใดเสด็จไปจะต้องมีเหตุเภทภัยอันตรายถึงสิ้นพระชนม์หรือไม่ก็พระสติ

วิปาส ดังสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง “นิทานโบราณคดี” (ดำรงราชานุภาพ, 2540 : 67-74)

แต่ไม่น่าจะเกี่ยวกับความเป็นเจ้าพ่อเขมร เพราะเจ้าพ่อหลักเมืองที่ศาลพระกาฬ เมืองลพบุรี และเจ้าพ่อที่ศาลท่าพระยาจักร เมืองอุททอง ต่างก็ศิลปกรรมแบบเขมรเช่นกัน ไม่มีคติหรือประเพณีห้ามไม่ให้เจ้าเสด็จไปทั้งสองแห่งข้างต้นด้วยแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตลอดถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จไป และทรงให้บูรณะศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนี้ใหม่ (อนุรักษสิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี, มปป. : 8)

ร่องรอยหลักฐานจากหลักสี่มา, พระพุทธรูป

วัดพระลอย, วัดพระนอน, วัดพิหารแดง, วัดสุวรรณภูมิ, วัดไชนาวาส ที่วัดพระลอย ชาวบ้านเรียกชื่อวัดตามพระพุทธรูปที่มีประวัติการพบว่า ลอยมาตามลำน้ำท่าจีน โผล่ขึ้นที่บริเวณหน้าวัด ชาวบ้านนำขึ้นจากน้ำมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ (มนัส โอภาสกุล, 2547 : 219-221) พระพุทธรูปองค์นี้มีขนาดเล็ก พุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปแบบเขมร-ลพบุรี ปางนาคปรก หากลอยมาตามน้ำจริงดังว่าก็น่าจะลอยมาจากเนินทางพระที่อยู่ตอนบนของลำน้ำไม่ไกลจากวัดนี้ เพราะเนินทางพระเป็นแหล่งใหญ่ของเขมร-ลพบุรีในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนบน ตั้งอยู่แพรกน้ำที่สามารถเดินทางไปยังเมืองลพบุรีได้

จากการรวบรวมข้อมูลของหน่วยงานเฉพาะอย่าง “คณะกรรมการอนุรักษสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี” พบว่ายังมีพระพุทธรูปในศิลปะเขมร-ลพบุรี ปางนาคปรก มีขนาดใกล้เคียงกันกับวัดพระลอย พบที่วัดกงจักรและวัดกุฎีทอง ในย่านริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน ไม่ไกลจากวัดพระลอยด้วย วัดกงจักรมี 3 องค์ วัดสุวรรณภูมิมี 1 องค์ (อยู่คู่กับบาตรสังคโลกอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18) วัดกุฎีทองมี 4 องค์ (อนุรักษสิ่งแวดล้อมและศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี, มปป. : 1-2) เมื่อรวมกับวัดพระลอยอีกองค์หนึ่งก็รวมเป็น 9 องค์ ผู้เขียนจึงเห็นว่าพระพุทธรูปดังกล่าวเป็นของที่ทำขึ้นในสถานที่มากกว่า ยกเว้นแต่จะลอยตามน้ำมาด้วยกันทั้ง 9 องค์ ซึ่งเป็นไปได้ยาก

มีข้อสงสัยเกิดว่าพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะตามสกุลช่างต่างกัน มักจะมีตำนานที่ม้าว่ายลอยตามน้ำมาจากที่อื่น ตัวอย่างเช่นกรณีพระพุทธรูปที่ฉะเชิงเทรา ศิลปะสกุลช่างแบบล้านนา มีตำนานว่าลอยมาตามลำน้ำบางปะกง มาโผล่ให้ชาวบ้านอาราธนาขึ้นบกด้วยวิธีมัดเชือกลากขึ้นจากน้ำ แต่ลำน้ำภาคเหนือกับลำน้ำบางปะกง เป็นคนละเส้นทาง

ไหลกัน คงมีผู้ไม่ประสงค์ออกนาม นำองค์หลวงพ่อกู้ขึ้นเรือล่องมามากกว่า

ภายในวัดพระลอย ยังมีเจดีย์ทรงลังกา-มอญ คล้ายคลึงกับวัดป่าเลไลยก์ ตั้งอยู่หน้าวัด ริมแม่น้ำท่าจีน แต่สภาพชำรุดกว่าวัดป่าเลไลยก์มาก ถัดจากตัวเจดีย์ร่นเข้ามาภายในวัด มีอาคารรูปทรงสะท้อนอิทธิพลการสร้างอาคารแบบอยุธยา หลังคาเย็นต่ำ คล้ายกับที่พบที่อุทยานนี้ แต่ดูจะเป็นรุ่นหลังกว่าวัดพิชัยปุณาราม จังหวัดอุทัยธานี เพราะผนังด้านข้างไม่ได้เจาะช่องแสงแบบอยุธยา และเป็นโบสถ์มหาอุตม์ มีประตูทางเข้าด้านเดียว รูปแบบใกล้เคียงกันมากที่สุด ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ อยู่ที่วัดพระรูป อาคารที่เรียกว่า “โบสถ์มอญ” ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกของเจดีย์ประธาน

ยังมีพระพุทธรูปในท่าอิริยาบถที่ไม่ค่อยพบที่ไหน คือ พระนอนวัดพระนอน ไม่เหมือนพระนอนที่อื่น ๆ ที่เป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์มีขนาดใหญ่ แต่พระนอนที่วัดพระนอน เป็นพระพุทธรูปหินทรายขนาดเล็ก ในท่าอิริยาบถนอนหงาย ประทับฝ่าพระหัตถ์ และพระกรไว้ที่เอวทั้งสองข้าง เป็นท่านอนเหมือนอย่างมนุษย์ปุถุชน บางท่านว่าเป็น “ปางปรีนิพพาน” (มนัส โอภากุล, 2547 : 222) แต่ตัววัสดุที่เป็นหินทรายนั้น ทำให้ทราบว่าเป็นของมีมาแต่โบราณ ไม่ใช่ทำใหม่ตามความนึกคิดของช่างสมัยใหม่

ที่วัดพิหารแดง ไม่ไกลกัน ก็มีพระพุทธรูปทั้งแบบอุทองและเขมร-ลพบุรี โดยพระพุทธรูปอุทองประดิษฐานอยู่ในอุโบสถ และพระพุทธรูปเขมร-ลพบุรีประดิษฐานอยู่ด้านหน้าก่อนถึงทางเข้าไปยังอุโบสถ บริเวณนี้เป็นคิ่งน้ำ กรมศิลปากรเคยขุดพบเครื่องกระเบื้องถ้วยชามโบราณ บ่งบอกว่าในอดีตเป็นแหล่งชุมชนใหญ่มีผู้คนอยู่อาศัยและมีการค้ากับภายนอก เพราะกระเบื้องดังกล่าวมีกระเบื้องจันทน์รวมอยู่ด้วย (มนัส โอภากุล, 2547 : 244) นอกจากนี้หลักสีมาของวัดยังเป็นหินทรายแดง ลวดลายไม่ชัดเจน แต่พออนุมานได้ว่าน่าจะเป็นลายคล้ายวัดไชยนาสที่อยู่ริมแม่น้ำท่าจีนด้วยกัน

วัดไชยนาส, วัดสุวรรณภูมิ, วัดเจดีย์ยอดเหล็ก ตั้งอยู่ในย่านตลาดการค้าในตัวเมืองปัจจุบัน หลักฐานนอกเหนือจากหลักสีมา ส่วนใหญ่เป็นของสมัยรัตนโกสินทร์ การมีหลักสีมาคู่หินทรายแดงปักอยู่กับพื้นดิน นอกจากสะท้อนว่าในอดีตเคยเป็นวัดหลวงแล้วยังสามารถกำหนดอายุได้ถึงสมัยอยุธยา เพราะเป็นวัสดุและลวดลายที่นิยมทำในช่วงสมัยดังกล่าว

ริมแม่น้ำท่าจีนในสุพรรณบุรี บริเวณตลอดลำน้ำตั้งแต่บ้านโพธิ์พระยา บ้านพลูหลวง และบ้านหัวเวียง ยังมีโบราณสถานสำคัญอีกหลายแห่ง แต่ไม่มีอายุถึงสมัยอยุธยา เช่น วัดแค, วัดสารภี, วัดหน่อพุทธางกูร, วัดพริ้ว, วัดวรจันทร, วัดชีสุขเกษม, วัดลำปะชีว

เป็นต้น (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 47-54)

บ้านพลูหลวงถิ่นกำเนิดของสมเด็จพระเพทราชา ผู้ก่อตั้งราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา น่าจะมีขอบเขตพื้นที่ที่ควรบรมิมนแม่น้ำท่าจีน ทั้งบริเวณบ้านหัวเวียง รวมกับบ้านพลูหลวง ตามขอบเขตการแบ่งการปกครองท้องถิ่นในปัจจุบัน แต่เป็นเรื่องยากที่จะระบุได้ว่า บ้านเดิมของพระเพทราชานั้นอยู่ที่ชุมชนวัดใดในย่านดังกล่าว เพราะไม่มีหลักฐานเชื่อมโยงกันแต่อย่างใดเลย

ปัจจุบันวัดริมแม่น้ำท่าจีนและถนนสายเก่าเลียบบแม่น้ำ ช่วงจากอำเภอมืองสุพรรณบุรีถึงอำเภอสามชูก เป็นเส้นทางแสวงบุญยอดฮิตตามกิจกรรมไหว้พระ 9 วัด และสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา วัดไหนมีของเก่าโบราณเช่นพระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร ก็นำมาเป็นจุดขาย โบราณสถานประเภทวัดในย่านนี้เลยคึกคัก ผู้คนแวะเวียนไปมาหาสู่

อนึ่ง สุพรรณบุรีได้ชื่อเป็นเมืองในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน เพราะว่ามีสถานที่สำคัญเป็นฉากในเรื่องอยู่หลายแห่ง เช่น วัดป่าเลไลยก์, วัดแค, เขาพระ ฯลฯ ตัวละครเอกก็เป็นคนในพื้นที่บ้านสุพรรณบุรี เรื่องขุนแผนปรากฏในเอกสาร “คำให้การชาวกรุงเก่า” ด้วย (ศิลปากร, 2544 : 60-62) ขุนแผนแสนสะท้านเองก็เป็นชื่อตำแหน่งขุนนางเชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์ มีหน้าที่กระทำพิธีตัดไม้ข่มนามให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ก่อนเสด็จนำทัพไปทำศึก พิธีนี้กระทำที่วัดสนามชัย มีตัวอย่างอยู่ในพระราชพงศาวดาร กล่าวถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จไปประกอบพระราชพิธีนี้

แต่วัดสนามชัยที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น ตั้งอยู่ที่ใด ยังไม่ทราบแน่ชัด คงไม่ใช่วัดสนามชัยที่สุพรรณบุรี ด้วยเหตุที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะเสด็จมาทำพิธีห่างไกลจากพระนครถึงสุพรรณบุรี ในเวลาที่ข้าศึกจวนจะถึงพระนครอยู่แล้วนั้น ดูไม่สมเหตุผล มีวัดชื่อวัดสนามชัย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เลยจากวัดไชยวัฒนารามไปตามลำแม่น้ำ ก่อนถึงโบสถ์เขนด้อยแฉ่งและวัดพุทไธสวรรย์

แต่ภายในวัดสนามชัยที่อยู่ชานนี้ ก็กลับไม่ปรากฏศิลปกรรมหรือหลักฐานอย่างใดว่าเป็นวัดเก่ามีอายุถึงสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงยังเป็นปริศนาอยู่ว่าวัดสนามชัยสถานที่พระเจ้าแผ่นดินอโยธยา-อยุธยา กระทำพิธีตัดไม้ข่มนาม และมีความเกี่ยวข้องกับขุนแผนแสนสะท้านโดยตำแหน่งหน้าที่นี้อยู่ที่ใด

สุพรรณบุรีย่านริมแม่น้ำท่าจีน เป็นถิ่นที่โด่งดังเรื่องพระพิมพ์ หรือพระเนื้อดิน (เพราะทำจากดินเผา) หรือพระกรุ (เพราะนิยมบรรจุไว้ในกรุเจดีย์) ที่เรียกว่า “พระขุนแผน”

เป็นพระพิมพ์ที่แรกเริ่มเดิมทีที่พบชื่อว่า “พระกร่าง” หรือ “พระวัดกร่าง” เพราะพบครั้งแรกที่วัดกร่าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538 : 150) กล่าวกันว่าเมื่อแรกพบที่วัดกร่างนั้นมีบรรจุไว้ภายในกรุของเจดีย์อยู่ถึง 84,000 องค์ ต่อมาเมื่อพบที่วัดอื่นด้วย เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ, วัดพระรูป, วัดชุมนุญสงฆ์, ถ้ำเสือ, วัดการ้อง, วัดลาวทอง, วัดแค, วัดลำปะชีว ฯลฯ (มนัส โอภากุล, มปป. : 32-33) จึงหันมาเรียกกันว่า “พระผงสุพรรณ” แต่ชื่อเรียกที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ “พระขุนแผน” ทั้งนี้เดิมทีเรียกพระชนิดนี้ว่า “พระขุนแผน” ก็เพื่อให้พ้องกับความเป็นเมืองขุนช้างขุนแผนของสุพรรณบุรี แต่ผลที่ติดตามมากับชื่อใหม่นี้กลับเป็นที่มาของกิตติศัพท์ว่าพระแบบนี้มีคุณวิเศษทางด้านความเจ้าชู้ในแบบฉบับของนักเลงลูกทุ่งภาคกลาง (เขียน อัมศิริ, 2507 : 195-196)

พระขุนแผนวัดกร่างนั้น เชื่อกันว่าเป็นของทำขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรด้วยเป็นพระพิมพ์คู่ 2 องค์ติดกัน ทำนองว่าเป็นตัวแทนองค์สมเด็จพระนเรศวรกับพระเอกาทศรถ (มนัส โอภากุล, มปป. : 33) แต่เรื่องนี้ไม่ได้สอดคล้องตามหลักฐานศิลปกรรมที่พบในวัดกร่าง เพราะวัดกร่างเป็นวัดสมัยรัตนโกสินทร์ ภายหลังพบพระพิมพ์รุ่นเดียวกันนี้ที่อยุธยา, อ่างทอง, สิงห์บุรี, ราชบุรี, กาญจนบุรี, เพชรบุรี, ชัยนาท, ลพบุรี, ประจวบคีรีขันธ์ แต่การให้ความหมายพระพิมพ์รุ่นนี้ในแง่ “พระขุนแผน” ก็ยังคงเป็นกระแสความนิยมที่เกี่ยวกับชาวเมืองสุพรรณ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538 : 150)

การตามล่าหาพระขุนแผนของบรรดานักเลงพระเครื่องในภาคกลาง ตลอดจนกิตติศัพท์คุณวิเศษที่มาเพราะชื่อ ทำให้พระพิมพ์ที่เคยพบอยู่ทั่วไปในย่านลุ่มแม่น้ำท่าจีน มีราคาสูงขึ้นจนเป็นของหายาก ก่อนที่ “พระสมเด็จ” (สมเด็จโตวัดระฆัง) จะเป็นคู่แข่งทางด้านความนิยม ราคาและความหายากนี้ แต่กระนั้นในสายตาของผองนักเลงลูกทุ่งทั้งกรุงเก่ากรุงใหม่ สมเด็จโต พรหมรังสี ผู้มีวิทยาคูณในด้านความอยู่ยงคงกระพัน ก็มีอาจเทียบเทียมขุนแผนแสนสะท้านในด้านกิตติศัพท์ได้

กระแสพระผงสุพรรณและพระขุนแผน ทำให้สกุลเจดีย์ต่าง ๆ ในเมืองสุพรรณบุรีเก่าถูกลอบขุดเจาะเสียหาย กระทั่งพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ กลางชุมชน เมืองสุพรรณก็ไม่เว้น ทั้งที่จริงเมื่อคราวแรกเริ่มเดิมทีที่พบพระนั้น ได้ชื่อเรียกขานว่า “พระกร่าง” อนึ่ง พระพิมพ์ถึงแม้จะเป็นที่มาของ “พระเครื่องราง” (ภายหลังหันเป็น “พระเครื่อง”) แต่ก็แตกต่างและไม่ใช่อันเดียวกันกับ “พระเครื่อง” ในปัจจุบันเหมือนอย่างที่หลายคนเข้าใจ “พระพิมพ์” หรือ “พระกรัง” อาจเป็นของเก่า เพราะวัสดุเนื้อว่าน เนื้อดิน เนื้อชิน เนื้อผง (ว่าน ดิน ชิน ผง) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538 : 142) แต่ “พระเครื่อง” (ราง) นั้น

เป็นของสมัยใหม่โดยแท้ เพราะปรากฏตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นอย่างน้อย ก่อนจะมาเฟื่องฟูในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (ฉลอง สุนทรวาณิชย์, 2551)

กลุ่มโบราณสถานย่านลุ่มแม่น้ำท่าวัว

แม่น้ำท่าวัวเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำท่าจีน และเป็นแม่น้ำสุพรรณบุรีสายเก่า และแม่น้ำท่าจีนสายเก่า นับเป็นแม่น้ำสายประวัติศาสตร์สำคัญอีกสายหนึ่งของเขตสุพรรณบุรี ดังจะเห็นได้ว่าย่านริมฝั่งแม่น้ำท่าวัว เป็นย่านชุมชนเก่าแก่สมัยทวารวดี-อโยธยา บริเวณที่มีขนาดกว้างอยู่ที่บ้านท่าเสด็จและบ้านท่าไชย บ้านท่าเสด็จเป็นที่ตั้งของโบราณสถานสระอภิเชกและเขาดิน ส่วนบ้านท่าไชยเป็นที่ตั้งของชุมชนย่านบางตาเถร แม่น้ำท่าวัวมีชื่อเรียกตามท้องถิ่นหลายชื่อ ได้แก่ ตอนที่ไหลในเขตอำเภอสามชุก เรียกว่า “คลองตาจง” และ “คลองท่าระกำ” ตอนเขตอำเภอดอนเจดีย์ เรียกว่า “แม่น้ำท่าคอย” ตอนอำเภอสวนผึ้ง เรียกว่า “คลองสวนแตง” ตอนอำเภอสองพี่น้อง เรียกว่า “ลำน้ำท่าไชย” และปลายน้ำเรียกว่า “คลองสองพี่น้อง” เป็นต้น (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2553 : 323-324)

ชุมชนบ้านท่าเสด็จ, สระอภิเชก, เขาดิน

ออกจากตัวเมืองสุพรรณบุรี ไปตามถนนสุพรรณบุรี-ดอนเจดีย์ ถึงแม่น้ำท่าวัวที่บ้านท่าเสด็จ จะพบแหล่งโบราณสถานเก่าที่เรียกว่า “สระอภิเชก” หรือ “สระศักดิ์สิทธิ์” ใกล้กันนั้น ยังมีโบราณสถานวัดเขาดินที่ไม่เพียงมีอายุร่วมสมัยอโยธยา หากแต่ศิลปกรรมยังแสดงออกถึงแบบแผนที่สุดคดล้องสัมพันธ์กับวัดอโยธยาที่พระนครศรีอยุธยาอีกด้วย

“บ้านท่าเสด็จ” หรือชื่อเดิมคือ “บ้านท่าวัว” (พ.ศ. 2482 เปลี่ยนชื่อเป็น “ท่าเสด็จ” เพื่ออิงตามประวัติที่มีการเสด็จประพาสมายังที่นี้ของรัชกาลที่ 5 เปลี่ยน “ตำบลท่าวัว” เป็น “ตำบลสระแก้ว” ตามสระใหญ่ที่อยู่ฝั่งขวาของถนนจากสุพรรณบุรี-ดอนเจดีย์ และเปลี่ยน “อำเภอท่าพี่เลี้ยง” ไปเป็นส่วนหนึ่งของ “อำเภอเมืองสุพรรณบุรี”) (มนัส โอภาณกุล, 2547 : 323-324) เป็นที่ตั้งของสระอภิเชก (บางแห่งเรียก “สระศักดิ์สิทธิ์”) (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 116) ที่ราชสำนักสยามนิยมนำมาใช้ประกอบพระราชพิธี มีอยู่ 5 สระ ได้แก่ สระเกษ, สระยมนา, สระคา, สระแก้ว และสระอมฤต 1, 2 ที่เพิ่งค้นพบใหม่แยกเป็นสระ 1 กับสระ 2 แต่สภาพที่ตั้งใกล้ชิดติดกันมาก ดูจะเป็นสระเดียวกัน แต่ต้นเนินภายหลังจึงดูเป็นคนละสระไป สังเกตจากชื่อดูเป็นการจำลองเอาชื่อแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ตามวัฒนธรรมอินเดีย มาไว้ในเขตวัฒนธรรมสุพรรณภูมิ-อโยธยา

ท่าเสด็จและสระตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าว่า แม่น้ำสายสำคัญที่มีคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำน้อย และแม่น้ำจรจะเข้สามพัน นั้นหมายถึงว่าเป็นย่านทางผ่านตรงกลางระหว่างเมืองโบราณอุททองทางทิศตะวันตก สุพรรณบุรีทางทิศตะวันออก นครไชยศรีทางทิศใต้สรรค์บุรีหรือเมืองแพรกศรีราชาในจังหวัดชัยนาท ทางทิศเหนือ

ย่านนี้ตลอดริมฝั่งแม่น้ำท่าว่า ตั้งแต่บริเวณสระไปจนถึงวัดพระธาตุนอกอำเภอสวนแตง เป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่มากแต่ครั้งสมัยสุพรรณภูมิ-อโยธยา เพราะนอกจากสระโบราณนี้แล้ว ใกล้ ๆ กันนั้นยังเป็นที่ตั้งของโบราณสถานวัดเขาดิน ถัดไปทางทิศใต้ตามลำแม่น้ำ ก็มีโบราณสถานพระธาตุสวนแตง วัดสารภีที่อยู่ระหว่างสระกับวัดเขาดิน ก็เป็นวัดเก่า แต่ไม่เหลือโบราณสถาน

มนัส โอภากุล นักหนังสือพิมพ์และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสุพรรณ ได้บันทึกเอาไว้ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณ” ความว่า ทิศตะวันออกของสระเกษมีเนินดินสูงประมาณ 4-5 เมตร มีเจดีย์เก่าอยู่บนยอดเนินดินนั้น แต่ได้ถูกทำลาย พ.ศ. 2510 นายเฉลย วุฒิชัย นายอำเภอเมืองสุพรรณบุรี ได้สร้างเจดีย์เล็ก ๆ ขึ้นองค์หนึ่งแทนเจดีย์องค์ที่ถูกทำลายไปนั้น ใกล้สระคามีสาลเจ้าเก่าอยู่หลังหนึ่ง ไม่ไกลจากบริเวณสระทางทิศใต้ เมื่อพ.ศ. 2509 พบพระพิมพ์เนื้อชิน เรียกว่า “พระร่วงท่าเสด็จ” ศิลปะลพบุรีต่อมา พ.ศ. 2513 ก็พบพระลักษณะเดียวกันที่บ้านวังวน ฝั่งอยู่ใต้ดิน พร้อมกันนั้นก็พบกระดูกคนโบราณฝังปนอยู่เป็นอันมาก

นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปศิลปะลพบุรี สูงประมาณ 20 นิ้ว ที่วัดเขาดิน (เข้าใจว่าเป็น “หลวงพ่ोजักรเพชร” ที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดเขาดินในปัจจุบัน) และยังพบแนวถนนโบราณจากท่าเสด็จตรงไปเมืองอุททอง แต่สูญหายไปเมื่อถึงเมืองอุททอง ไปปรากฏอีกที่ทางเข้าวัดใหม่สิทธิาวาส อันเป็นถนนสายเดียวกับวัดท่าไชย บ้านซ้อชนก บ้านศรีสำราญ ซึ่งก็พบปฏิมากรศิลปะลพบุรีเช่นกัน (มนัส โอภากุล, 2547 : 329-330)

วัดเขาดินมีเจดีย์เก่าทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมแบบทวารวดี คล้ายกับเจดีย์ประธานวัดอโยธยา วัดขุนเมืองใจ วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดธรรมศาลา พระประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม, วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม และหลายแห่งในอำเภ่อุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี, วัดมหาธาตุ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท, เมรุพรหมทัต อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ตัวเจดีย์วัดเขาดินมีขนาดเล็กกว่าที่อื่นที่กล่าวมาข้างต้น ยกเว้นเจดีย์ที่อยู่ด้านหลังอุโบสถพระพุทธรูปวัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม ที่มีขนาดใกล้เคียงกัน ทว่าเมื่อพิจารณาดูสภาพที่ตั้งประกอบ

จะพบว่ามิไคโรสร้างโดยรวมขนาดเท่ากับที่อื่น ๆ คือมีขนาดสูงใหญ่ ฐานกว้าง กรมศิลปากรได้บูรณะและให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่าน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งก็ตกในสมัยอยุธยา และก็น่าจะมีการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 96)

เจดีย์วัดเขาคินตั้งอยู่บนยอดเนินดินสูง ที่เกิดจากการนำดินมาถมพูนขึ้นสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วก่อเจดีย์ขึ้นด้านบน กระทำสัญลักษณ์ว่าสถานที่นี้เป็นดั่งเขาพระสุเมรุ ตัวเจดีย์ที่ก่อตั้งไว้ด้านบนเปรียบเหมือนพระเจดีย์จุฬามณี ที่สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกมีฐานอุโบสถเก่า ถัดไปเป็นแม่น้ำท่าจีน ทางทิศตะวันตกที่ติดกันเป็นหนองน้ำขนาดเล็ก ทิศใต้ภายในเขตวัดเป็นวิหารเก่า มีพระพุทธรูปหินทรายและสีมาหินทรายแดง ตัววิหารคูเป็นของใหม่ที่ถูกปล่อยให้ร้างเก่าไป เพราะปรากฏรูปแบบศิลปะจีนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หลักฐานอีกอย่างที่ยืนยันบอกความเก่าแก่ก็ของสถานที่ ก็คือ หลวงพ่อจักรเพชร ศิลปะอุทฺตง-อยุธยา พระประธานประจำวัด

สำหรับประวัติการสร้าง ไม่ปรากฏลายลักษณ์อักษรเก่าสุดถึง มีเพียงตำนานท้องถิ่นที่เล่าถึงเศรษฐีสองคนมาสร้างเจดีย์ขึ้นในย่านนี้สองแห่ง เนื้อเรื่องโดยย่อมีอยู่ว่า มีชายยากจนสองคนเป็นเพื่อนกัน เดินทางมาค้าขายจากต่างถิ่น ทั้งสองสาบานว่าถ้าร่ำรวยจะสร้างเจดีย์ ชายคนที่หนึ่งเมื่อร่ำรวยก็ได้สร้างเจดีย์ขึ้น โดยไม่ได้มีฐานะตกต่ำกลายเป็นคนยากจนอีก แต่ชายอีกคนเมื่อร่ำรวยมีฐานะ ไม่ได้สร้างเจดีย์ กลับตกอับยากจนลงอีกครั้ง เมื่อทราบว่ายากจนคนที่หนึ่งทำตามสัตย์สาบานแล้วไม่ยากจน จึงได้คิดสร้างเจดีย์ขึ้นบ้าง แต่เนื่องจากฐานะไม่ดี จึงนำเอาดินมาพูนขึ้นสูงจำลองเป็นเจดีย์ ชายคนดังกล่าวก็กลับมีฐานะดีขึ้น

เนื่องจากการไม่มีหลักฐานลายลักษณ์อักษร ก็เป็นเหตุให้ตำนานมุขปาฐะอันเป็นประเพณีเก่าของการสร้างอดีต เพื่อเป็นอนุสรณ์บทเรียนแก่คนในชุมชน ได้มีบทบาทหลักในท้องถิ่นในการเล่าอดีตความเป็นมาของโบราณสถาน คำถามคือแล้วเจดีย์อีกแห่งที่สร้างขึ้นก่อนโดยชายคนที่หนึ่งนั้นอยู่ที่ไหน ที่ใกล้กันนั้นที่เป็นของเก่าก็มีพระปรางค์ที่วัดพระธาตุ อำเภอสวนแดง ทว่ารูปทรงแตกต่างจากเจดีย์เขาคินนี้สิ้นเชิง เป็นทรงปรางค์ที่ยังถุกกันอยู่ว่าสร้างสมัยใดกันแน่

จากลักษณะที่เป็นปรางค์เขมร ก็สันนิษฐานกันเป็นสองทาง ทางหนึ่งว่าเป็นของเก่าตั้งแต่ชั้นรุ่นเดียวกับปรางค์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่อยู่ในตัวเมืองสุพรรณบุรี กับอีกทางหนึ่งก็ว่าเป็นของใหม่ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ที่ทรงนิยมหันกลับไป

สร้างศิลปะเลียนแบบขอม ถ้ารับเชื่อตามทางนี้ ก็จะต้องเห็นว่าพระธาตุสวนแตงนี้ร่วมสมัยเดียวกับวัดไชยวัฒนาราม วัดวรเชตเทพบารุง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทว่าพระเจ้าปราสาททองก็มีได้มีพระราชประวัติเกี่ยวข้องกับย่านนี้ ที่จะทรงให้ความสำคัญจนถึงกับมาสร้างโบราณสถานขึ้นไว้

อย่างไรก็ตามแม้เรื่องนี้จะยังไม่เป็นที่ยุติ ทว่าจากรูปแบบศิลปะที่เรพบ จะเห็นได้ว่าเป็นคนละชนิดกับเจดีย์ที่วัดเขาดิน นอกจากวัดพระธาตุ วัดเขาดิน ในย่านนี้ก็มีวัดสารภี (ชื่อเดียวกับอีกวัดที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองสุพรรณแต่เป็นคนละวัดกัน) ที่เป็นวัดเก่า แต่กลับไม่เหลือโบราณสถานหรือหลักฐานพยานวัดคู่อื่น มีเพียงคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ ทั้งที่เป็นพระภิกษุและชาวบ้าน ที่ผู้เขียนบังเอิญได้พบ ก็ได้สอบถามขอความรู้ไปเรื่อย ท่านเหล่านั้นก็ให้ข้อมูลตรงกัน ว่าวัดสารภีเคยมีเจดีย์เก่า ที่ริมสระอภิเชกก็มีเจดีย์อยู่ข้างสระทุกสระ แต่ถูกรื้อถอนไปหมด แต่จะเป็นเจดีย์เดียวกับในตำนานหรือไม่ไม่อาจทราบได้ เอาเป็นว่าจะพักปัญหานี้ไปก่อน เพราะการจะพิสูจน์ทราบข้อเท็จจริงอันเกี่ยวแก่ตำนานคำบอกเล่า นั้น เป็นเรื่องยากและต้องละเอียดรอบด้านพอสมควร แม้เรื่องเจดีย์ริมสระทั้งสี่ จะสอดคล้องกับที่ตรี อมาตกุล บันทึกลงไว้ใน “เมืองทองของไทย” อยู่ก็ตาม (ตรี อมาตกุล, 2497 : 359)

ทว่าจากรูปแบบที่ปรากฏของเจดีย์วัดเขาดิน ก็ทำให้ผู้เขียนได้ข้อสรุปว่าไม่น่าจะเป็นคนชั้นสามัญแม้จะเศรษฐีคหบดีมั่งคั่งเพียงใดก็ตาม ด้วยเพราะรูปแบบศิลปะดังกล่าวไม่ใช่รูปแบบที่เป็นลัทธิเป็นเงื่อนไขทางวัฒนธรรมความเชื่อ ที่คหบดีจะกระทำได้ เพราะรูปแบบการพูนดินขึ้นสูง ก่อเจดีย์ขึ้นด้านบน เป็นเจดีย์ในวัฒนธรรมทวารวดีนั้น ดินที่ถมพูนขึ้นสูงเป็นการจำลองภูมิสถานที่ตั้งของเจดีย์ให้เป็นประดุจดั่งเขาพระสุเมรุ และตัวเจดีย์ที่ก่อขึ้นบนยอดพูนดินสูงนั้นให้เป็นประดุจดั่งพระจุฬามณี ที่เชื่อว่าตั้งอยู่บนสรวงสวรรค์ รูปแบบดังกล่าวถือเป็นธรรมเนียมเก่าแก่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงกระทำสัญลักษณ์ประกาศความสำคัญของสถานที่นั้นในฐานะศูนย์กลางจักรวาลของอาณาจักรบริเวณดังกล่าว (สนอดกราส, 2537 : 13)

และราชวงศ์ขัตติยที่สัมพันธ์กับย่านนี้ ก็ได้แก่ ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ที่ขยายอำนาจจากสุพรรณบุรีไปยึดครองกรุงอโยธยา และผนวกรวมแคว้นสุโขทัยเข้ามาเป็นอาณาจักรเดียวกันของชนชาวสยามประเทศนั่นเอง ดังปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายในราชวงศ์สุพรรณภูมินิยมให้นำน้ำจากย่านนี้ไปประกอบพระราชพิธีแช่ขันน้ำ เนื่องจากเป็นราชวงศ์ที่ขยายอำนาจไปครอบครองหัวเมืองต่างแคว้นเป็นจำนวนมาก (Sardesai, 1994 : 27)

กระทั่งได้ย้ายศูนย์กลางของราชวงศ์จากสุพรรณบุรีไปเป็นอยุธยา ที่เคยอยู่ในอำนาจของราชวงศ์ละโว้มาก่อน พระราชพิธีแข่งน้ำจึงเป็นพระราชพิธีสำคัญที่ต้องเคร่งครัดในรายละเอียดต่าง ๆ อย่างมาก ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความจงรักภักดีและศักดิ์สิทธิ์แก่พระราชวงศ์ ด้วยเหตุผลจากขนบธรรมเนียมโบราณมาแต่เก่าก่อนนี้ ก็จะต้องนำเอาน้ำจากบ้านเมืองเดิมของตนมาประกอบพิธี นำเอาเสื้อเมืองฝักรักษ์และฝักรพชนของตน มากำกับสัปแ่งคนเมืองอื่นให้ภักดีต่อตน

โดยก่อนตักน้ำในพระราชพิธีนี้ ที่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ ครั้งหนึ่ง และในเดือน 10 แรม 13 ค่ำอีกเพลานึ่งของปี (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542 : 171) จะมีกฎระเบียบปฏิบัติเคร่งครัด ห้ามเจ้าเมืองและขุนนาง ที่ต้องตักน้ำนี้รับประทานอาหาร ยกเว้นผู้ที่กำลังป่วยไข้อยู่ หากผู้ใดฝ่าฝืนโทษถึงประหาร ทำให้น้ำที่ตักกินในพระราชพิธีนี้กลายเป็นเครื่องดับความหิวกระหายไปในบัดดล ส่งผลต่อความขาดซึ่งในพระราชพิธี การนิยมนำเอาน้ำจากท่าเสด็จมากระทำพระราชพิธี จึงเป็นหลักฐานพยานอย่างหนึ่งที่ยืนยันแก่เราได้ว่า ท่าเสด็จน่าจะเป็นชุมชนเก่าที่ตั้งเดิมของราชวงศ์สุพรรณภูมิ หรือกล่าวอีกนัยก็คือท่าเสด็จนี้เป็นบ้านเดิมของบรรพชนในราชวงศ์สุพรรณภูมินั่นเอง

ตัวสระโบราณทั้ง 5 ได้รับประกาศขึ้นทะเบียนโดยกรมศิลปากรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าขุดขึ้นสมัยไหน เมื่อพ.ศ. 2497 นายตรี อมาตยกุล ได้ให้ความเห็นว่า “สระเหล่านี้จะขุดขึ้นแต่ครั้งใดยังไม่สามารถจะค้นคว้าหาหลักฐานได้แน่นอน แต่เข้าใจว่าคงจะมีมาก่อนสมัยที่พระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี” (ตรี อมาตยกุล, 2497 : 357) ขณะที่มนัส โอภาสกุล ปรากฏชื่อในในงานตีพิมพ์เมื่อปี 2547 ว่า “จากข้อสันนิษฐาน สระศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดนี้น่าจะขุดขึ้นในสมัยก่อนที่ไทยเราอพยพลงมาจากประเทศจีน ถิ่นนี้เดิมเป็นดินแดนของมอญโบราณ (ทวารวดี) เมื่อทวารวดีสูญสิ้นขอมเข้ามามีอำนาจ ขอมนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานปนพราหมณ์ ซึ่งอาจจะเป็นผู้ขุดสระนี้ขึ้นก็เป็นได้” (มนัส โอภาสกุล, 2547 : 331) นั้นเพราะว่าภูมิการศิลปะลพบุรี หลายแห่งในย่านเดียวกันนี้กำหนดนิยามเรียกกันว่า “ศิลปะอู่ทอง” ยังมีลักษณะปะปนอิทธิพลขอมอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งนั่นเป็นเรื่องอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมมากกว่าจะเป็นเรื่องอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรขอม (ดูการอภิปรายประเด็นนี้ใน ประภัศร์ ชูวิเชียร, 2557 ; ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2557)

อิทธิพลเขมรปรากฏทั่วไปในการดำเนินพิธีกรรมขั้นตอนต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น จากหลักฐาน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง” ที่มีบทหนึ่ง

กล่าวรายละเอียด “ว่าด้วยธรรมเนียมถือน้ำ” ตอนหนึ่งระบุถึงพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่อัญเชิญมาเป็นประธานในพิธีว่า “พระครอบสัมฤทธิ์รูปเปนดอกบัวบานมีกลีบร้อยแปดกลีบมาแต่กรุงกัมพูชาขีตติเปนของครั้งพระเจ้าบุหมสิริยวงชตกต่อ ๆ มาถึงพระเจ้ากรุงกัมพูชาข้างเผือกถวายในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระครอบนี้ได้อามาซื้อพระประทุมธรรมา” (ศิลปากร, 2555 : 36)

ทั้งนี้ทราบกันจากหลักฐานของทางกรุงศรีอยุธยาว่าราชวงศ์สุพรรณภูมิโปรดให้นำน้ำจากสระโบรณทั้ง 5 นั้นมาประกอบพระราชพิธีแข่งน้ำ การรักษาสระโบรณนี้ได้มีการแต่งตั้งเจ้าพนักงานทำหน้าที่คอยเฝ้าดูแลรักษา เพื่อป้องกันการลักลอบตักน้ำไปใช้มากกว่าจะเป็นการรักษาความใสสะอาดของน้ำ ด้วยโลกอดีตไม่มีแนวคิดเกี่ยวกับความสะอาดปราศจากเชื้อโรคดังปัจจุบัน พนักงานที่รักษาสระนี้มีบรรดาศักดิ์เป็น “ขุน” (ตำแหน่งขุนนางระดับสูงก่อนปฏิรูปสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) (ตรี อมาตยกุล, 2497 : 358) การขุดสระขึ้นใช้ในพื้นที่ที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์อย่างริมแม่น้ำท่าว่า ย่อมเป็นสิ่งสะท้อนอยู่ในตัวว่า ทางความต้องการใช้น้ำแยกต่างหากจากน้ำที่ใช้ในชุมชนไพร่พื้นบ้านอย่างน้อยตัวสระเดิมน่าจะมาก่อนสมัยราชวงศ์สุพรรณภูมิเข้ามาครองอยุธยาสักช่วงเวลาหนึ่งได้แล้ว เมื่อไม่มีหลักฐานลายลักษณ์อักษร หรือกรณีที่พบว่าหลักฐานลายลักษณ์อักษรขาดความสมบูรณ์ในเชิงเนื้อหาข้อมูล ก็จำเป็นต้องพึ่งหลักฐานประเภทตำนานบอกเล่ามาประกอบการวิเคราะห์สืบค้น แต่ต้องระมัดระวังในการกำหนดศักราช เพียงแต่ข้อมูลที่ได้จากตำนานที่แม้มีปัญหาในเรื่องตัวเลขวันเดือนปี ทว่าตำนานกลับมีความสำคัญที่สะท้อนมุมมองต่ออดีตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เอง อันเป็นสิ่งที่ไม่พึงละเลยในการวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับสระอภิเชกษณ์มีเรื่องพิลึกพิลั่นอยู่ไม่น้อยไปกว่าตำนานที่อื่น โดยตำนานพื้นบ้านสุพรรณเรื่อง “สระเกษ” ที่มีการสืบถามรวบรวมมาไว้ในหนังสือสารานุกรมจังหวัดสุพรรณบุรีเนื้อความมีอยู่ว่า :

“มีเจ้าผู้ครองนครองค์หนึ่ง มีพระราชธิดาอยู่ 4 พระองค์ ทรงพระนามว่า แก้ว คายมา และเกษ ทุกพระองค์มีพระสวามีแล้ว ทั้งนั้น องค์สุดท้ายมีพระสวามีเป็นลิงเผือก อยู่มาวันหนึ่งพระมเหสีเจ้าผู้ครองนครสิ้นพระชนม์ เจ้าผู้ครองนครเศร้าโศกเสียพระราชหฤทัยมาก ร่ำพิงว่าพระองค์เองก็ชราภาพมากแล้ว ยังหาผู้ที่จะครองแทนไม่ได้ จึงรับสั่งกับพระราชธิดาและบรรดาพระราชบุตรเขยว่า ใครสามารถ ขุดสระได้ลึกที่สุดและกว้างที่สุด จะมอบพระขรรค์กายสิทธิ์ให้ พร้อม

ทั้งมอบพระราชอำนาจให้ครองนครสืบไป โดยให้กำหนดวันชุดเพียง 7 วัน

ทุกคนจึงเริ่มลงมือชุดสระกัน เกษน้องคนสุดท้องต้องชุดคนเดียวโดยพระสวามีไม่ได้มาช่วยชุด มีหน้าช้าเวลากลางคืนที่สาวพี่เขยยังเอาดินมาถมสระของเกษเสียอีก ครั้นถึงวันสุดท้ายรำพึงกับพระสวามีฝ่ายลิงเผือกบอกว่าอย่าตกใจไปเลย พอดึกสงัดของคืนนั้น ลิงเผือกกับบริวารมาช่วยกันชุดสระพักเดียวก็เสร็จ กว้างและใหญ่กว่าทุก ๆ สระ ปลุกต้นเกษไว้เป็นเครื่องหมาย รุ่งเช้าเป็นวันครบกำหนดเจ้าผู้ครองนครก็เสด็จสวรรคตพอดี บรรดาเสนาอำมาตย์ผู้จงรักภักดีตั้งกรรมการตรวจดูสระทั้งสี่ ปรากฏว่าสระของเกษ กว้างใหญ่และลึกกว่า จึงมอบพระขรรค์ให้เกษและสวามีขึ้นครองนคร พี่สาวและพี่เขยไม่พอใจ จึงลักเอาพระขรรค์กายสิทธิ์ขึ้นม้าหนีไป ลิงเผือกก็ขี่ม้าออกติดตามทันกันที่สระของเกษ เห็นจวนตัวขวางพระขรรค์กายสิทธิ์ลงไปในสระของเกษ บังเอิญถูกต้นเกษขาดสะบั้นลง แล้วพระขรรค์ก็อันตรธานหายไป น้ำในสระจึงกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์” (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 136)

เนื้อเรื่องตำนานนำเอาเรื่องพระขรรค์ศักดิ์สิทธิ์ไปผูกเป็นเรื่องเดียวกับชื่อสระต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด ทั้งที่ชื่อสระทั้งห้านี้ สอดคล้องกับชื่อสายน้ำศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมอินเดีย ส่วนลิงในเรื่อง จะถือเป็นตัวแทนคนพื้นเมืองที่ถูกเหยียดเป็นสัตว์ ไม่เป็นมนุษย์เท่าเทียมกับคนในเมือง ดังที่นักคติชนวิทยาและมานุษยวิทยาชาติพันธุ์วัฒนธรรมได้เสนอไว้มากแล้ว ก็ย่อมได้ เพราะมีลักษณะร่วมกันอยู่สำหรับการเล่าถึงสัตว์ที่มีบทบาทต่อการกำเนิดโบราณสถาน เช่นหนุมานที่เขาสมอคอน จังหวัดลพบุรี เช่นกวางที่กลืนกินอสุจิของฤาษีแล้วให้กำเนิดมนุษย์ในตำนานของทางภาคเหนือ หรือแม้แต่ที่ไม่ไกลจากสุพรรณเท่าไรนัก อย่างเรื่องสิงหพาหุมีพ่อเป็นสิงห์ เป็นต้น (ดูตัวอย่างการศึกษาตำนานพื้นบ้านตามแนวทางนี้ใน สายป่าน ปุริวรรณชนะ, 2548)

จริงอยู่ในข้อที่ว่า เมืองอื่นก็มีสระอภิเษกประจำเมืองอยู่เช่นกัน เช่นสระบาปที่สิงห์บุรี สระที่วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และย้อนหลังไปถึงสมัยเขมร ก็จะพบวัฒนธรรมความนิยมในการชุดบารายขึ้น แต่ทั้งสระบาป สระบาราย หรือแม้แต่สระบึงพระราม/หนองโสน ในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ล้วนอยู่ในตัวเมืองใกล้

พระราชวัง และเป็นธรรมเนียมที่เจ้านายจะไม่ใช้น้ำร่วมกับไพร่ทาส จึงต้องมีสระแยกออกไปต่างหาก แต่สระอภิเชษฐภรณ์บุรีที่ทำเสด็จกลับอยู่ห่างตัวเมือง สระอภิเชษฐที่ชุมชนบ้านสมอพลีริมแม่น้ำเพชรบุรี ตั้งอยู่นอกเมืองเช่นกัน

ทว่าด้วยเหตุผลว่าย่านนั้นเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ ที่ตั้งของสระไม่ได้ถูกกำหนดโดยโครงสร้างผังเมือง ที่สำคัญโดยปกติก็จะมีเขาพระสุเมรุ ตั้งอยู่ในย่านเดียวกัน ดังนั้น ทำเสด็จจึงเป็นย่านชุมชนเก่าก่อนการเคลื่อนย้ายชุมชน จากริมแม่น้ำท่าว่ามาที่ริมแม่น้ำท่าจีน พัฒนาคลัคลายกลายเป็นเมืองสุพรรณบุรี และยังมีอีกพวกที่เคลื่อนย้ายลงใต้ตามลำน้ำท่าว่าไปยังแม่น้ำนครไชยศรี (อีกสายหนึ่งของแม่น้ำท่าจีน) พัฒนาคลัคลายกลายเป็นเมืองนครไชยศรีและนครปฐมตามลำดับ จากประวัติของน้ำ ก็กลับทำให้เห็นสังคมเห็นชุมชน เห็นวัฒนธรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและผู้คนในที่สุด

สภาพความตื่นเงินจนบางสระเกือบเป็นพื้นดินโล่ง เพิ่งจะปรับปรุงให้ดูงดงามเป็นสวนสาธารณะประจำตำบล มีถนนสายสุพรรณบุรี-ดอนเจดีย์ ตัดผ่านระหว่างสระแก้วที่อยู่ขวามือ จากทางสุพรรณบุรี กับอีกสี่สระคู่ขนานกันอยู่ทางซ้ายมือ ก่อนถึงถนนแยกไปวัดสระแก้วศรีสรรเพชญ์และอาเภออุทอง จากที่เห็นสระแก้วที่ตั้งโดดเดี่ยวอยู่ทางขวามือ มีขนาดใหญ่โตกว่าอีกสี่สระ ที่ตั้งอยู่เรียงชิดติดกัน สระแก้วจึงน่าเป็นสระใหญ่ ขุดขึ้นทีหลัง และมีการใช้น้ำจากสระนี้ในชั้นหลังสุด สระนี้อาจได้รับการปรับปรุงขึ้นใช้ใหม่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ก่อนจะมีการบูรณะโดยกรมศิลปากรในระหว่างปี พ.ศ. 2513-2514 จนมีสภาพดังที่เห็นในปัจจุบัน โดยครั้งนั้นกรมศิลปากรได้ปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ไว้จำนวน 806 ต้น ได้แก่ ราชพฤกษ์ 140 ต้น, หางนกยูงฝรั่ง 140 ต้น, นนทรี 140 ต้น, หูกวาง 87 ต้น, มะพร้าว 263 ต้น และกระถินณรงค์ 36 ต้น รวมทั้งหมด 806 ต้น จนสภาพโดยรวมของสระมีสภาพดังที่เห็นในปัจจุบัน (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544f : 117)

ขณะที่ราชวงศ์สุพรรณภูมิโปรดให้น้ำนำมาจากสระท่าเสด็จนี้ ราชวงศ์ละโว้-อโยธยาก็โปรดให้น้ำนำมาจากทะเลสาบขุบศร ข้างพระที่นั่งไกรสรสีหราช ลพบุรี บ้านเดิมของราชวงศ์ละโว้-อโยธยาเช่นกัน ส่วนราชวงศ์สุโขทัยกับราชวงศ์ปราสาททอง แม้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าโปรดให้น้ำนำมาจากที่ใด แต่เป็นที่สันนิษฐานได้ตามขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกันนี้ได้ว่า ก็น่าจะนำมาจากบ้านเดิมของตนเช่นกัน ราชวงศ์สุโขทัยถ้าไม่นำมาจากท่านพระร่วง ก็เป็นสระบารายที่ไต่สากแห่งหนึ่งในเขตเมืองเก่าสุโขทัย ส่วนราชวงศ์ปราสาททอง พระเจ้าปราสาททองผู้เป็นต้นวงศ์จนถึงรัชกาลเจ้าฟ้าไชยและพระศรีสุธรรมราชา จะโปรดให้นำมาจากที่ใดในย่านบางปะอิน ไม่เป็นที่แน่ชัด สมัยรัชกาลสมเด็จพระ

นารายณ์ ใน 22 ปีหลังครองราชย์ น่าจะโปรดให้นำน้ำจากลพบุรี เพราะเหตุที่ทรงย้ายไปประทับที่ลพบุรีนั้น

สระอภิเชกที่ท่าเสด็จ สุพรรณบุรี คงถูกปล่อยทิ้งร้างไป ไม่ได้นำมาใช้ในสมัยหลังสงครามเสียกรุง พ.ศ. 2112 ที่มีผลเปลี่ยนราชวงศ์ที่ครองอำนาจจากราชวงศ์สุพรรณภูมิเป็นราชวงศ์สุโขทัยไปด้วย ความพ่ายแพ้ต่อพม่าในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง นำมาซึ่งการจบสิ้นยุคสมัยของราชวงศ์ที่ปกครองอโยธยamananับศตวรรษ ภายหลังเมื่อสมเด็จพระเพทราชาปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ ตั้งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งเป็นอีกราชวงศ์ที่มีพื้นเพเดิมมาจากสุพรรณบุรี และพระเพทราชาเองก็มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์สุพรรณภูมิ สระอภิเชกที่ท่าเสด็จจึงได้ใช้งานอีกครั้ง หลังจากทิ้งร้างไปนาน

ประเพณีความนิยมใช้น้ำจากสระอภิเชกนี้ ต่อมาได้รับการสืบทอดเป็นขนบคตินิยมในราชวงศ์จักรีด้วย เพราะไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าตากสิน หรือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ตาม ต่างก็ไม่สามารถนำน้ำมาจากมณฑลใดในแผ่นดินจีนอันเป็นถิ่นบรรพชนแห่งพระองค์ได้ อีกประการหนึ่ง ก็คือการที่ราชวงศ์จักรี สถาปนาขึ้นโดยมีนโยบายรื้อฟื้นราชอาณาจักร รวมถึงการนำประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยากลับมาใช้ใหม่ ก็จึงหันกลับไปใช้น้ำจากสระที่กล่าวได้ว่ามีอายุการใช้งานเก่าแก่ที่สุดในตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาราชธานี จึงเป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่าน้ำที่ใช้ในพระราชพิธีผูกขาดแต่ที่ท่าเสด็จเพียงแห่งเดียวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ทรงปรารภถึงความพยายามสร้างความต่อเนื่องระหว่างพระราชพิธีือน้ำสมัยอยุธยากับรัตนโกสินทร์ว่า “การถือน้ำครั้งกรุงเก่า ซึ่งได้ความตามคำเล่าลือสืบมาว่าเหมือนกันกับที่กรุงรัตนโกสินทร์นี้” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2542 : 183)

ส่วนหลักฐานถึงแหล่งที่มาของน้ำในพระราชพิธี ก็ดังปรากฏในสารตรา มีพระราชโองการให้ตักน้ำจากสระอภิเชก สุพรรณบุรี มาประกอบพระราชพิธีในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสเพื่อขึ้นไปยังลำน้ำมะขามเฒ่า จุดเริ่มต้นแม่น้ำท่าจีน แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา (บริเวณช่วงวัดทรงสวายถึงวัดปากน้ำมะขามเฒ่า จังหวัดชัยนาท ในปัจจุบัน) สระอภิเชก สุพรรณบุรี ก็เป็นอีกสถานที่ที่ทรงเสด็จประพาสแวะเยี่ยมชมและมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารลงวันที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.127 (พ.ศ. 2451) เล่าเรื่องราวการเสด็จประพาสได้มีพระราชปรารภถึงสระอภิเชกและบริเวณแม่น้ำท่าว่าเอาไว้ดังนี้

“วันที่ 21 ตุลาคม

ลงเรือศรีเทพไปเข้าคลองหว่างวัดมหาธาตุและหลักเมือง ไปออกหลังเมือง ในท้องทุ่งหลังเมืองมีต้นตาลเป็นอันมาก เป็นคันตลิ่งสูง ดงตาลแลสุดสายตาเหมือนอย่างขึ้นจากฝั่งน้ำลงไปทั้ง 2 ข้าง ในหว่าง ดงตาลนั้นเป็นทุ่งนางามดีเป็นอันมาก พระป่าเลไลยก์อยู่ที่ชายดงตาล จึงมีนิทานกล่าวว่า ชาวเพชรบุรีผู้ 1 มาเป็นเชยอยู่สุพรรณพุดกันถึง เรื่องต้นตาล ชาวเพชรบุรีว่าต้นตาลเพชรบุรีมากกว่าที่นี่ พวกที่นี้ว่า มากกว่าเพชรบุรี เกียงกันไม่ตกลงจนจะเกิดมวยขึ้น เจ้าเขยเพชรบุรี เห็นว่าตัวมาต่างเมืองจะต้องยอมแพ้ อย่าให้เกิดวิวาทถึงแตกหัก จึงยอมรับว่าต้นตาลเพชรบุรีน้อยกว่าจริง แต่น้อยกว่าต้นเดียวเท่านั้น ความวิวาทก็เป็นอันระงับกันได้ด้วยยอมแพ้กันเสีย

เมื่อพ้นดงตาลออกไปแล้วเป็นที่ดอนป่าไผ่ มีทางเกวียน ๆ นั้น หน้าน้ำใช้เป็นคลอง ที่เรือไปวันนี้นาน ๆ ก็ไปตกทุ่งเป็นทุ่งน้ำมีชื่อต่าง ๆ ทุ่งละใหญ่ ๆ ทางนั้นคดไปคดมา เรียกว่าลีสสามคดมีอยู่แห่ง หนึ่ง ระยะทางตั้งแต่ลำน้ำนี้ขึ้นไป 700 เส้นจึงถึงลำน้ำเก่า เขาเรียกกันว่า ลำน้ำเขาดินท้าว ที่ได้ชื่อว่าลำน้ำเขาดินนั้น เพราะเหตุว่ามีสี่สระอยู่ เหนือน้ำ วัดหน้าพระธาตุเมืองเก่าอยู่ได้น้ำ วัดเขาดินนี้อยู่ในย่านกลาง เป็นวัดใหญ่อยู่ฝั่งตะวันตก มีเจดีย์และโบสถ์ แต่พระสงฆ์จะไปอยู่วัด สารภีเหนือน้ำขึ้นไป เหตุด้วยลำน้ำตอนข้างเหนือลิกมีน้ำตลอดปี ตอน ข้างใต้แต่วัดหน้าพระธาตุลงไปขาดเป็นห้วงเป็นตอน ลำน้ำเก่านี้ไม่เล็ก กว่าลำน้ำสุพรรณ น้ำก็ลิกค่อนกว่าสุพรรณ แลเห็นฝั่งมีต้นไม้ใหญ่ ๆ มาก น้ำไหลเชี่ยวตั้งแต่ปากคลองไปจนกระทั่งถึงในลำน้ำ ต้องแจวทวนน้ำ ขึ้นไปอีกหลายคั้งจึงถึงที่สี่สระ ระยะทางหมดด้วยกัน 800 เส้นเศษ แต่มีราษฎรพากันมาคอยอยู่เป็นอันมากตลอดหนทาง ซึ่งเดินขึ้นเรือ ไปอีกหลายเส้นจึงถึงสระ ที่สระนั้นมีสี่ฐานต่าง ๆ อยู่อย่างไม่เป็น ระเบียบ ตรงทางที่ขึ้นไปถึงสระคาก่อน สระบนมาอยู่ข้างเหนือ สระแก้ว อยู่ตะวันตกเกือบจะตรงกับสระคา สระเกษอยู่ข้างใต้แนวเดียวกับ สระแก้ว แลเห็นปรากฏว่าเป็นสระที่ขุด มีเจดีย์ซึ่งว่ามีพระรูป 1 ไล่เลียงเอาชื่อไม่ได้ ไปก่อเสริมฐานของเก่าที่สระคาแห่งหนึ่ง สระ

ยมนาแห่งหนึ่ง ที่สระแก้วเป็นศาลเจ้า ที่ซึ่งสำหรับบวงสรวงก่อนตัก
น้ำสรง แต่ที่สระเกษนั้นมีคันดินสูงยาวไปมาก ที่บนนั้นมาราก่อพัน
ดินสูง จะเป็นเจดีย์หรือมณฑปซึ่งถูกแก้แต่ไม่สำเร็จ สงสัยว่าที่เหล่านี้
น่าจะเป็นเทวสถานมิใช่วัด สระที่ซุกดำไว้เหล่านี้เป็นสระสำหรับ
พราหมณ์ลงชุบน้ำให้ผ้าเปียกเสียก่อนที่จะเข้าไปนมัสการตามลัทธิ
ศาสนาพราหมณ์ จึงได้เป็นสระที่ศักดิ์สิทธิ์ คันดินที่กล่าวนี้ว่ามียาวไปมาก
น่าจะเป็นถนนถึงเมืองเก่า ที่นี้น่าจะเป็นเทวสถานหรือวัดพราหมณ์ที่
ศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งมาแต่สุพรรณเก่า จึงได้ใช้น้ำนี้เป็นน้ำอภิเชกสืบมา
แต่โบราณ ก่อนพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศแถบนี้
มีเรื่องที่เกี่ยวข้องหลายเรื่องเช่นพระเจ้าปทุมสุริวงศ์ เป็นเจ้าที่เกิดใน
ดอกบัวหรือมาแต่ประเทศอินเดีย อันเป็นเจ้าแผ่นดินที่ 1 หรือที่ 2 ใน
วงศ์พระอินทร์ที่ครองกรุงอินทปัล พระนครหลวงเจ้าของพระนครวัด
ก่อนพุทธศาสนากาล จะราชาภิเษกต้องให้มาตักน้ำสี่สระนี้ไป และใน
การพระราชพิธีอภิเษกต่าง ๆ ต้องใช้น้ำสี่สระนี้ไป และในการพระราช
พิธีอภิเษกต่าง ๆ ต้องใช้น้ำสี่สระนี้ พระเจ้าสินธพอมรินทร์ พระยาแกรก
ราชาภิเษกกรุงละโว้ ประมาณ 1400 ปี ก็ว่าใช้น้ำสี่สระนี้ราชาภิเษก
พระเจ้าอรุณมหาราชกรุงสุโขทัยจะทำการราชาภิเษกก็ต้องลงมาตีเมือง
เหล่านี้ให้อยู่ในอำนาจแล้วจึงตักน้ำไปราชาภิเษก จึงเป็นธรรมเนียม
เจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์สร้างมูรธาภิเษกแรกเสวยราชย์และตลอดมา
ด้วยน้ำสี่สระนี้ มีเลขประจำเผ่าสักระรักษาอย่างกวัดขัน เพราะเหตุที่มี
เจ้าแผ่นดินเมืองใกล้เคียงมาลั้ตักน้ำไปกระทำอภิเษก จนกระทั่งเมื่อ
เร็ว ๆ นี้ พระเจ้ากาวิโลรสเป็นพระเจ้าขึ้นใหม่ ๆ ได้ให้มาลั้ตักน้ำสี่สระนี้
ขึ้นไปทำอภิเษก เป็นข้อหนึ่งในคำที่ต้องหาว่าเป็นกบฏ

ลัทธิที่ถือน้ำสระเป็นน้ำอภิเชกนี้ ปรากฏชัดว่าเป็นตำราพราหมณ์
เช่นกับมหาภารตะอรชุนต้องไปเที่ยวปราบปรามเมืองทั้งปวง และสรง
น้ำในสระที่เมืองนั้นห้ามหลวงตลอดจนถึงสระในป่าหิมพานต์ เป็น 64,
65 สระจึงได้มาทำอศุเมธ ซึ่งเป็นพิธีสำหรับเป็นจักรพรรดิ แต่เหตุ
ไฉนที่สี่สระนี้จึงขลังนักไม่ปรากฏ คงจะมีตัวครุบาทที่สำคัญเป็นที่นับถือ
ทั่วไป มาขุดสระและมาผูกเวทมนตร์ไว้อย่างหนึ่งอย่างใด ราษฎรใน

เมืองนี้มีความเกรงกลัวเป็นอันมาก น้ำในสระก็ไม่ใช่ ปลาในสระก็ไม่กิน
สระมีหญ้าขึ้นรกเต็มไปหมดจะมีกระเข้อาศัยอยู่ทั้งสี่ได้ทราบมาแต่แรก
ที่ทุลกระหม่อมรับสั่งว่าน้ำท่วมถึง แต่เวลานี้ซึ่งเป็นเวลาน้ำมาก พอปริ้ม ๆ
ไม่ท่วม เห็นจะเป็นบางปีจึงจะท่วม แต่น้ำล้นขอบสระ ทางที่เดินต้อง
พูนขึ้นหน่อยหนึ่ง แต่กระนั้นก็ขึ้น ๆ น่าจะท่วมได้จริงน้ำสระคา
สระยมนาไม่สู้สะอาดมีสีแดง แต่น้ำสระเกษ สระแก้วใสสะอาด

ได้หยุดบวงสรวงและตักน้ำแล้วขึ้นไปกินข้าว พระยาสุนทร
บุรีเลี้ยงที่บนคันดิน ชาวสุพรรณอยู่ข้างจะเป็นคนนับถือเจ้านายจัด
นับถือบูชาอิฐฐานได้ จะถวายอะไรเจ้าดูเหมือนจะได้บุญ ที่สุดจน
เลื้อยที่ลานมาสำหรับให้นั่งก็มีค่าอิฐฐานติด ใกล้ไปข้างเป็นพระพุทธรเจ้า
มากกว่าอย่างอื่น

เมื่อวานนี้มีผู้หญิงแก่คน 1 ลงเรือ มีต้นไม้ตั้งมาในเรือพาย
ตามมา แต่ไม่ได้ช่อง พึ่งมาได้ช่องวันนี้ นำต้นไม้นั้นเข้ามาให้ เป็นต้นโพ
ถามว่าเหตุใดจึงได้เอาต้นโพนี้มาให้ บอกว่าต้นโพนี้เกิดขึ้นที่ท่าน ไม่เข้าใจ
ถามว่าเหตุไรจึงว่าเช่นนั้น บอกว่าได้ไปซื้อท่านที่อยู่ใกระจกไปติดไว้
ที่เรือน ต้นโพก็งอกขึ้นบนหลังหีบที่ตรงรูปนั้นเป็น 7 ต้น จึงได้เอากาบ
มะพร้าวและดินมาประกอบเข้าไว้ สูงถึง 2 คอกเศษ พอเสด็จจึงได้นำมาให้
เห็นว่าเข้าที่คืออยู่จึงได้ให้เอาไปด้วย ได้แยกออกเป็นต้นปลี 3 ต้น รวม
เป็นกอ 4 ต้นไว้กอหนึ่ง ปลูกประจำสระทั้งสี่ เป็นที่ระลึกว่าได้ขึ้นไป
ถึงทั้งสี่นั้น พวกราษฎรที่มาหลายร้อยคนเต็มไปทั้งนั้น ถึงต้องมีข้าว
ห่อมาเลี้ยงกัน กลับลงมาถึงเวลาพลบ ระยะทางขาไปประมาณ 3 ชั่วโมง
ขากลับ 2 ชั่วโมง อยู่ข้างจะเหนื่อย

วันนั้นพอออกเรือไปเสียงฟ้าร้องครั้นครั้น เห็นท่วงทีแล้วว่า
ฝนคงจะตก แต่ระยะทางที่ไปคงจะไม่ถูกฝน ต่อกลับมาจึงเห็นที่เปียก
และได้ความว่าฝนที่สุพรรณตกมาก

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์”

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2493 : 20-23)

จากข้อความปลุกย่อยบางส่วนที่น่าสังเกต เช่นที่ทรงระบุนว่า

“แต่เหตุไฉนที่สี่สระนี้จึงขลังนักไม่ปรากฏ คงจะมีตัวครุบา
ที่สำคัญเป็นที่นับถือทั่วไป มาขุดสระและมาผูกเวทมนตร์ไว้อย่างหนึ่ง
อย่างไร ราษฎรในเมืองนี้มีความเกรงกลัวเป็นอันมาก น้ำในสระก็ไม่ใช้
ปลาในสระก็ไม่กิน สระมีหญ้าขึ้นรกเต็มไปด้วยหมดมีจะเข้าค้ำอยู่ทั้งสี่
ได้ทราบมาแต่แรกทีทุลกระหม่อมรับสั่งว่าน้ำท่วมถึง แต่เวลานี้ซึ่งเป็น
เวลาน้ำมาก พอปริ้ม ๆ ไม่ท่วม เห็นจะเป็นบางปีจึงจะท่วม แต่น้ำล้น
ขอบสระ ทางที่เดินต้องพูนขึ้นหน่อยหนึ่ง แต่กระนั้นก็ขึ้น ๆ น่าจะ
ท่วมได้จริง น้ำสระคา สระยมนาไม่สู้สะอาดมีสีแดง แต่น้ำสระเกษ
สระแก้วใสสะอาด” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2493 : 22)

เมื่อเห็นสภาพสระดั่งนั้น จากเดิมที่น้ำจากสระนี้ถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่มีระบบ
คิดเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องความใสสะอาด ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงเป็นกษัตริย์ยุคใหม่
(Modern King) ในโลกอาณานิคมคริสต์ศตวรรษที่ 19 (See Pelleggi, 2002 ; Loos,
2006) ก็ทำให้ไม่ทรงโปรดใช้น้ำจากที่นี่อีก ทรงหันไปให้ความสำคัญกับน้ำจากย่านสมอ
พลี เพชรบุรี ที่ใสสะอาดเนื่องจากไหลผัดเปลี่ยนหมุนเวียนตลอดปี จนเป็นที่กล่าวขาน
กันว่า น้ำจากที่แห่งนั้นเป็น “น้ำเสวย” ของพระพุทเจ้าหลวง

จนเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็ได้ยกเลิกพระราชพิธีถือน้ำ
พระพิพัฒน์และพระราชพิธีอื่นไปในคราวเดียวกันนั้น จากประวัติศาสตร์ที่เน้นความสำคัญ
ของผู้คน ชนชั้น และชาติพันธุ์ ก็ทำให้เราต้องย้อนกลับไปพิจารณาประวัติศาสตร์พัฒนาการ
ของการจัดการน้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ในกรอบของสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์

ดอนเจดีย์และสระกระโจม

เหนือลำน้ำท่าว่าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หรือตามทางถนนปัจจุบันที่สุด
ถนนสายสุพรรณบุรี-ดอนเจดีย์ ก็จะถึงอนุสรณ์สถานดอนเจดีย์ และโบราณสถานสระกระโจม
ดอนเจดีย์เป็นสถานที่ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นที่ที่สมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชาขมังสามเกียด
กระทำยุทธหัตถีกัน เมื่อ พ.ศ. 2135 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สร้างเจดีย์ครอบ
เจดีย์โบราณที่พบตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยได้ตั้งคณะกรรมการพิจารณาทำนองเดียวกับ

คณะวิจัย เพื่อศึกษาว่ารูปแบบเจดีย์ที่สมบูรณ์เดิมเป็นอย่างไร เพราะเจดีย์ที่พบนั้นเป็นแต่เพียงกองอิฐฐานสี่เหลี่ยม ยากจะสันนิษฐานรูปแบบ

คณะกรรมการฯ ชุดนั้นนำโดยนายตรี อมาตยกุล ได้พิจารณาเห็นว่าน่าจะเป็นเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบวัดใหญ่ชัยมงคล ด้วยเห็นสอดคล้องตามสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า เจดีย์ประธานวัดใหญ่ชัยมงคลนั้นเป็นเจดีย์ทำขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะในศึกยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวร แต่เจดีย์ที่ดอนเจดีย์คงไม่อาจสรุปว่าเป็นเจดีย์ยุทธหัตถีได้ ด้วยเหตุผลและหลักฐานดังต่อไปนี้

(1) ไม่มีประเพณีเก่าเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ไว้อวด ๆ มีแต่สร้างเพื่อเป็นส่วนประกอบผังของวัด คือ มีเจดีย์ มีวิหาร มีอุโบสถ สี่มา พระพุทธรูป อาจมีกำแพงแก้วหรือไม่ก็ได้ แต่สิ่งสำคัญอันแสดงให้เห็นว่าสถานที่นั้นเป็นวัดหรือศาสนสถานก็คือ หลักสี่มา, เจดีย์, โบสถ์วิหาร

(2) หลักฐานพม่าระบุว่า ได้มีการต่อโถง อัญเชิญพระศพกลับไปยังกรุงหงสาวดี ไม่ได้ถูกฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรยึดพระศพไว้ แล้วสร้างเจดีย์สวมครอบพระศพแต่อย่างใด หลักฐานฝ่ายไทยที่กล่าวถึงเรื่องนี้เป็นหลักฐานที่ชำระสมัยรัตนโกสินทร์

(3) เจดีย์นี้มีที่ตั้งอยู่ย่านริมแม่น้ำท่าว่า ไม่ไกลจากย่านสระอภิเชกและโบราณสถานวัดเขาดิน อยู่ก่อนไปทางแหล่งโบราณคดีเมืองไร่ไร่ ตัวเจดีย์ก่ออิฐไม่สอปูน ฐานสี่เหลี่ยม กว้างทั่วไปในรูปแบบเจดีย์ของอยุธยา บริเวณย่านอันเป็นดอนเจดีย์จัดเป็นย่านชุมชนโบราณริมฝั่งแม่น้ำท่าว่า มีอายุเก่าก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวร

(4) เลยอนุสรณ์สถานดอนเจดีย์ขึ้นไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไม่ไกลจากอนุสรณ์สถาน จะเป็นที่ตั้งของโบราณสถานสระกระโจม มีสระน้ำที่ถูกขุดลอกใหม่อยู่ตลอด และที่สำคัญคือ มีเจดีย์เก่าตั้งอยู่ 4 องค์ พิจารณารูปแบบเจดีย์เห็นได้ว่า มีอยู่องค์หนึ่งเป็นทรงระฆังแปดเหลี่ยม และคงไม่ร้างมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะมีเจดีย์ที่มีเค้ารูปเจดีย์ทรงเครื่องแบบอยุธยาตอนปลาย-ต้นรัตนโกสินทร์

เบื้องต้นสรุปความเห็นได้ดังนี้ ส่วนเจดีย์ยุทธหัตถีแท้จริงจะเป็นที่อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี หรือเป็นที่ภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คงต้องพิจารณาเรื่องนี้โดยเปรียบเทียบข้อความระหว่างพระราชพงศาวดารไทย กับ “คัมภีร์มหาวงศ์” หรือ “พงศาวดารลังกาทวีป” ด้วย เพราะเป็นการเขียนยกย่องสมเด็จพระนเรศวร เหมือนอย่างพระเจ้าพุทธคามณีอภัย กษัตริย์ราชวงศ์สิงหล ที่นับถือพุทธศาสนา ได้ทำสงครามยุทธหัตถีมีชัยชนะต่อพระเจ้าเอฬารราช กษัตริย์ราชวงศ์ชาวทมิฬ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ (ดูราย

ละเอียดใน กำพล จำปาพันธ์, 2558)

ตอนเจดีย์ที่สุพรรณบุรีแทนที่จะเป็นโบราณสถานสมัยทวารวดี-อโยธยา ร่วมกับ วัดเขาดินและสระกระโจม ความเข้าใจที่ผิดพลาดถูกเก็บจากรายอยู่ต่อไป อย่างไม่มีแม้ว่าจะมีการปรับปรุงแก้ไขใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากตอนเจดีย์ได้รับการสถาปนาเป็นอัตลักษณ์แสดงออกถึงความเป็นชาติของรัฐไทย เกี่ยวพันถึงบทบาทความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในมิติเชิงประวัติศาสตร์ เมื่อแพร่หลายสู่ระดับท้องถิ่นมาเป็นเวลานานก็ส่งผลทำให้ความเชื่อเรื่องตอนเจดีย์ถูกปลูกฝังแนบแน่นอยู่ในจิตสำนึกท้องถิ่นของชาวสุพรรณบุรีและกาญจนบุรี (วารุณี โอสธารมย์, 2547 : 39-60)

ชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำจะเข้สามพัน

ต้นน้ำของแม่น้ำจะเข้สามพัน เกิดจากลำน้ำทวนและภูเขาในเขตอำเภอมทผมทวน จังหวัดกาญจนบุรี แถบเขาหัวนอน บ้านดอนแสลบ อำเภอมทผมทวน ไหลผ่านมาทางบ้านห้วยยาง, หนองปลิง, วังพองหนองบัว, บ้านรางหวาย, บ้านลาดหมู, บ้านจะเข้สามพัน, บ้านนาลาว, บ้านท่าพระ (ตำบลอุ้มทอง ตลาดท่าพระยาจักรหรือตลาดเมืองอุ้มทองในปัจจุบัน) จากนั้นไหลผ่านหน้าเมืองอุ้มทอง ทางทิศตะวันออกลงไปบรรจบกับแม่น้ำท่าว่าที่คลองสองพี่น้อง มีความยาวประมาณ 40 กิโลเมตร ลำน้ำตอนปลายมีขนาดกว้างใหญ่มากราว 50 เมตร (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2553 : 40-41)

การมีเส้นทางที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนทางทิศตะวันออก และแม่น้ำแม่กลองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ยังได้ประโยชน์แก่เมืองที่ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำจะเข้สามพัน อย่างเมืองโบราณอุ้มทองอย่างมาก แม่น้ำทั้งสองนี้ใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับพม่าพุกามและอ่าวเบงกอลได้ เหตุนี้เมืองโบราณอุ้มทองจึงเป็นเมืองทำการค้าโบราณ อยู่ระหว่างเส้นทางการค้าของอินเดียกับพูนัน ดังที่ปรากฏหลักฐาน เช่น เครื่องประดับทองคำ และเหรียญเงินที่มีลักษณะใกล้เคียงกับที่พบที่เมืองออกแก้วของอาณาจักรพูนัน (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2533 : 221)

ตัวเมืองโบราณอุ้มทองตั้งอยู่บนเนินเชิงเขา สูงกว่าระดับน้ำทะเลราว 6 เมตร เดิมบริเวณหน้าเมืองเคยมียุคที่เป็นชายฝั่งทะเลมาก่อน มีขนาดความยาวชายฝั่งประมาณ 5 x 5 กิโลเมตร เรือสำเภาเดินทะเลสามารถแล่นเข้ามาจอดเทียบถึงท่าเรือหน้าเมืองได้สะดวก ที่บริเวณสถานที่ที่เรียกว่า “ท่าพระยาจักร” อุ้มทองจึงเป็นเมืองชายฝั่งทะเลที่มีการติดต่อและค้าขายกับดินแดนโพ้นทะเลอย่างอินเดีย, เปอร์เซีย, โรมัน เป็นต้น ต่อมาเมื่อน้ำทะเลถดถอยลงไป แอ่งกระทะท้องทะเลเมื่อรับตะกอนดินโคลนที่ลำห้วยต่าง ๆ พัดพามาทับถม

นานเข้าก็ตื่นขึ้นกลายเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ และกลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2553 : 41)

ทั้งที่เป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกทำการเกษตร แต่อาชีพทำมาหากิน รวมถึงที่มาของรายได้ของพวกชนชั้นนำหรือกลุ่มผู้มีอำนาจปกครองขณะนั้น มาจากการค้าเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานไปยังพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแห่งใหม่ อย่างเช่น ลุ่มแม่น้ำท่าจีน ทางทิศใต้ไปเมืองกำแพงแสน, เมืองนครไชยศรี, นครปฐม และบางส่วนก็ไปทางทิศตะวันออก ตามลำน้ำท่าว่าสู่ย่านสวนแตงและเมืองสุพรรณบุรี แต่ทั้งย่านกำแพงแสน-นครไชยศรี-นครปฐม และย่านสวนแตง-สุพรรณบุรี ล้วนมีชนกลุ่มอื่นที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกันตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว โดยที่กลุ่มที่อพยพย้ายจากเมืองอุททองนี้เป็นคนละกลุ่มและคนละยุคกับกลุ่มของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เพราะการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คนในย่านนี้เป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติและตามลักษณะการกระจายตัวของชุมชนวัฒนธรรมทวารวดีเก่า ไม่ได้ไปไกลถึงเมืองอยุธยา

สำหรับที่มาของชื่อ “แม่น้ำจะเข้สามพัน” นั้น เนื่องจากเป็นแม่น้ำมีอายุเก่าแก่ผูกพันกับวิถีชีวิตผู้คน จึงมีนิทานตำนานเล่าเกี่ยวกับที่มาของชื่อแม่น้ำ ออกเป็นหลายฉบับ เช่น เล่าว่าเดิมแม่น้ำนี้มีจะเข้อาศัยอยู่ 3 สายพันธุ์ คือ จะเข้พันธุ์ดินเปิด, พันธุ์ดินแฉะ และพันธุ์ดินกา บ้างก็ว่ามีตาบักยายชาวบ้านแถบนี้ไปซื้อจะเข้จากมอญ ซึ่งจับได้แม่น้ำนี้มาเลี้ยงไว้ในราคา 3,000 เปี้ย แต่สุดท้ายจะเข้ทนความหิวโหยไม่ไหวจึงกินตาบักยายคูนนี้เสีย แล้วหลบลงลำแม่น้ำไป บ้างก็ว่าพระเจ้าอุทองใช้ให้อำมาตย์ 3 คน ไปตรวจนับว่ามีจะเข้แม่น้ำอยู่ทั้งหมดกี่ตัว ปรากฏว่าอำมาตย์ 3 คนนับไม่หวาดไม่ไหว เนื่องจากจะเข้มีมาก จึงกราบทูลว่ามีพันตัว นับรวมทั้ง 3 อำมาตย์ ก็เป็นสามพันตัว นอกจากนี้ก็มีการเล่าอิงกับวรรณคดีขุนช้างขุนแผน ว่าเถรवादหลบหนีพาลายชุมพล โดยแปลงกายเป็นจะเข้สามพันตัว เพื่อไม่ให้พาลายชุมพลจับได้ว่าตัวไหนตัวจริง เป็นต้น (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2553 : 42)

เมืองอุททอง (จากชุมชนดั้งเดิมถึงทวารวดีศรีอยุธยา)

เมืองโบราณอุททอง แต่ก่อนก็ถูกครอบงำด้วยวิธีการศึกษาที่ตอบโจทย์แนวคิดประวัติศาสตร์ชาตินิยม แต่ทว่าร่องรอยสถาปัตยกรรม รูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏ ตลอดจนข้อมูลหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี ล้วนไม่เอื้อให้เกิดการตีความให้กับแนวคิดประวัติศาสตร์ชาตินิยม (วารุณี โอสธารมย์, 2547 : 9-23) เนื่องจากอุททองมีลักษณะเป็น

เมืองโบราณก่อนสุโขทัยไปเป็นเวลานาน อุทุมโง่ไม่ใช่เป็นเมืองเดิมของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หากแต่เป็นเมืองที่มีความเก่าแก่ไปถึงสมัยพูนัน และพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดี

เมืองนี้เดิมชื่ออะไร ไม่เป็นที่แน่ชัด มีหลักฐานจีนเรียกว่า “จินหลิน” และ โท-โล-โป-ติ (To-lo-po-ti หรือทวารวดี) ซึ่งไม่ใช่ชื่อเฉพาะ หมายถึงอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่าง ศรีเกษตร (พม่า) กับ อีสานปุระ (เขมร) ส่วนที่มาที่เรียกว่า “อุทุมโง่” นั้น ถึงแม้ว่าวันนี้จะมีตำนานท้าวอุทุมโง่และมีถนนโบราณเรียกว่า “ถนนท้าวอุทุมโง่” แต่ “นิทานท้าวอุทุมโง่” ก็เป็นนิทานมีทั้งไปในภาคกลาง “เมืองของท้าวอุทุมโง่” ตามที่มีชาวบ้านเรียกตามตำนาน ก็จึงมีหลายเมืองในภาคกลางด้วย ไม่ใช่มีเฉพาะในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี อีกทั้ง “ถนนท้าวอุทุมโง่” ก็มีที่สิงห์บุรี, ราชบุรี, กาญจนบุรี, สมุทรสงคราม, เพชรบุรี, ประจวบคีรีขันธ์ จึงไม่เป็นเหตุที่มาของชื่อ “อุทุมโง่” ชื่อว่าอุทุมโง่นี้ เพิ่งแพร่หลาย ภายหลังจากเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงลงความเห็นสรุปว่าเมืองนี้คือ “เมืองของพระเจ้าอุทุมโง่” ผู้นำการอพยพไปสร้างเมืองใหม่ที่อยุธยา-อยุธยา (ดำรงราชานุภาพ, 2540 : 359-367)

ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลอีกประการหนึ่งว่า เมืองนี้มีความสัมพันธ์กับ “สุวรรณภูมิ” ชื่อดินแดนที่พระเจ้าอโศกทรงส่งพระสมณทูตเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนา คำว่า “อุทุมโง่” ตรงกับ “สุวรรณภูมิ” เพราะทรงไม่เห็นด้วยกับตำนานที่มาของนาม “พระเจ้าอุทุมโง่” หรือ “ท้าวอุทุมโง่” ว่ามาจากเปลหรืออุณอนเมื่อแรกประสูตินั้นเป็นทองคำ คำว่า “อุทุมโง่” น่าจะเป็นชื่อเมือง เหมือนอย่างที่มีธรรมเนียมเรียก “พระเจ้าเชียงใหม่” หมายถึงกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ หรือ “พระเจ้ากรุงจีน” ที่หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินจีน เป็นต้น (ดำรงราชานุภาพ, 2540 : 359-367) แนวทางการตีความและสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนี้มีอิทธิพลพอสมควรต่อความรู้ความเข้าใจที่มีต่อเมืองอุทุมโง่ ก่อนที่ภายหลังจะพบว่าอุทุมโง่เป็นเมืองที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดี และสุวรรณภูมิ ก็ทำให้หมายถึงดินแดนบ้านเมืองใดบ้านเมืองหนึ่งเป็นการเฉพาะไม่

ส่วนชื่อก่อนหน้าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บริเวณนี้มีชื่อเรียกตามชุมชนหมู่บ้านและวัด เช่น “บ้านท่าพระ” (ท่าพระยาจักร), “บ้านจระเข้สามพัน”, “วัดเขาพระ” หรือ “เขาพระ” (เขาพระศรีสรรเพชญาราม) ขึ้นกับท้องที่ตำบลจระเข้สามพัน อำเภोजระเข้สามพัน ภายหลังขุนสุพรรณธานี (เวียน วิภูวนานท์) นายอำเภोजระเข้สามพัน คนที่ 14 ก็ได้เปลี่ยนเป็นตำบลอุทุมโง่ อำเภออุทุมโง่ (มนัส โอภาณกุล, 2547 : 254) ใช้มาจนถึงทุกวันนี้

ผังเมืองอุทงมีลักษณะเป็นรูปวงรี มีคูน้ำล้อมรอบ ลำน้ำสายสำคัญประจำเมืองคือ แม่น้ำจะเข้สามพัน ด้านหลังทางทิศตะวันตกต่อไปทางทิศเหนือ เป็นเทือกเขาในอุทยานแห่งชาติพุม่วง มียอดเขาสูงหลายแห่ง ที่ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ได้แก่ เขาพระ, เขารางกะปิต, เขาทำเทียมหรือเขาธรรมเถียร, เขาดีสลัก, เขาพุทางนาค, เขาพุทอง, เขาตาแก้ว, ถ้ำเสือ เป็นต้น นอกเมืองทางทิศตะวันออกมีแนวคันดิน เรียกว่า “ถนนท้าวอุทง” เห็นชัดที่บ้านดอนทองและบ้านจะเข้สามพัน หลังเขาพระอยู่ติดไปทางทิศตะวันตก มีแอ่งกว้างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คล้ายสระน้ำ เรียกว่า “คอกช้างดิน” น่าจะเป็นเพนียดคล้องช้างสมัยทวารวดี (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 33)

ก่อนจะรวมตัวกันเป็นเมืองตามแบบวัฒนธรรมอินเดีย อุทงยังปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยในรูปชุมชนดั้งเดิมที่รวมตัวกันบนที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลอีกด้วย โดยบริเวณที่เป็นที่ตั้งชุมชนดั้งเดิมอยู่ที่สันเขาในอุทยานแห่งชาติพุม่วง¹ เรียกว่า “พุทางนาค” หรือเรียกบ่งลักษณะคือ “สวนหินพุทางนาค” เดิมนักธรณีวิทยาให้ความเห็นว่า สวนหินบนยอดเขาพุทางนาคนี้ เกิดจากธรรมชาติ แต่นักโบราณคดีตรวจสอบแล้ว ให้เหตุผลที่น่าเชื่อถือว่า สวนหินดังกล่าวนี้เป็นผลงานของมนุษย์ในอดีต (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2556) เพราะการเรียงรายของหินในสวนเป็นการจัดวางอย่างเป็นระเบียบ มีทั้งส่วนที่เป็นป้อมปราการ หอพักที่อยู่ แบ่งเป็นส่วน ๆ กันเด่นชัด หินที่วางเรียงเป็นชั้นกันอยู่ ก็เป็นหินโสโครกที่เคลื่อนย้ายมาจากชายฝั่งทะเล ไม่ใช่หินที่อยู่ในพื้นที่ตั้งแต่แรก และอีกประการก็คือ การมีดินไม้ประดับโบราณ อย่างต้นจันทน์ ที่มีคนนำมาปลูกไว้ในสวนหิน

นักโบราณคดียังชี้ประเด็นข้อสรุปเพิ่มเติมอีกว่า พุทางนาคเป็นชุมชนดั้งเดิมของคนโบราณที่นับถือผีบรรพชน (Animism) และลัทธิบูชาพืชและสัตว์ (Totemism) ก่อนศาสนาอินเดียจะเข้ามา ภายหลังเมื่อศาสนาอินเดียเข้ามาหยั่งรากแล้ว ก็ได้ย้ายชุมชนจากบนยอดเขาลงมายังพื้นราบ แต่ยังคงชุมชนไม่ไกลจากภูเขา มีการสร้างศาสนสถานขึ้นบนยอดเขา ทำให้ภูเขาหลังเมืองกลายเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์และดินแดนบรรพชนผู้ล่วงลับ (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2556)

ศาสนสถานรูปแบบที่นิยมสร้างบนยอดเขาศักดิ์สิทธิ์นี้ ได้แก่ สถูปเจดีย์ จึงมีสถูปเจดีย์เก่าเรียกว่า “พระธาตุ” หรือ “พระบรมธาตุ” ตั้งอยู่ทั่วไปตามสันเขาในเขตเมืองอุทง เช่น เขาทำเทียม, เขาพระ, เขาดีสลัก ที่เรียกว่า “พระธาตุ” หรือ “พระบรมธาตุ” นี่ยาก

¹ คำว่า “พุ” เป็นคำเฉพาะสำหรับเรียกภูเขาสูงของภาคกลาง เช่นเดียวกับคำว่า “ภู” หรือ “พู” (เขียนแบบลาว) ของทางภาคอีสาน และ “ดอย” ในภาคเหนือ เป็นต้น

จะพิสูจน์ว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุจริงหรือไม่ หากแต่ชนบนิยมีการเรียกของชาวบ้านเมื่อเจอสถูปเจดีย์เก่า ก็มักจะเรียกว่า “พระธาตุ” ไปเสียทั้งหมด ไม่จำแนกอันไหนเป็นสถูปเจดีย์ทั่วไป และอันไหนมีความสำคัญเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หากไม่เข้าใจชนบการเรียกตรงนี้ จะคลาดเคลื่อนไปได้ง่ายว่ามีพระบรมสารีริกธาตุเป็นอันมาก

สถูปเจดีย์บนยอดเขาบางแห่ง เช่น “เขาพระ” ในพื้นที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม เห็นรูปแบบสถูปฐานสี่เหลี่ยมแบบอยุธยา มีอายุตกในราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 บนยอดเขายังมีถ้ำที่เชื่อว่าเป็นถ้ำเขาพระที่ขุนแผนมาพักค้างแรมระหว่างพานางพิมซึ่งมาหลบหนีมาจากสุพรรณบุรี แต่คงเป็นการเชื่อมโยงกับวรรณคดีเพื่อสร้างจุดขายมากกว่า เพราะเป็นเรื่องยากจะพิสูจน์ความจริงในเรื่องเรื่องวรรณคดีที่แต่งขึ้นภายหลัง แต่การที่วรรณคดีขุนช้างขุนแผนมีข้อความกล่าวถึงเขาพระหรือเขาธรรมเถียร (หรือเขาท่าเทียม) (เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2556 : 264) ก็สะท้อนว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีอย่างน้อยก็ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว

อย่างไรก็ตาม เขาพระไม่ใช่สถานที่ร้างผู้คน จนพระเอก-นางเอกในวรรณคดีพร้อมม้าสีหมอก พาหนะคู่ใจพากันมาหลบซ่อนตัวได้ เพราะเป็นวัดโบราณ มีพระนอนเก่าแก่ อายุตกถึงสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ประดิษฐานอยู่ในช่อง่อนผาหินระหว่างทางขึ้นที่ลาดชัน (ที่ไหนม้าสีหมอกของขุนแผนจะปีนขึ้นไปได้) นอกจากนี้ภายในอุโบสถด้านล่างของวัด ยังเป็นที่เก็บรักษาเศษชิ้นส่วนของพระพุทธรูปหินทราย มีอายุตกสมัยอยุธยา ลักษณะเดียวกับพระพุทธรูปหินทรายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี เป็นต้น พระพุทธรูปหินทรายที่วัดเขาพระศรีสรรเพชญ์ได้รับการยืนยันจากพระภิกษุที่ดูแล ว่าเป็นของเก่าอยู่ที่วัดนี้มาแต่เดิม พบรอยพระพุทธรูปที่เชิงผาหน้าถ้ำ แต่ถูกนำไปไว้ยังยอดเขา หน้าสถูปเจดีย์ โดยสร้างมณฑปครอบเอาไว้

เจดีย์ที่วัดเขาท่าเทียมที่เห็นสมบูรณ์หาสีขาวสวยงามแลเห็นแต่ไกลนั้น เป็นเจดีย์ที่บูรณะและสร้างใหม่ขึ้นจากฐานเดิม เจดีย์นี้ตั้งอยู่หน้าอาคารโบสถ์เก่า ที่ยากจะกำหนดอายุ เพราะเดิมเหลือเพียงซากฐาน การสร้างอาคารใหม่ที่เก่าโดยวัด ก็ได้มีบันทึบบอกถึงลักษณะการก่ออิฐเอาไว้เป็นหลักฐาน แต่ที่ด้านล่างตรงทางขึ้นเขานี้ มีจารึกระบุถึงสถานที่นามว่า “บุษยคีรี” ตรงกับชื่อสถานที่แรกที่พระสมณทูตจากอินเดีย เข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนา และว่ามีการสร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาขึ้นที่นี้เป็นแห่งแรก มีจารึกกล่าวถึงก็จริง แต่ยังไม่แน่ชัดว่าเขาท่าเทียมในปัจจุบัน จะเป็นสถานที่เดียวกับ “บุษยคีรี” ในอดีต

(รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, 2556)

แต่กระนั้นทางวัดและอำเภออุทองโปรมโหว่า วัดเขาทำเทียมเป็นวัดแรกในสยามประเทศ และมีการดำเนินงานสร้างพระพุทธรูปยศวิศรีสุวรรณภูมิ โดยวิธีแกะสลักหน้าผาหินปูน ที่เกิดจากการทำเหมืองเพื่อนำหินปูนไปทำซีเมนต์ จากทุนสนับสนุนเรียไรของงบประมาณโดยเจ้าอาวาสวัดป่าเลไลยก์ แต่โครงการก็ยังไม่มีการทำอะไรแล้วเสร็จ

นอกเมืองออกไปทางทิศเหนือ เอื้องไปทางเมืองไร่รถและอำเภอด่านช้าง เป็นที่ตั้งของเขาดิสลัก บนยอดเขาพบพระพุทธรูปเป็นของเก่าสมัยทวารวดี ทำจากโลหะ ยังสมบูรณ์เห็นรูปลายมงคล 108 ประการ ตรงกลางเป็นรูปล้อจักรทวารวดี เหนือยอดเขา มีทิวทัศน์สวยงาม เป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์เก่าเรียกว่า “พระธาตุเขาดิสลัก” เห็นเค้าเพียงฐานสี่เหลี่ยมและก่ออิฐไม่สอปูน แสดงว่าเป็นเจดีย์เก่า ตัวเจดีย์มีขนาดย่อม ตั้งอยู่บนยอดที่สูงที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับยอดเขาในเมืองอุทอง ยอดเขาดิสลักมีความสูงที่สุด ทำให้เชื่อว่าสมัยโบราณ ผู้คนชาวเมืองอุทองจะแลเห็นยอดเจดีย์ทาสีทองเหลืองต้องแสงอาทิตย์แวววาว บนเขาสวยงาม น่าจะประมาณวัดดอยสุเทพของเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งมีวิทยาเขตตั้งอยู่ที่ตำบลสระยายโสม อำเภออุทอง ได้ดำเนินโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยการมาสร้างทางเดินขึ้นเขาพร้อมป้ายบอกทางอำนวยความสะดวกแก่ผู้จะสักการะพระธาตุ และ ๗๗๗๗ บริหารศิลปอาชา สมัยเป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้บริจาคเงินทุนแก่วัดเพื่อสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูป แบบเดียวกับมณฑปวัดพระพุทธรูป จันทวัดสระบุรี ทางวัดตอบแทนโดยสลักชื่อท่านและภริยาไว้ที่ระฆังหน้ามณฑป ชาวสุพรรณก็ดูจะชื่นชอบประหนึ่ง จึงขอมาตีที่ชื่อท่านอยู่บ่อย ๆ

อนึ่ง ชื่อเมืองอุทอง ที่พ้องกับคำว่า “ศิลปะอุทอง” มักทำให้เกิดความสับสนแก่ผู้เริ่มต้นศึกษาศิลปะและโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ได้ง่าย แต่ที่จริงแล้ว “ศิลปะอุทอง” ตามแบบแผนที่กำหนดนิยามโดยนักวิชาการรุ่นศาสตราจารย์อรรถ เซเดส์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น ไม่พบที่เมืองโบราณอุทอง บรรดาโบราณสถานและศิลปวัตถุที่พบที่เมืองโบราณอุทอง เป็นโบราณสถานและศิลปวัตถุก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดยที่มิได้มีความสัมพันธ์ทางรูปแบบที่ยืนยันได้ถึงข้องเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แต่อย่างใด

ความเชื่อที่ว่าลักษณะรูปแบบเฉพาะของแต่ละรัชกาลตามแนวมองแบบวิวัฒนาการทางศิลปะ ตลอดจนการนำเอาพระนามพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งมาตั้งเป็น

ชื่อสกุลศิลปะ เป็นเรื่องที่ทำให้ความผิดพลาดเสียหายให้กับองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ เพราะทำให้เกิดมุมมองต่อรูปแบบศิลปกรรมและการกำหนดอายุของศิลปกรรมที่คลาดเคลื่อนไปได้มาก

ปัจจุบันเมืองอุทงมีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่มีชื่อเสียง มีองค์ประกอบการจัดแสดงครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาทางวิชาการ โบราณวัตถุที่นำมาจัดแสดง และอาคารสถานที่ มีทั้งจัดแสดงข้าวของโบราณที่ขุดค้นพบตั้งแต่ยุคสุวรรณภูมิ, ทวารวดี, อโยธยา-อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ ด้านนอกอาคารพิพิธภัณฑ์ยังมีส่วนที่จัดแสดงวิถีชีวิตชาวบ้านลาวโซ่ง หรือไททรงดำ พิพิธภัณฑ์นี้ก่อตั้งสมณายนิต อยู่โพธิ์ เป็นอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2502 โดยได้ใช้เป็นสถานที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีตามจังหวัดสุพรรณบุรี, สิงห์บุรี, ราชบุรี, สมุทรสงคราม, เพชรบุรี, กาญจนบุรี และประจวบคีรีขันธ์ โดยมีนายมานิต วัลลิโกดม, นายกำปัน บุญยมาลิก และนายสมศักดิ์ รัตนกุล เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุมารักษาไว้และจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์นี้ (มนัส โอภาากุล, 2547 : 254-255)

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2558 กรมศิลปากรได้ประกาศจะยุบเลิกพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครปฐม ที่ตั้งอยู่ติดกับพระปฐมเจดีย์ แล้วให้นำเอาโบราณวัตถุที่เก็บรักษาอยู่นครปฐม ขนย้ายไปเก็บรักษาไว้ยังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุทง แต่ประชาชนชาวเมืองนครปฐม ได้รวมตัวกันคัดค้าน ด้วยเหตุผลว่าโบราณวัตถุที่พบที่จังหวัดใดให้จัดเก็บรักษาไว้ที่จังหวัดนั้น ๆ ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานในการอนุรักษ์โบราณวัตถุที่ยอมรับร่วมกันในรอบ 2-3 ทศวรรษมานี้ โครงการดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป กรณีแสดงให้เห็นความตื่นตัวของประชาชนในท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม แต่แทนที่จะเข้าใจมรดกนั้นในฐานะที่เป็นของท้องถิ่น โดยสมบูรณ์ก็กลับเข้าใจกันไปว่าสิ่งของเหล่านั้นมีความสำคัญในฐานะสิ่งอันแสดงออกถึงความเป็นชาติ

สลูเจดีย์และมหาธาตุในเมืองอุทง

บันทึกរបាយเขាช่วงจากท่าพระยาจักรถึงเขาทำเทียม, เขาพระ, เขารางกะปิด เป็นที่ตั้งของสลูเจดีย์ทั้งขนาดใหญ่และขนาดย่อม เท่าที่สำรวจพบมีจำนวน 6 แห่งด้วยกัน โดยเหตุที่โบราณสถานทั้ง 6 แห่งนี้ไม่ทราบชื่อเรียกสถานที่และไม่มีชื่อที่ชาวบ้านเรียกอยู่ก่อนด้วย กรมศิลปากรจึงกำหนดเรียกตามลำดับหมายเลขไว้ดังนี้

- (1) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 1 มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานเจดีย์ตอนล่างเป็นฐานเจดีย์สมัยทวารวดี ก่อด้วยอิฐเป็นมูขี้นอกกลม
- (2) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 2 มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมทั้ง 4 ด้าน มีเจดีย์ประจํามุมทิศอยู่ทั้ง 4 ทิศ
- (3) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 9 มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานตอนบนก่ออิฐย่อมุมเป็นมูขี มีช่องซุ้มประดับแบ่งเป็นช่อง ๆ มีเจดีย์ประจํามุมทิศเป็นรูปทรงกลมทั้ง 4 ทิศ
- (4) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 10 มีฐานเป็นรูปวงกลม ก่ออิฐขึ้นไปตรง ๆ พบประติมากรรมตั้งประดับอยู่ข้างใน
- (5) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 11 มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ไม่มีมูมก่ออิฐขึ้นตรงเหนือพื้น
- (6) เจดีย์โบราณสถานหมายเลข 13 มีฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมเป็นฐานสูง ฐานแต่ละด้านแบ่งเป็นช่องซุ้มด้านละ 2 ช่อง ไม่มีประติมากรรมเครื่องประดับ ฐานชั้นบนทำเป็นฐานย่อมุมเลียนแบบฐานชั้นล่าง มีขนาดลดหลั่นกันไป ลักษณะเจดีย์แบบนี้ภาษาช่างเรียกว่า “ย่อเก็จ” (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 28)

พิจารณาเจดีย์โบราณสถานหมายเลข 1 จากตำแหน่งที่ตั้งและขนาดรูปทรงที่ใหญ่โต ตั้งอยู่หลังวัดท่าพระยาจักรี ตรงกึ่งกลางเมือง รูปแบบฐานเหลี่ยมมีชั้นประดับประติมากรรมคล้ายโบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรี ในเขตเมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี, เจดีย์จุลประโทน ที่นครปฐม, โบราณสถานเขาคลิงนอกในอุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์, เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท, เจดีย์ประธานวัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี, เจดีย์ประธานวัดขุนเมืองใจ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เจดีย์ประธานวัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น

จึงสันนิษฐานว่าเจดีย์โบราณสถานหมายเลข 1 เป็นมหาธาตุหลวงของเมืองอยู่ทางร่วมรูนกับวัดโขลงสุวรรณคีรี, เจดีย์จุลประโทน และเขาคลิงนอก และจัดเป็นรูนก่อนหน้าวัดมหาธาตุ อำเภอสรรคบุรี, วัดนครโกษา, วัดขุนเมืองใจ และวัดใหญ่ชัยมงคล ทั้งนี้โบราณสถานรูนหมายเลข 1 ได้ส่งอิทธิพลทางแบบแผนการสร้างสรรค์มายักรูนวัดมหาธาตุเมืองสรรค์, วัดนครโกษา, วัดขุนเมืองใจ, วัดใหญ่ชัยมงคล อยู่ด้วยเหมือนกัน

ถนนท้าวอุทอง

ที่ริมถนนมาลัยแมน (สายสุพรรณบุรี-อุทอง) ก่อนถึงตลาดในตัวอำเภอยูทอง พบแนวคันดินโบราณที่บ้านดอนทองและบ้านจรเข้สามพัน ปรากฏภาพชัดเจนตามแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ แนวคันดินนี้เป็นหลักฐานว่าแม่น้ำจรเข้สามพันเคยมีเส้นทางไหลมาผ่านเมืองอุทอง แต่ภายหลังลำน้ำได้เปลี่ยนเส้นทางไหลไปทางใต้ตามแนวคลองทางตลาด ไม่ผ่านเมืองอุทอง แนวคันดินที่บ้านดอนทองเกิดจากการขุดขยายคูคลอง เพื่อบังคับน้ำในแม่น้ำจรเข้สามพันให้ไหลกลับมาเมืองอุทองตามเดิม (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 28) คงได้ผลในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ไม่นานหลังจากนั้น ลำน้ำจรเข้สามพันก็ไหลไปทางใต้ไม่ผ่านเมืองอุทองอีก

สิ่งที่สะท้อนว่าแนวคันดินนี้เป็นฝีมือมนุษย์ไม่ใช่เนินดินธรรมชาติ ก็เพราะเป็นคันดินรอบชุมชนเป็นมุมสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 340 x 340 เมตร สร้างขึ้นทางด้านตะวันออก ซึ่งเป็นบริเวณรับน้ำได้จากคลองคูเมือง แนวคันดินดังกล่าวนี้นักวิชาการบางท่าน เช่น มานิต วลิลโกดม และศรีศักร วลิลโกดม เชื่อว่าเป็นถนนโบราณที่เรียกว่า “ถนนท้าวอุทอง” เชื่อมต่อมาจากกำแพงแสน ผ่านหน้าเมืองอุทอง ไปยังสิงห์บุรี (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 28) ทั้งนี้โดยพิจารณาเปรียบเทียบกับ “ถนนพระร่วง” ซึ่งเป็นแนวถนนโบราณเชื่อมระหว่างกำแพงเพชร, บางช้าง, สุโขทัย และศรีสัชนาลัย

คอกช้างดิน

ลักษณะผังเมืองโบราณในจังหวัดสุพรรณบุรี ทั้งเมืองหนองแจง, เมืองบึงกระเทียม และอุทอง ต่างก็มีสถานที่ลาดเชิงเขา เกิดจากการขุดดินแล้วก่อศิลาแลงกั้นอาณาบริเวณเอาไว้ เรียกว่า “คอกช้างดิน” (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 28) นักโบราณคดีสันนิษฐานออกเป็น 2 แนวทาง ทางหนึ่งเห็นว่า สถานที่ดังกล่าวนี้เป็นเพนียดคล้องช้าง กับอีกทางหนึ่งว่าเป็นสระน้ำโบราณเพื่อใช้ในการพระราชพิธีตามศาสนาพราหมณ์

คอกช้างดินเมืองอุทอง ตั้งอยู่ทิศใต้ของเมือง ติดกับเขตอุทยานแห่งชาติพุฒัง ด้านอำเภอยูทอง ตัวคอกมีเนื้อที่กว้างถึง 16 ไร่ คันคอกโดยรอบยาวประมาณ 1,000 เมตร ความลึก 16 เมตร ลักษณะเป็นคันดินสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 9 เมตร ยาว 14 เมตร สูง 0.80 เมตร ปากคอกหรือด้านหน้า หันไปทางภูเขา นักโบราณคดีสันนิษฐานกันว่า คอกช้างดินนี้มีอายุประมาณ 1,400 ปี ตกสมัยทวารวดี และใช้งานเรื่อยมาจนถึงช่วงที่เมืองร้างไป (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2540 : 28)

นอกจากคอกช้างดินที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรีนี้แล้ว ในเขตภาคกลางยังมีแหล่งโบราณคดีที่มีสภาพคล้ายคลึงกันนี้เรียกว่า “บึงคอกช้าง” ตั้งอยู่ที่ตำบลไผ่เขียว อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542 : 3382) แต่มีขนาดใหญ่กว่าคอกช้างดินที่เมืองอุทองมาก แต่กำหนดอายุอยู่ในสมัยต้นทวารวดีเช่นเดียวกับคอกช้างดินที่เมืองอุทอง มีข้อสันนิษฐานเดิมว่าเป็นคอกดินล้อมช้างเช่นกัน

แต่ในชั้นหลังมีข้อเสนอว่า บึงคอกช้างที่อุทัยธานีเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณของชาวทวารวดีที่อุทัยธานี ด้วยมีการค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ เช่นพบเครื่องปั้นดินเผา, เศษอิฐปนกลบข้าว, ชากโบราณสถาน, กระดุกสัตว์, อาวุธ, หินบดยา, ระฆังหิน กระทั่งจารึกอักษรโบราณ อักษรปัลลวะ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-14 (วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, 2542 : 3382-3383)

ชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนกลาง

ริมแม่น้ำท่าจีนจากนครไชยศรีลงไปยังนครปฐม เป็นย่านสำคัญของทวารวดีและอโยธยา เพราะปรากฏโบราณสถานและพบศิลปวัตถุที่มีอายุร่วมสมัย ศาสนสถานที่มีการก่อสร้างเอาไว้ตั้งแต่สมัยทวารวดีในบริเวณย่านนี้ ยังมีความสำคัญและมีการใช้งานจากสมัยทวารวดีมาจนถึงช่วงอโยธยา และผ่านจากช่วงอโยธยา สู่ยุคหลัง พ.ศ. 2112 คือช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชธานี รวมทั้งมีศาสนสถานที่สร้างใหม่ในช่วงสมัยอโยธยา-อยุธยา มีหลักฐานเป็นหลักสี่มาหินทรายและชากอาคารวิหาร ได้แก่ วัดพระศรีมหาโพธิ์, วัดไทร, วัดห้วยพลู, วัดสิงห์, วัดละมุด, วัดกลางคูเวียง, วัดสรรเพชญ์, วัดกลางบางแก้ว, วัดลำพญา, วัดโคกมะขาม, วัดท่าพุท, วัดโคกพระเจดีย์ เป็นต้น (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544g : 96-97)

ศาสนสถานที่ปรากฏรูปแบบศิลปกรรมสมัยทวารวดี-อโยธยา ในรูปแบบอื่น เช่น สลูปเจดีย์, อาคารวิหาร, แนวกำแพง ได้แก่ วัดใหญ่ (วัดพระปฐมเจดีย์), พระประโทณเจดีย์, จุลประโทณเจดีย์, วัดพระเมรุ, วัดธรรมศาลา, วัดประชานารถ (วัดโคกแขก), วัดหลวงประชาบุรณะ, วัดพระเมรุ (ร้าง), วัดพระงาม, วัดใหญ่, โบราณสถานสระน้ำจันทร์หรือสระบัว, โบราณสถานเนินพระ (ร้าง) หรือที่ชาวบ้านเรียก “โคกยายหอม” เป็นต้น (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544g : 62-65)

บางแห่งเมื่อผู้เขียนไปถึงก็พบว่า ถึงจะเป็นเมืองใหญ่มีร่องรอยศิลปกรรมโบราณสถานมาก แต่การแทรกอยู่กับเมืองสมัยปัจจุบัน กลับยังรกร้าง ไม่ได้มีการดำเนินการขุด

คันและชุดแต่ง บางแห่งเช่น วัดสิงห์ พบเจดีย์ประธานทรงระฆังแปดเหลี่ยมบนฐานสี่เหลี่ยมแบบวัดอโยธยา, วัดใหญ่ชัยมงคล, วัดหัตถาวาส, วัดสังขทา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดเขาดิน จังหวัดสุพรรณบุรี, วัดพระแก้ว อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท เป็นต้น

คำว่า “นครชัยศรี” (นครไชยศรี) กับ “นครปฐม” มักพบการใช้สลับกันไปมาชวนให้สับสนนึกว่าเป็นเมืองเดียวกันได้ นั่นเพราะสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในเวลานั้นแล้วเรียกชื่อมณฑลว่า “มณฑลนครไชยศรี” มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ที่เป็นตัวเมืองนครปฐมกับอำเภอนครชัยศรีเข้าด้วยกัน (พิทยลาภพฤฒิยากร, 2508 : 1-2) แต่ก่อนนั้นโดยเฉพาะสมัยอโยธยา-อยุธยา ทั้งสองเป็นคนละเมืองแยกกัน เมืองนครปฐมโบราณร้างไป ผู้คนได้ร่นเข้าอยู่อาศัยในบริเวณใกล้แม่น้ำท่าจีนทางทิศตะวันออกของนครปฐม สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงตั้งชุมชนตลาดริมน้ำในเวลานี้เป็นเมืองใหม่เรียกว่า “นครไชยศรี”

ส่วนที่มาของชื่อว่า เพราะเหตุใดสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงทรงตั้งนามเมืองนี้ว่า “นครไชยศรี” ไม่ใช่ “นครปฐม” เหมือนอย่างรัชกาลที่ 4 แน่นนอนประเด็นปัญหาที่ว่าพระปฐมเจดีย์ไม่ใช่เจดีย์แรกในสยามเหมือนดังคนรุ่นรัชกาลที่ 4 เข้าใจก็มีส่วนด้วยในเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามประเด็นนี้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ในพระนิพนธ์ “เรื่องนครชัยศรี” (เดิมเป็นบทความชื่อ “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” พิมพ์เผยแพร่ในวารสารภาษาไทยของสยามสมาคม เล่ม 2 เมื่อ พ.ศ. 2485) ทรงสันนิษฐานว่า “นครไชยศรี” เป็นคำโบราณเคยใช้เรียกนครปฐมสมัยเชมรพระนครเรื่องอำนาจและแผ่อิทธิพลมายังภาคกลางของสยาม (พิทยลาภพฤฒิยากร, 2508 : 3-6)

ข้อสันนิษฐานข้างต้น สอดคล้องตามที่มีปรากฏศิลปกรรมแบบเขมร อยู่ในนครปฐม โดยเฉพาะส่วนยอดของพระธมเจดีย์ หรือพระปฐมเจดีย์ และพระประโทนเจดีย์ที่เป็นทรงปราสาทเขมร แต่ในบริเวณพื้นที่นครไชยศรีที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิตั้งเป็นเมือง กลับไม่พบศิลปกรรมแบบเขมร ระฆังหินปูนโบราณที่พบที่วัดละมุด เป็นของโบราณร่วมสมัยนครปฐมทวารวดี หลักศิลาหินทรายขนาดใหญ่สลักลาย ที่เคลื่อนย้ายจากวัดละมุดไปตั้งในศาลอยู่ริมถนนสี่แยกวัดละมุด (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอดอนตูม แต่ในอดีตชุมชนย่านวัดละมุด แพรกน้ำลำพญา จนถึงกลางคูเวียงและชุมชนตลาดใหม่ เป็นอาณาเขตต่อแนวริมแม่น้ำท่าจีนของนครไชยศรี) ก็เป็นของทำในวัฒนธรรมแบบอโยธยาล่วงมาแล้ว

เมืองนครปฐม, นครไชยศรี, กำแพงแสน

เมืองนครปฐมโบราณ มีผังเมืองที่สังเกตเห็นได้จากภาพถ่ายทางอากาศ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวอยู่ในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีพระประโทณเจดีย์ อยู่ตรงกลางเมือง ขณะที่พระปฐมเจดีย์อยู่นอกคูเมืองไปทางทิศตะวันตก แสดงว่า วัดพระประโทณเจดีย์เป็นวัดมหาธาตุประจำเมืองนครปฐม ส่วนพระปฐมเจดีย์เป็น ศูนย์กลางของเขตอรัญญิกประจำเมือง ทั้งสองแห่งต่างมีความสำคัญ เพราะมักปรากฏใน หลักฐานกล่าวถึงเจดีย์ทั้งสองในลักษณะควบคู่กันเสมอ ตัวเมืองอยู่ห่างจากแม่น้ำท่าจีน เส้นคมนาคมติดต่อกับภายนอก ราว 2 กิโลเมตร (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544g : 58-59)

ในตัวเมืองนครปฐม-นครไชยศรี มีลำคลองโบราณสายต่าง ๆ เชื่อมระหว่างเมือง กับแม่น้ำ และระหว่างเมืองกับชุมชนรอบข้าง ได้แก่ คลองเจดีย์บูชา, คลองบางแก้ว, คลองวังไทร, คลองบางปลา, คลองห้วยยาง, คลองหนองดินแดง เป็นต้น สามลำคลอง สำคัญอย่างคลองบางปลา, คลองห้วยยาง และคลองหนองดินแดง ยังเป็นทางเชื่อมไปยัง แม่น้ำแม่กลอง สู่มืองโบราณคูบัวที่ราชบุรีและปราสาทเมืองสิงห์ที่กาญจนบุรี และ คลองบางแก้วซึ่งไหลมาเชื่อมต่อกับแม่น้ำนครไชยศรี ทางทิศตะวันออกของเมืองนครปฐม ยังเป็นทางสามารถออกสู่ทะเลได้อีกด้วย (ผาสุก อินทราวุธ, 2526 : 3)

หลักฐานหลักสี่มาหินทรายแดง พบที่วัดพระประโทณเจดีย์ มีอายุตกอยู่ในช่วง สมัยอยุธยา สะท้อนว่ามีการสร้างวัดพระประโทณเจดีย์ขึ้นใหม่ในสมัยอยุธยา โดย อาจร้างไปก่อนหน้านี้เล็กน้อย ข้อมูลจากการสำรวจของ น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุรุชาภูะ) ยังพบเจดีย์ที่วัดสิงห์ นครไชยศรี เป็นเจดีย์อยุธยา ก่ออิฐ ไม่สอปูน ไม่มีปลั๊ก เป็นเจดีย์ ทรงระฆังกลมบนฐานสี่เหลี่ยม คล้ายวัดอโยธยาที่พระนครศรีอยุธยา และวัดเขาดินที่ สุพรรณบุรี (น. ณ ปากน้ำ, 2525 : 1-7)

นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปขัดکمในศิลปะอู่ทอง-อโยธยา เป็นจำนวนมาก น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุรุชาภูะ) จึงลงความเห็นว่านครไชยศรี-นครปฐม มีช่วงสมัย “หลังทวารวดี” ตรงกับยุคอโยธยา ซึ่งไม่เป็นที่กล่าวถึง เพราะนครปฐมถูกตรึงให้เป็นเมือง ในวัฒนธรรมทวารวดี ตามลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แบบเส้นตรง (น. ณ ปากน้ำ, 2525 : 6-7) ถึงแม้ว่านครปฐมจะมีนักวิชาการสนใจศึกษาอยู่มาก แต่ยังมีปริมาณน้อย เมื่อเทียบกับความหลากหลายของข้อมูลทางวัฒนธรรมในพื้นที่

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม ของเมืองในที่ลุ่มตอนบนอย่างสุพรรณบุรี, อ่างทอง, สิงห์บุรี, ชัยนาท ที่เคยใช้แม่น้ำท่าจีนเป็นหลัก มาเป็นการใช้คลองตัดไปยังแม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-19 ทำให้เมืองนครไชยศรีที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครปฐมโบราณและเคยมีอาณาเขตรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณนี้ ได้ร้างไปช่วงหนึ่ง ก่อนที่สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจะให้ฟื้นเมืองนี้ขึ้นใหม่ แต่นครปฐมโบราณที่ตัวเมืองนครปฐมปัจจุบัน ก็ยังคงมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระปฐมเจดีย์หรือพระธรรมเจดีย์ (เขมรเรียก “พระธม” หมายถึง สถูปพระบรมธาตุชานามหิมา) แรกสร้างสมัยสุวรรณภูมิ-ทวารวดี ต่างก็มีฐานะเป็น “มหาธาตุหลวง” มาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏในหลักฐาน “คำให้การชาวกรุงเก่า” (ศิลปากร, 2544 : 192-193)

นครปฐมโบราณมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมร่วมกันกับเมืองโบราณอู่ทอง ถือเป็นเมืองรุ่งที่สอง ถัดจากอู่ทอง ในฐานะเมืองสำคัญของเครือข่ายกลุ่มบ้านเมืองที่รับวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบคุปตะ มาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เรียกว่า “ทวารวดี” การเป็นที่แรก ๆ ที่มีการขุดค้นพบธรรมจักรและรูปกวางหมอบทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าเป็นเมืองแรกที่ได้รับพุทธศาสนาของภาคกลางสยาม (ตรี อมาตยกุล, 2499 : 6-7) แต่ภายหลังเมื่อมีการขุดค้นเจอสิ่งเดียวกันนี้ที่อื่นด้วย นครปฐมในฐานะเมืองแรกที่ได้รับพุทธศาสนาก็กลายเป็นเพียงความเชื่อที่ไม่มีหลักฐานข้อเท็จจริงรองรับ

การเป็นที่ตั้งของศาสนสถานขนาดใหญ่ สะท้อนถึงความเข้มแข็งทางสังคม วัฒนธรรมบางอย่าง จนอาจถึงขั้นเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองในยุคสมัยที่รุ่งเรืองด้วย แต่คงไม่ถึงกับเป็นเมืองหลวงของทวารวดี เพราะทวารวดีเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่รวมตัวกันทางวัฒนธรรม มิได้เป็นรัฐแบบมีโครงสร้างอำนาจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ธิดา สารยา, 2525 : 1-12) อาจเป็นไปได้ว่าชุมชนเมืองที่นครปฐมโบราณนี้มีการขยายใหญ่โตขึ้น ภายหลังจากที่แม่น้ำจะระเซ้สามพันที่เมืองอู่ทอง ได้เปลี่ยนเส้นทางไหลและหดแคบลงแล้ว ผู้คนก็อพยพย้ายถิ่นฐานลงมาตามลำน้ำ และกระจายตัวอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนตั้งแต่แถบกำแพงแสน, นครไชยศรี และมีเป็นจำนวนมากที่นครปฐม จนนครปฐมกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรือง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2525 : 1-5)

ส่วนเมืองกำแพงแสน นับเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับเมืองอู่ทองมาก หากพิจารณาตามแนวลำแม่น้ำจะระเซ้สามพัน-แม่น้ำท่าจีน ตัวเมืองเก่าตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม สิ่งสำคัญที่ปรากฏและเป็นหลักฐานยืนยันถึงความเป็นเมืองโบราณ ก็คือซากกำแพงเมืองและคูเมืองมีลำน้ำล้อมรอบ เป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีประตูทางเข้า

4 ประตุ ตามทิศทั้งสี่ มีสระน้ำอยู่ 1 แห่ง กรมศิลปากรได้ขุดพบพระพุทธรูปดินเผา, เทวรูป, ภาชนะข้าวของเครื่องใช้ ล้วนมีอายุตกในสมัยทวารวดี คงเป็นเมืองหน้าด่านของอุททองหรือนครปฐม หรืออาจผลัดกัน คือ เมื่ออุททองเสื่อมอำนาจลง กำแพงแสนก็ขึ้นกับนครปฐม โดยที่มีความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมกับทั้งสองเมือง

วัฒนธรรมมอญทวารวดีจากทางแถบกลุ่มแม่น้ำจะระเข้าสามพันและแม่น้ำแม่กลอง ผสมกับชนกลุ่มอื่นที่มาจากทางด้านแม่น้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นกลุ่มที่ยอมรับวัฒนธรรมเขมร จึงปรากฏศิลปกรรมเขมรในย่านชุมชนโบราณนครปฐม จนถึงสร้างพระบรมธาตุขนาดใหญ่ที่มีฐานเป็นทรงระฆังลังกา แต่มียอดเป็นทรงปราสาทแบบเขมร (O'reilly, 2007 : 106-108) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการเมืองนครไชยศรี เดือนสิงหาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ได้กล่าวถึงลักษณะโบราณสถานและศิลปวัตถุที่เมืองนครปฐม มีใจความดังนี้ :

“มาพระปฐมคราวนี้ ได้เอาเปนธุระสืบค้นของโบราณ ได้พระพิมพ์หลายรูป พิเคราะห์ดูรูปพระพิมพ์เปนทำนองอินเดีย คล้ายกับที่ได้ในแหลมมลายู แลได้ไปพิจารณาศิลาจำหลักที่ตั้งไว้ในลานพระปฐมทั่วทั้งที่มีอยู่คล้ายกับที่มีในเกาะชวา ดูพอเปนพยานในความสันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่า พระปฐมเจดีย์นี้ชาวมัชฌิมประเทศคงจะเป็นผู้สร้างหรือเปนครูให้สร้าง แต่เทวรูปที่ขุดได้เปนเทวรูปอย่างเดียวกับเขมรเหมือนกับที่มีในเมืองสรรค์ (อำเภอสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท-ผู้อ้าง) เมืองสิงห์ แลเมืองนครราชสีมา ตลอดจนเมืองเขมร นึก ๆ ดูเห็นว่าบางทีเมื่อครั้งยังถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับเมืองเขมรอย่างใดอย่างหนึ่ง มาต่างกันเมื่อขึ้นถือพระพุทธศาสนา เหตุว่าพระพุทธรูปหลายมาทางบกลงทางเมืองพม่า เช่นนี้บางทีจะเปนได้ ได้พบของสำคัญคราวนี้อย่างหนึ่ง คือ เงินเหรียญโบราณพวกจีนขุดได้ทางคลองพระปไทน์ จีนพุกผู้ใหญ่บ้านนำมาให้ดูตราเปนทำนองปราสาทมีรูปปลาอยู่ใต้ต้นนั้นด้านหนึ่ง เปนอนาโลมกับลายรูปอะไรไม่รู้อีกด้านหนึ่ง ไม่เคยเห็นเงินอย่างนี้มาแต่ก่อน ได้สั่งให้จีนพุกผู้ใหญ่บ้านผู้เป็นเจ้าของ พาเข้าไปคอยอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้นำเข้าทูลเกล้าฯ ถวาย” (ศิลปากร, 2511 : 25-26)

ต่อมาเมื่อคนลาวทั้งลาวโซ่ง (หรือไทดำ) และลาวครั่งหรือลาวพุงครั่ง อพยพเข้ามาอยู่แถบนครไชยศรีเป็นอันมากตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 สังคมชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีนตอนกลางจึงมีความหลากหลายและสลับซับซ้อนขึ้น กลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เข้ามาอยู่ใหม่ ไม่ได้สร้างสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ขึ้นในพื้นที่เหมือนอย่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและมอญ ที่มาอยู่ก่อนหน้า ทว่าชุมชนลาวเป็นชุมชนใหญ่มีเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วไปตามลุ่มแม่น้ำท่าจีน, แม่น้ำแม่กลอง, แม่น้ำเพชรบุรี ครอบคลุมหลายจังหวัด ตั้งแต่ นครปฐม, ราชบุรี, กาญจนบุรี, เพชรบุรี เป็นต้น (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544g : 30)

พระปฐมเจดีย์ (พระธม) และพระประโทนเจดีย์

พระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ที่อยู่ใกล้กัน มีข้อความระบุใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง” ว่าเป็นมหาธาตุอันเป็นหลักเป็นฐานของอาณาจักรอโยธยา-อยุธยา ตั้งอยู่ภายนอกพระนครศรีอยุธยา ควบคุมมหาธาตุทั้ง 5 แห่งที่ตั้งอยู่ในพระนครศรีอยุธยา อันได้แก่ พระมหาธาตุวัดมหาธาตุ, พระบรมธาตุปรังค์ประธานวัดราชบูรณะ, พระบรมธาตุวัดขุนเมืองใจ, มหาเจดีย์ภูเขาทอง และพระบรมธาตุวัดเจ้าพระยาไท (หรือวัดใหญ่ชัยมงคลในปัจจุบัน) (ศิลปการ, 2555 : 40)

“พระประทม” อันเป็นชื่อเรียกที่ปรากฏตามเอกสาร “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง” และที่ปรากฏในแผนที่ไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา แสดงเส้นทางไปลังกาของพระพุทธโฆษาจารย์และพระอุบาลี ก็ปรากฏภาพจำลองและชื่อเรียกสถานที่เดียวกันนี้ “พระประทม” สอดคล้องกับ “พระปถม” (พระธม, พระธม) ที่ปรากฏในจารึกเขมร (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545) พระปฐมเจดีย์ไม่ใช่เจดีย์แรกในสยามประเทศอย่างแน่นอน ด้วยเหตุผลและหลักฐาน 5 ประการดังต่อไปนี้

(1) เมืองนครไชยศรีเดิม แม้เป็นเมืองโบราณเก่าแก่ แต่ไม่เก่าถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 4 เมืองเก่าแก่กว่าที่สันนิษฐานกันว่า น่าจะเป็นเมืองที่พระโสมพะมิตรและพระอัครราชกุมารแฝดพุทธศาสนายังสุวรรณภูมิ อยู่ในยุคของเมืองอู่ทอง (ดำรงราชานุภาพ, 2545 : 17-30) โบราณสถาน-วัตถุที่ค้นพบที่เมืองโบราณอู่ทอง ก็มีอายุเก่ากว่าย้อนขึ้นไปกว่า นครไชยศรีโบราณ เจดีย์บางแห่งก็กำหนดอายุได้ว่าจะเก่ากว่าพระปฐมเจดีย์ เหลือแต่ฐานก็เห็นได้กว้างพอกับพระปฐมเจดีย์ อู่ทองสมัยกลางถึงตอนต้นไม่ปรากฏอิทธิพลศิลปกรรมเขมร เพราะเก่ากว่าเขมรพระนครขึ้นไปอีกช่วงเวลาหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงเส้นทางติดต่อระหว่างอินเดียกับสุวรรณภูมิ จากฝั่งสยามไปเป็นฝั่งทะเลกัมพูชา ทำให้เขมรเป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลพราหมณ์จากอินเดีย แต่ไม่ใช่ว่าอิทธิพลเขมรพระนครจะมาถึงแถบอุทงเสียทีเดียว เพราะยังปรากฏชุมชนโบราณที่รับวัฒนธรรมเขมรอยู่ที่ริมแม่น้ำท่าว่า ไม่ไกลจากอุทง

(2) รูปแบบเก่าก่อนบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้านบนจนถึงยอดเป็นปราสาทแบบเขมร จึงเป็นของสมัยที่มีปราสาทเขมรเกิดขึ้นแล้วเป็นอย่างน้อย จึงได้รับอิทธิพลจากรูปแบบศิลปกรรมของเขมร แน่นอนอิทธิพลเขมรยังแผ่ไปไกลถึงปราสาทเมืองสิงห์ ที่กาญจนบุรี, ราชบุรี และลงไปถึงเพชรบุรี เมืองเหล่านี้มีชื่อปรากฏตามจารึกปราสาทพระขรรค์สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

(3) สมัยอยุธยาและจวบจนต้นรัตนโกสินทร์ก่อนพระวชิรญาณภิกขุ (รัชกาลที่ 4) ไม่ปรากฏการยกย่องว่าเป็นเจดีย์แรกของสยาม ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า ถ้าเป็นเจดีย์แรกของแถบนี้ ก็จะเป็นเกียรติแก่กษัตริย์อยุธยาในฐานะจักรพรรดิราช การยกย่องว่าเป็นเจดีย์แรกในสยามเกิดขึ้นหลังจากพระวชิรญาณภิกขุได้เสด็จจุดธูปจากวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ มาয়ันครปฐม พระปฐมเจดีย์ในฐานะเจดีย์แรกของสยาม เป็นแหม่มที่ไม่อาจพิจารณาแยกขาดจากเรื่องของพระวชิรญาณภิกขุ

(4) โบราณวัตถุอย่างธรรมจักรและรูปกวางหมอบ อันถือเป็นสัญลักษณ์การแสดงธรรมครั้งแรกอย่างธรรมจักรกับปัทมสูตร ก็พบที่อื่นด้วย เช่น ที่อุทง, ศรีมโหสถ, ลพบุรี, สรรคบุรี, ชัยนาท (ที่เหนือเขื่อนเจ้าพระยา), ฟาแดดสงยางที่จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

(5) ในตัวเมืองนครปฐมโบราณ ก็มีเจดีย์เก่าที่โครงสร้างและรูปแบบคล้ายคลึงกับอุทงคือที่วัดธรรมศาลา ตามตำนานเรื่องพระยากงที่ปรากฏใน “พระราชพงศาวดารเหนือ” (ศิลปการ, 2539 : 116-119) พระยาพานเมื่อทราบข่าวว่าพ่อจะเอาแม่เป็นเมีย และยักบันดาลโทสะฆ่ายายหอมผู้มีพระคุณเลี้ยงดูมาไปอีกคน ได้เรียกประชุมคณะสงฆ์สอบถามว่าจะทำคุณใดก่อนบาปมหันต์นี้อย่างไร ก็ว่าเรียกประชุมกันที่วัดธรรมศาลานี้ (ศิลปการ, 2539 : 118)

ถือตามนั้นนครปฐมโบราณเป็นเมืองพุทธผสมพราหมณ์อยู่แต่เดิม ภายหลังได้ถูกยกสถานะขึ้นให้มีความสำคัญก็เมื่อสมัยกลางทวารวดีขึ้นไป เมื่อเป็นยุคที่ยังไม่มีแผ่นดินอันเป็นจังหวัดสมุทรสาคร, สมุทรปราการ และสมุทรสงครามบางส่วน ชายฝั่งทะเลเล็กเข้ามาห่างจากเมืองนครปฐมและคูบัว ไม่มากนัก แม่น้ำท่าจีนอันเป็นเส้นทางการค้าและคมนาคม สำเนาแดนไกลก็แล่นเข้ามาถึงนครปฐมได้ นครปฐมจึงต้องมีจุดสังเกต (Landmark)

สำคัญเพื่อบอกว่าที่บ้านเมืองไหน ส่วนใหญ่จะนิยมสร้างเป็นเจดีย์สูงใหญ่ให้เห็นในระยะไกล ตัวอย่างจุดสังเกตโบราณแบบนี้ที่โดดเด่นอยู่ที่โบราณสถานทุ่งเศรษฐี จังหวัดเพชรบุรี เจดีย์ที่นี้ก็มักจะรุ่มราวคราวเดียวกับที่ตั้งอยู่หลังวัดท่าพระยาจักรเมืองอู่ทอง

พระปฐมเจดีย์นอกจากมีตำนานเรื่องพระยาภัง-พระยาพาน แล้วยังมีตำนานเกี่ยวกับ “มหาเถรไหล่ลาย” เชื่อกันว่าเป็นองค์เดียวกับ “มหาเถรศรีศรัทธา” โอรสพ่อขุนรามคำแหง และเป็นหลานพ่อขุนผาเมือง (ปรากฏเรื่องราวมีหลักฐานชัดจากศิลาจารึกวัดศรีชุม ซึ่งเป็นศิลาจารึกทำขึ้นสมัยสุโขทัยไม่เป็นที่ต้องสงสัย) (ประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2522 : 1-3) ว่าเป็นผู้นำเอาพระธาตุจากลังกา มาให้กับบ้านเมืองแถบนี้ และหนึ่งในนั้นก็มีการปฐมรวมอยู่ด้วย ตำนานพระปฐมเจดีย์ทั้งฉบับพระยาราชสมภารการตาปะขาวรอด และฉบับนายว่อง ไวกำลัง (ศิลปากร, 2506) ยังบอกอีกว่ามหาเถรไหล่ลายนี้ได้บูรณะมหาธาตุหลวงของอโยธยา ที่ตั้งอยู่ “นครพระกฤษณ์” ตรงกับความหมายของชื่อ “ทวารวดี” ที่มาจาก “ทวารกา” เมืองของพระกฤษณะในมหากาพย์ภารตยุทธ สมัยอโยธยาศรีรามเทพนครกินขอบข่ายเวลาก่อนพระเจ้าอู่ทองขึ้นไปถึงปลายทวารวดี ควบรวมสมัยสุโขทัยยุคพ่อขุนผาเมืองไว้ด้วย

ประวัติตามตำนานที่สอดคล้องกับจารึกก็คือ “มหาเถรไหล่ลาย” เดิมสมัยยังหนุ่มได้ทำความผิดฐานเป็นชู้กับนางสนมของพระราชบิดา (คล้ายกับเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (กุ้ง) ในสมัยอยุธยาตอนปลาย) ไม่ถูกลงโทษประหารชีวิต เพราะเคยทำคุณแก่บ้านเมืองถึงขั้นเคยทำยุทธหัตถีชนะศึกมาแล้ว แต่ก็ถูกลงโทษสักระยะเป็นลายไว้ประจานความผิดไม่นานหลังจากนั้นเกิดเบื่อหน่ายทางโลกย์ แต่ที่สุโขทัยและบ้านเมืองใกล้เคียง ไม่มีวัดที่ไหนจะบวชให้ เนื่องจากเป็นผู้กระทำความผิด มีไหล่ลายเป็นหลักฐานจึงเดินทางไปยังลังกาไปขอบวชกับสำนักมหายังคะณะ (มหายังคัณิกาย) (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545 : 119-125)

แรกที่ลังกาก็ไม่มีพระอาจารย์บวชให้ มหาเถรไหล่ลายก็ขอไปขึ้นไหว้สักการะมหายังคะเจดีย์ ภิกษุและผู้คนที่ทั้งหลายที่มาสักการะมหายังคะเจดีย์ พบเห็นมหาเถรไหล่ลายขณะไหว้สักการะพระเจดีย์อยู่นั้น สิกายผุดผ่องประดุจทองคำมีรัศมี ก็เลยยอมตกลงรับบวชให้ในมหายังคะณะนั้น เมื่อศึกษาพระธรรมจนแตกฉาน ก็เดินทางกลับสุโขทัยผ่านมะริด, ทวาย, ราชบุรี, นครปฐม, เพชรบุรี, อโยธยา, สิงห์บุรี, ชัยนาท, นครสวรรค์, กำแพงเพชร เผยแผ่พุทธศาสนาในมหายังคะณะลังกาวงศ์ และนำพระบรมธาตุมาให้กับบ้านเมืองต่าง ๆ ตามรายทางและย่านใกล้เคียงสุโขทัย (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544g : 135-136)

“มหายังคะ” (ภาษาสิงหล ลังกา) ตรงกับ “มเหยงค์” (ในภาษาไทย-สันสกฤต) เป็นลัทธิภายหลังพระเจ้าอโศกมากแล้ว สำหรับรูปแบบเก่าก่อนบุรณะที่มียอดปราศแบบ เขมร รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเป็นเพราะการบุรณะของมหาเถรไต่ล่ายไม่ใช่รูปแบบเมื่อแรกสร้าง ด้วยทรงเห็นว่ารูปแบบเก่านั้นเป็นรูปทรงแบบเดียวกับมหาสถูป สาญจีของอินเดีย (สร้างโดยพระเจ้าอโศก) และมหาสถูปูปารามของลังกา (สร้างโดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ) อันถือเป็นเจดีย์สร้างไว้อย่างสถานที่เมื่อแรกพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ รัชกาลที่ 4 จึงทรงให้สร้างเจดีย์ครอบองค์เดิมด้วยรูปแบบประชันคว่ำฐานกว้างแบบเดียวกับสาญจีและอุปาราม (ศิลปากร, 2506 : 66-67)

แต่มหาเถรศรีศรัทธาฯ (ชื่อเต็มคือ “พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลγκαทีปมหาสวามี”) (ประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2522 : 4) ผู้วิจารณ์ตัวเผยแผ่พุทธศาสนาลังกาวงศ์ เหตุใดไปบุรณะเจดีย์บรรจุพระธาตุเป็นปราศแบบเขมร ไม่ใช่รูปแบบของลังกาโดยตรง ปราศแบบเขมรคงไม่ใช่ผลจากการบุรณะของมหาเถรฯ หากแต่เป็นรูปแบบเก่ามาแต่เดิม การบุรณะที่วามหาเถรฯ คงทำเพียงนำเอาพระธาตุเข้าไปบรรจุในเจดีย์ที่มีอยู่มาแต่ก่อนไม่ใช่สร้างเจดีย์ใหม่สำหรับบรรจุพระธาตุที่ได้มา อย่างกรณีพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช, พระธาตุทริภุญไชย, พระธาตุพนม เป็นต้น

การเปลี่ยนชื่อจาก “พระประทุม” เป็น “พระปฐม” และอิงรูปแบบสาญจีและอุปาราม พร้อมกับยกให้เป็นเจดีย์แรกในสยาม ที่จริงไม่ใช่ความเห็นของรัชกาลที่ 4 เพียงลำพังพระองค์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) นักประวัติศาสตร์ผู้แต่งพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ก็มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการบุรณะในรัชกาลที่ 4 (ทิพากรวงศ์, 2507) นอกจากพระปฐมเจดีย์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ กับตระกูลบุนนาคยังได้สร้างเจดีย์ที่คล้ายคลึงกันนี้ที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา คือ เจดีย์ประธานวัดประยูรวงศาวาสฝั่งธนบุรี ที่ได้รับรางวัลยูเนสโก เมื่อไม่นานนี้

เพราะความจำกัดขององค์ความรู้และต้องการยกย่องพระเกียรติรัชกาลที่ 4 โดยไม่สืบค้นให้ได้ความจริงอันกระฉ่าง เลยกลับไปสร้างความเชื่อผิด ๆ ตกทอดมายังคนรุ่นหลัง ทั้งกรมศิลปากร ทั้งกระทรวงศึกษาธิการ ก็เชื่อถ้อยกันสนิท ตาม ๆ กันมาก็เลยทำให้ “มหาธาตุหลวง” ยุคทวารวดีศรีอยุธยา (อันมีหลักฐานลายลักษณ์อักษรตาม “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง”, “พระราชพงศาวดารเหนือ”, “จารึกวัดศรีชุม” (เรื่องมหาเถรศรีศรัทธา), ตำนานฉบับต่าง ๆ และทั้งหลักฐานจากแผนที่ไตรภูมิ รูปแบบศิลปะและการขุดค้นทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น) กลายเป็น

“พระปฐมเจดีย์” เจดีย์องค์แรกของสยามประเทศไป ทั้งที่ไม่มีความเก่าแก่ถึงเพียงนั้น แต่อย่างใด

แน่นอนบทบาทการเป็นผู้นำปฏิรูปก่อตั้งนิกายใหม่อย่างธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นบทบาทสำคัญของพระวชิรญาณภิกขุก่อนขึ้นครองราชย์ คงมีส่วนทำให้พระองค์รวมทั้งขุนนางตระกูลขุนนาทที่สนับสนุนพระองค์มองรัชกาลที่ 4 เทียบเคียงบทบาทกับพระเจ้าอโศกและพระเจ้าทวารวดีปิยติสสะ การย้อนกลับไปหาลังกา ถือเป็นวิธีสร้างความบริสุทธิ์และเป็นเก่าแท้ของธรรมยุติกนิกาย จำแนกแยกตนออกจากรหานิกาย ที่ถูกหาว่าเสื่อมสลายไปแล้วหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้ง พ.ศ. 2310 (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543 : 449-500)

ในแง่นี้ยอดปรารถนาแบบเขมร จัดว่าไม่เข้ากับกรอบวิธีดังกล่าวมาอย่างยิ่ง รูปแบบใหม่ที่สวมครอบองค์เดิมสะท้อนความพยายามกลับไปหาลังกาหรือสิ่งใดที่ถือเป็นพุทธเก่าแท้อย่างเห็นได้ชัด ทว่าทุกครั้งที่มีความพยายามหวนคืนสู่อดีต ก็จะเป็นเวลาเดียวกับที่ก่อเกิดสิ่งใหม่ไปในขณะเดียวกัน สังคมสยามประเทศที่ไม่เคยมีข้อคิดคำนึงถึงเรื่องเจดีย์แรกของประเทศ และไม่มีความพยายามที่จะถกเถียงหรือแสวงหาว่าเจดีย์องค์แรกในสยามคือที่ไหน เพราะไม่มีความจำเป็น ไม่มีสิ่งตอบโจทย์ร่วมสมัย ก็ได้มี “พระปฐมเจดีย์” ขึ้นใหม่แทนที่ “พระประทมมหาธาตุหลวง” นั้นเอง

ทั้งนี้แม้จะต้องพิจารณาประเด็นว่า แนวคิดอันเป็นที่มาของการสร้างเจดีย์สถานหรือที่คนไทยนิยมเรียกสั้น ๆ ว่า “เจดีย์” (สันติ เล็กสุขุม, 2552) เป็นแนวคิดที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ ในฐานะแกนกลางของจักรวาลค้ำจุนเหล่าสรรพสัตว์ และเขาพระสุเมรุที่เดิมเป็นคติพุทธผสมพราหมณ์นี้ ก็เข้ากันได้ดีกับความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่เดิมในวัฒนธรรมของอุษาคเนย์ (สนอดกราส, 2537 : 170-172) ดังนั้นหากจะต้องค้นหาเจดีย์องค์แรก สำหรับยุคก่อนพระวชิรญาณภิกขุ อาจหมายถึงการที่ต้องค้นหาภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่มีของสยามประเทศทั้งหมด มีแต่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นนั้น ๆ

การเข้ามาของลาวในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน

เมื่อเกิดสงครามการสู้รบครั้งใหญ่ระหว่างอยุธยากับพม่า พ.ศ. 2310 ส่งผลโดยตรงต่อการเสื่อมสลายของชุมชนเมืองหลายแห่งรอบกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะทางแถบกลุ่มแม่น้ำท่าจีน ซึ่งอยู่ในเส้นทางเดินทัพและเป็นสมรภูมิสงคราม ผู้คนอพยพย้ายถิ่นออกจากตัวเมือง เนื่องจากตัวเมืองไม่ปลอดภัย ทั้งให้เมืองร้างไปชั่วคราว จึงทำให้เกิดชุมชนขนาดเล็กที่กระจายอยู่ตามป่าเขาและลำน้ำสำคัญภายในย่านลุ่มถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้

มีคนลาวอพยพเข้ามาพร้อมกับชาวเขมร เวียดนาม จีน แบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่หนึ่ง คือ “กลุ่มลาวเวียง” มาจากเมืองเวียงจันทน์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเมืองสุพรรณบุรี ได้แก่ บ้านสวนแตง, บ้านตีนเป็ด, บ้านไผ่ขวาง, บ้านกุฎีทอง, บ้านท่าระหัด, บ้านโคกหม้อ ในเขตอำเภออู่ทอง ได้แก่ บ้านโข้ง, บ้านขาม, บ้านดอนคา เป็นต้น

กลุ่มที่สอง คือ “ลาวพวน” มาจากเมืองพวน แขวงเชียงขวาง มาตั้งถิ่นฐานเป็นอันมาก อยู่ที่อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี, อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี, ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน ชาวลาวพวนเข้ามาอยู่ที่อำเภอบางปลาม้า ได้แก่ ที่บ้านเก่าห้อง, บ้านโพธิ์ศรี, บ้านโพธิ์ตะควน, บ้านมะขามล้ม, บ้านวัดโบสถ์, บ้านหมีตะลุ่ม ฯลฯ

กลุ่มที่สาม คือ “ลาวโซ่ง” หรือ “ไททรงดำ” อพยพมาจากแคว้นสิบสองจุไทยทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหลวงพระบาง และในเขตเวียดนามตอนบน เข้ามาตั้งถิ่นฐานสองระลอก ช่วงแรกเข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และเข้ามาอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อสยามเข้าไปมีบทบาทปราบฮ่อและกบฏข้า (ข้าเจือง) ในเขตแขวงหัวเมืองทางเหนือของลาว (ดูรายละเอียดใน กำพล จำปาพันธ์, 2555)

กลุ่มลาวโซ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยเป็นอันมาก ที่อำเภอเขาชัย จังหวัดเพชรบุรี ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่แถบราชบุรี นครปฐม นครชัยศรี และสุพรรณบุรี ได้แก่ บ้านบางกุ้ง บ้านบางหมัน บ้านไผ่แปลกแม่ ในอำเภอเมืองสุพรรณบุรี, บ้านดอนโก อำเภอบางปลาม้า, บ้านคนธิ บ้านดอนมะเกลือ บ้านยางท่าไชย บ้านระยายโส อำเภ่อู่ทอง, บ้านดอนมะนาว บ้านลาดมะขาม บ้านหนองนา ในเขตอำเภอสองพี่น้อง เป็นต้น

กลุ่มที่สี่ คือ “ลาวครั่ง” มาจากเมืองพุคั้ง ในอาณาจักรล้านช้าง เข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน ที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และกระจายอยู่ตามลำน้ำท่าจีนขึ้นมาทางแถบสุพรรณบุรี ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านวังตะกู ในเขตอำเภอสองพี่น้อง, บ้านโพธิ์ท่าทราย ในอำเภอเมืองสุพรรณบุรี, บ้านลำพันบอง บ้านหนองกระโดนมน ในอำเภอนองหญ้าไซ, บ้านหนองกระทุ่ม บ้านบ่อกรู บ้านทุ่งก้านเหลือง ในอำเภอเดิมบางนางบวช เป็นต้น

กลุ่มที่ห้า คือ “เขมร” เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากที่อำเภอสามชุก เพราะเขตอำเภอสามชุกเป็นย่านที่มีชาวเขมรโบราณอาศัยอยู่มากแต่เดิมเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีบางส่วนเข้ามาอยู่ที่บ้านหนองไธ้ ในอำเภ่อู่ทอง บ้านบึงในอำเภอเมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น

กลุ่มที่หก คือ “เวียดนาม” หรือ “ญวน” เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านต้นตาล อำเภอสองพี่น้อง (ประยูร สืบอารีพงศ์, 2552 : 10-11)

กลุ่มที่เจ็ด คือ “ชาวจีน” มีทั้งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มาแต่เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยา ตอนปลาย และสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มพ่อค้าชาวจีนได้รับอภิสิทธิ์ ไม่ถูกสักเลขเป็นไพร่ตามระบบมูลนายของสยาม เพื่อให้สามารถเดินทางไปทำมาค้าขาย กระจายสินค้าระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักร นอกจากนี้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คนจีนยังเป็นเจ้าภาษีนายอากร ทำหน้าที่เก็บส่วยสาอากรส่งมอบแก่ทางการ

ด้วยเหตุที่แม่น้ำท่าจีนเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ ชาวจีนเลยเข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพค้าขายอยู่เป็นอันมาก เนื่องจากชาวจีนใช้บ้านเรือนที่พักอาศัยเป็นที่ประกอบกิจกรรมค้าขาย จึงทำให้เกิดตลาดและย่านการค้าอยู่ตามแหล่งชุมชนชาวจีน และเกียย่นตัวเมือง กลับฟื้นคืนชีวิตชีวาขึ้นใหม่ นับแต่ช่วงหลังเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310

ย่านตลาดการค้าเหล่านี้ ก็ได้แก่ ตลาดสามชุก, ตลาดเมืองสุพรรณบุรี, ตลาดกำแพงแสน, ตลาดเก้าห้อง, ตลาดสองพี่น้อง, ตลาดบางปلام้า, ตลาดนครไชยศรี, ตลาดเมืองนครปฐม เป็นต้น ส่วนคนลาว และเขมร มักประกอบอาชีพทำการเกษตร ทำนาทำไร่ ทำสวนผักและผลไม้ ชาวเวียดนามที่เข้ามาเป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์ การตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามในย่านนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดการก่อตั้งศาสนสถานและชุมชนเนื่องในวัฒนธรรมแบบคริสต์ในพื้นที่อีกด้วย

ตำนานพระเจ้าอุทองหนีผีहांฉบับลาวโซ่งในลุ่มแม่น้ำท่าจีน

ในชุมชนลาวโซ่งย่านอำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปلام้า จังหวัดสุพรรณบุรี มีตำนานเรื่องเล่าความเป็นมาของชุมชนตนเกี่ยวข้องกับพระเจ้าอุทองหนีผีहां คือผีที่ทำให้เกิดโรคห่าอีกต่อหนึ่ง เพราะมีความเชื่อกันว่าโรคห่าเกิดจากอำนาจฤทธิ์ของผี จึงรักษาหายยาก ผู้คนล้มป่วยตายกันมาก ตำนานคล้ายคลึงกับที่นิยมเล่ากันที่อำเภอพนมสารคาม อำเภอสนาชยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา, เมืองสิงห์ เมืองครุฑ เมืองกลอนโด กาญจนบุรี, เมืองโกสินารายณ์ ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และที่บึงกระจับ จังหวัดชัยนาท

โดยตำนานพระเจ้าอุทองที่คนลาวโซ่งเล่ากันในแถบอำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปلام้า น่าสังเกตว่าเล่าเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญที่บรรอรรายการอยู่อาศัยของคนสมัยโบราณ เช่น บ้านไผ่บ่อยา บ้านไผ่วัดชี บ้านไผ่โรงโขน เป็นต้น มีเนื้อความตามที่ประยูร สืบอารีพงศ์ นักสารคดีเชิงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นสุพรรณบุรี ได้รวบรวมไว้ในหนังสือ “โซ่งตอน

มะนาว : วิถีชีวิตชุมชนไทยทรงดำบ้านดอนมะนาว อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี”
จำนวน 2 ฉบับสำนวน

ฉบับที่หนึ่ง มีเนื้อความกล่าวว่า :

“ในอดีตกาลที่ผ่านมา มีชายสองคนเป็นสหายกัน เมื่อเรียนวิชาจากสำนักพระเจ้าตาสำเร็จแล้ว ก็สัญญาว่าจะช่วยเหลือกันและกัน แม้กระทั่งชีวิต แล้วจึงเดินทางกลับบ้านเมืองของตน ในระหว่างทางที่มาด้วยกันนั้น บังเอิญพบบ่อทองเข้า หลังจากตกลงวิธีที่จะช่วยเหลือกันดีแล้ว ชายผู้หนึ่งก็กระโดดลงไปบ่อทอง อีกคนก็ช่วยดึงขึ้นมาจากบ่อ ชายคนนั้นก็ปรากฏมีร่างขุบทองสวยงามอร่ามตา แล้วอีกคนก็กระโดดลงไปบ้าง ชายมีร่างกายเป็นทองแล้วคิดว่า ถ้าเพื่อนเราจะมามีร่างกายเป็นทองเหมือนเราไซ้ คนทั้งหลายเห็นเราก็จะไม่อิจฉาริษยา เราจะทิ้งเพื่อนผู้นี้แล้วหนีไป จะทำให้เราเป็นคนอัครจรรยแต่ผู้เดียว แล้วเขาก็ปล่อยให้เพื่อนจมอยู่ในบ่อทองนั้น ส่วนตัวเขาพอกลับถึงบ้านเมือง ก็ได้รับการยกย่องเป็นเจ้าว่า “พระเจ้าอุทอง”

ต่อมามีฤาษีวิเศษมายังบ่อทองนั้น เห็นในบ่อเป็นฟองผุดปกติ จึงตรวจคณดูพบศพชายผู้หนึ่ง ก็ชุบให้มีชีวิตขึ้นมา แล้วถามความเป็นไป ทราบความจริงอนุญาตให้ขอเป็นอะไรก็ได้อย่างหนึ่งตามแต่ปรารถนา ฤาษีถามชายผู้นั้นตอบว่า “ข้าพเจ้าขอเป็นท่า ตามลำตามล่าเพื่อนให้จงได้” ฤาษีจึงให้เป็นท่าตามที่ปรารถนา แต่ให้เดินทางติดตามเพื่อนไปได้เพียงวันละ “ย่างนกเขา” (หมายถึงตามได้เพียงระยะทางที่นกเขาเดินวันละหนึ่งก้าว) ท่าตัวนี้ติดตามด้วยความพยายามในที่ลุดก็ทันเข้าจนได้ จึงเกิดโรคหาลงเมือง “อุทอง” จนพระเจ้าอุทองต้องอพยพผู้คนหนีข้ามทุ่งไปอยู่อยุธยา

เส้นทางเดินทัพของพระเจ้าอุทองที่หนีโรคห่าไปอยู่อยุธยา ได้เดินทางผ่านสถานที่แห่งหนึ่ง มีผู้คนล้มตายลงเป็นจำนวนมาก จึงได้แวะพักรักษาผู้คนด้วยสมุนไพรที่หาได้ในป่า และมีการต้มยาในบริเวณนั้น สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า “บ้านไผ่บ่อยา” ครั้นเมื่อโรคห่าสงบลง จึงได้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้คนที่ล้มตายไป ณ บริเวณนั้นในการจัดงานครั้งกระนั้น มีผู้คนเดินทางมาจากทั่วสารทิศ ประกอบ

ไปด้วยชาวบ้าน สมณะชีพรามณ์ และนักแสดงการละเล่นต่าง ๆ เหล่าสมณะชีพรามณ์ได้ถูกจัดให้ตั้งที่พักทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ “บ้านไผ่บ่อยา” สถานที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า “บ้านไผ่โรงโคน” ตั้งแต่นั้นมา” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ แพง ทองเชื้อ, แส แสงอรุณ, ขวัญยืน ทองดอนจุย) (ประยูทธ สืบอารีพงศ์, 2552 : 54-55)

ฉบับที่สอง เนื้อความกล่าวว่า :

“ในขณะที่อาณาจักรเริ่มเสื่อมอำนาจลง พระเจ้าอู่ทองซึ่งปกครองเมืองอู่ทอง เขตสุพรรณบุรี เริ่มมีอำนาจมากขึ้นในขณะนั้น กษัตริย์พม่าเกรงว่าพระเจ้าอู่ทองจะมีอำนาจมากขึ้นจนสามารถครอบครองพื้นที่ของไทยได้ทั้งหมด จึงยกกองทัพมาตีเมืองอู่ทอง โดยเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ พระเจ้าอู่ทองได้ยกกองทัพไปสกัดกั้นกองทัพพม่า และเกิดสู้รบกันที่บ้านท่ากระดาน ในขณะที่กำลังสู้รบกันอยู่นั้น ได้เกิดโรคระบาดร้ายแรง คนโบราณเรียกว่าโรคห่า เหล่าทหารของกองทัพพม่าและกองทัพพระเจ้าอู่ทอง ต่างก็ติดโรคห่ากันทั้งสองกองทัพ ทำให้สงครามสงบลง เพราะต่างฝ่ายต่างยกกองทัพกลับประเทศ พระเจ้าอู่ทองได้พาทหารมาพักรักษาโรคห่าที่บริเวณป่าไผ่ใกล้กับบ้านท่ากระดาน สถานที่แห่งนั้นจึงได้ถูกเรียกว่า “บ้านไผ่บ่อยา” ครั้นเมื่อโรคห่าสงบลง พระเจ้าอู่ทองจึงเดินทางจากที่นั่นไปสถาปนากรุงศรีอยุธยา ภายหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจของบ้านเมืองแล้ว พระเจ้าอู่ทองจึงได้กลับมา “บ้านไผ่บ่อยา” อีกครั้งหนึ่ง เพื่อจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับทหารและชาวบ้านที่ตายในสงครามและตายด้วยโรคห่า การจัดงานในครั้งนั้นเป็นการจัดงานใหญ่ มีผู้คนมาร่วมงานทั่วสารทิศ ส่วนหนึ่งของผู้มาร่วมงานประกอบด้วยเหล่าสมณะชีพรามณ์ ต่อมาภายหลังบริเวณนั้นชาวบ้านเรียกว่า “บ้านไผ่วัดชี” ส่วนสถานที่พักของนักแสดงการละเล่นต่าง ๆ ต่อมาภายหลังบริเวณนั้นชาวบ้านเรียกขานกันว่า “บ้านไผ่โรงโคน” (ข้อมูลจากสัมภาษณ์ คุณประสิทธิ์ แสงทอง) (ประยูทธ สืบอารีพงศ์, 2552 : 55-56)

จากที่มีตำนานเล่าขานดังกล่าว ทำให้คนลาวโซ่งในย่านแม่น้ำท่าจีน ให้ความสำคัญกับ “บ้านไผ่บ่อยา” “บ้านไผ่วัดชี” และ “บ้านไผ่โรงโชน” โดยเฉพาะบ้านไผ่บ่อนั้น เชื่อกันว่าเป็นที่สถิตยของดวงวิญญาณบรรพชนผู้ล่วงลับเป็นอันมาก เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีผีอารักษ์เจ้าที่คอยปกปักรักษา คนเผ่าคนแก่ชาวลาวมักมาทำพิธีกรรมเช่นสรงกราบ ไหว้บูชาขอพร ชาวบ้านจึงร่วมใจกันพื้นที่เอาไว้เป็นป่าชุมชน ไม่อนุญาตให้ใครเข้าไป ถากถางทำเป็นที่ไร่ที่นามาตรากฎกันวันนี้ ชาวบ้านในละแวกย่านใกล้เคียงก็จะมีกรพรำ สอนสั่งลูกหลานอยู่เสมอว่า บ้านไผ่บ่อยาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หากนำวัวควายเข้าไปเลี้ยง หรือเก็บหาของป่าและล่าสัตว์ จะต้องสำรวมกิริยา ไม่พูดจาโอหัง ดูหมิ่นสถานที่ มิฉะนั้น จะเกิดอาเพศให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา (ประยูทธ สีบอารีพงศ์, 2552 : 57)

“บ้านไผ่วัดชี” ปัจจุบันได้กลายเป็นชุมชนบ้านไผ่วัดชี หมู่ 3 ตำบลดอนมะนาว อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี “บ้านไผ่โรงโชน” ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลเนินพระปรางค์ อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนบริเวณ “บ้านไผ่บ่อยา” ได้กลายเป็นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนละแวกย่าน ได้มีการตั้งศาลพระเจ้าอยู่ทอง ไว้เป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาแก่ผู้คน

ข้อหนึ่งพิจารณาจากตำนานทั้งสองฉบับข้างต้น ก็คือว่า มีลักษณะเป็นตำนานที่ใช้ตัวละครที่อยู่ในประวัติศาสตร์ฉบับทางการ มาเป็นตัวละครในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวโซ่งในพื้นที่ แสดงจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสิทธิธรรมแก่การอยู่อาศัยในพื้นที่ ก่อเกิดความรู้สึกเคารพในสถานที่และบรรพชนผู้ล่วงลับ ที่เคยอยู่ในสถานที่ละแวกย่านมาก่อนตนจะเข้ามา แตกต่างจากตำนานพระรถ ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง ที่มีลักษณะเป็นการนำเอาตัวละครที่อยู่ในตำนานของตน มาแสดงบทบาทอยู่ในพื้นที่

แต่ตำนานพระเจ้าอยู่ทองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในลุ่มแม่น้ำท่าจีน มีลักษณะของการทำให้วีรบุรุษทางวัฒนธรรมของชนชาติไทยหรือส่วนกลาง มาเป็นวีรบุรุษของตน ตำนานพระเจ้าอยู่ทองนอกจากสร้างสิทธิธรรมแก่การเข้ามาอยู่อาศัยแล้ว ยังอาจเป็นช่องทางผ่านสำหรับการแสดงความจริงรักภักดีต่อรัฐไทยโดยทางอ้อมของคนในท้องถิ่นอีกด้วย คนลาวมีความเชื่อในผีบรรพชน ตำนานพระเจ้าอยู่ทองจึงมีผลทำให้พระเจ้าอยู่ทองกลายมาเป็นผีของคนลาวในท้องถิ่น

บทสรุปและส่งท้าย

ลุ่มแม่น้ำท่าจีนเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยและทำมาหากินของผู้คนมาแต่ครั้งอดีต จึงพบร่องรอยหลักฐานการเป็นที่ตั้งของบ้านเมืองเก่าแก่อันอยู่หลายแห่ง อาทิเช่น เมืองสุพรรณบุรี, เมืองอู่ทอง, เมืองนครไชยศรี, ชุมชนโบราณกำแพงแสน, ชุมชนโบราณเนินทางพระ เป็นต้น เมืองสุพรรณบุรีเป็นเมืองหลักของลุ่มแม่น้ำท่าจีน ดังจะเห็นได้จากการที่ตัวเมืองเก่าตั้งอยู่คร่อมกลางสองฟากฝั่งของแม่น้ำท่าจีน จนทำให้เมืองสุพรรณบุรีได้ชื่อเป็น “เมืองเอกแตก” คือเป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลผ่ากลางเมือง เช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก ที่มีแม่น้ำน่านไหลผ่ากลาง เมืองสรวงบุรีที่มีแม่น้ำน้อยไหลผ่ากลาง เมืองราชบุรีมีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่ากลาง เป็นต้น

อีกทั้งเมืองสุพรรณบุรียังเป็นศูนย์กลางของราชวงศ์สำคัญที่ครองอำนาจอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลายาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์อยุธยา อย่างเช่นราชวงศ์สุพรรณบุรี กำลังผู้คนชาวเมืองสุพรรณบุรีและย่านลุ่มแม่น้ำท่าจีน ก็เป็นกำลังผู้คนสำคัญของราชอาณาจักรอยุธยา สุพรรณบุรีถือกันว่าเป็นเมืองทลายโดยตรงของวัฒนธรรมแบบทวารวดี จึงพบร่องรอยหลักฐานสมัยทวารวดีเป็นอันมาก โดยเฉพาะย่านเมืองเก่าที่อู่ทอง จากสภาพที่พบโบราณสถานและศิลปวัตถุเกี่ยวข้องเป็นอันมาก เป็นเหตุให้เกิดข้อสันนิษฐานกันว่าเมืองอู่ทอง อาจจะเคยเป็น “สุวรรณภูมิ” ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนา มีหลักฐานปรากฏเป็นจารึกที่เขापุษยคีรี เป็นต้น

แม่น้ำท่าจีนเช่นเดียวกับแม่น้ำสายอื่น ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางไหลเดิมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19-20 น่าเชื่อว่าแม่น้ำท่าว่า น่าจะเป็นแม่น้ำท่าจีนสายเก่า เพราะสภาพของลำน้ำมีขนาดกว้างใหญ่ มีเส้นทางติดต่อกับลำน้ำจะเข้สามพันในเขตเมืองอู่ทอง และมีจุดบรรจบกับแม่น้ำแม่กลองทางทิศใต้ของลำน้ำ นอกจากนี้ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีริมแม่น้ำท่าว่า ยังปรากฏสถานที่สำคัญและค้นพบศิลปวัตถุโดยเฉพาะพระพุทธรูปเนื่องในศิลปะแบบอู่ทอง-อโยธยา อย่างหลวงพ่อพะวัติเขาดิน หลักฐานประเภทสถูปเจดีย์ ก็พบเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมแบบอโยธยา และเจดีย์ทรงปราสาทแบบเขมร ที่วัดสวนแตง เป็นต้น

บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน พบตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับท้าวอู่ทองมาก ตำนานนี้มีได้มีเล่ากันแต่เฉพาะในย่านเมืองอู่ทอง แต่เนื่องจากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงค้นหาเมืองเก่าที่พระเจ้าอู่ทองอยู่ก่อนจะเคลื่อนย้ายไปตั้งกรุงศรีอยุธยา ทรงพบตำนานท้าวอู่ทองที่เมืองโบราณย่านท่าพระ (ชื่อเดิมของเมืองอู่ทอง) เมื่อข้อเสนอของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดี

จึงเป็นเหตุให้ตั้งชื่อเมืองดังกล่าวว่า “เมืองอุทอง” ตามที่มีตำนานว่าเมืองดังกล่าวนี้เป็นเมืองในตำนานท้าวอุทอง แต่ท้าวอุทองที่เล่ากันในท้องถิ่นย่านแม่น้ำท่าว่า แม่น้ำท่าจีน และย่านลุ่มจะเข้สามพัน คงไม่อาจถือเป็นท้าวอุทององค์เดียวกับพระเจ้าอุทอง ผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาได้ เพราะผู้คนที่เล่าตำนานดังกล่าว เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ภายหลังในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มานี้เอง ไม่ใช่คนเก่าแก่ดั้งเดิมที่สืบเชื้อสายมาแต่สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา

แต่แม้ตำนานท้าวอุทอง จะไม่อาจใช้เป็นหลักฐานของช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้ ก็ยังมีประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดและความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่น ปัจจุบัน ท้าวอุทองคือวีรบุรุษในตำนานความเชื่อของผู้คน ที่คนในท้องถิ่นใช้เชื่อมต่อบทบาทตัวตนระหว่างผู้คนที่ท้องถิ่นกับประวัติศาสตร์ฉบับทางการ ที่มีพระเจ้าอุทองเป็นวีรกษัตริย์ผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยา ดังตัวอย่างที่ยกมา เกี่ยวกับกรณีตำนานท้าวอุทองที่เขตอำเภอสองพี่น้อง ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเป็นผู้เล่าตำนานความเชื่อนี้ เป็นต้น

เงื่อนไขสำคัญหนึ่งที่ทำให้ตำนานมีบทบาทสูง ก็เพราะเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของสถานที่ได้สูญหายไปจากการรับรู้และความทรงจำของผู้คน เพราะเป็นคนละกลุ่มกัน แต่ในขณะเดียวกัน กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ก็ต้องการแสดงความเคารพนบถต่อสถานที่และบรรพชน ผ่านความเชื่อเรื่องผี ที่เป็นรูปแบบความเชื่อดั้งเดิมของคนลาว ท้าวอุทองก็คือผีบรรพบุรุษที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสิทธิธรรมในการดำรงอยู่ของผู้คนที่เข้ามาใหม่นั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

- การศาสนา, กรม. (2527). **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 4**. กรุงเทพฯ : กองศาสนสถาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- กำพล จำปาพันธ์. (2555). **ข้าเจือง-กบฏไพร่ : ขบวนการผู้มีบุญหลังสถาปนาพระราชอาณาจักรสยาม-ล้านช้าง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- กำพล จำปาพันธ์. (2558). **คชายุทธ์-พุทธชาติ : ยุทธหัตถ์และสงครามบนหลังช้าง/พุทธศาสนากับความเป็นชาติในประวัติศาสตร์ศรีลังกา อุษาคเนย์ และสยาม**. พิษณุโลก : สถานอารยธรรมโขง-สาละวิน มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เขียน ยิ้มศิริ. (2507). **พุทธานุกรณ**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2493). **พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส
ลำนํ้ามะขามเฒ่าและพระราชกระแสนับสั่งจัดการทหารมณฑลกรุงเทพฯ
ในรัชกาลที่ 5**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2542). **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์. (2551). “นวัตกรรมพระเครื่องไทย : ก่อนจะเป็นอุตสาหกรรม
พระเครื่อง เมื่อพระเครื่องก้าวขึ้นเป็น “สุดยอด” ของเครื่องรางไทย” เอกสาร
ประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง “โลกของอิสลามและมุสลิมในอุษาคเนย์”
วันที่ 28-29 พฤศจิกายน 2551 ณ โรงแรมทวิน โลด์ส นครศรีธรรมราช จัดโดย
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. (2540). **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : กระทรวง
วัฒนธรรม.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. (2545). “สมัยแรกพระพุทธศาสนาเป็นประธาน
ของประเทศ” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (2545). **สุวรรณภูมิอยู่ที่นี้ ที่แผ่นดินสยาม**.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ตรี อมาตยกุล. (2497). **เมืองทองของไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.

ตรี อมาตยกุล. (2499). **ทัศนศาสตร์ไทย จังหวัดนครปฐม**. กรุงเทพฯ : สำนักวัฒนธรรม
ทางศิลปกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2507). **เรื่องพระปฐมเจดีย์**. นครปฐม : สำนักงานผลประโยชน์
วัดพระปฐมเจดีย์.

ทิวา ศุภจรรยา. (2530). “สภาพภูมิประเทศแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณจังหวัดสุพรรณบุรี”
เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “สุพรรณบุรี : ประวัติศาสตร์ ศิลปะ
และวัฒนธรรม” วันที่ 17-20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 ณ ห้องประชุมเทศบาล
เมืองสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธัชสร ตันติวงศ์. (2528). “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-แม่น้ำท่าจีน”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธิดา สาระยา. (2525). “เมืองก่อนรัฐ (Proto-state) สมัยทวารวดี” ใน เอกสารประกอบ
การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรม นครปฐม วันที่ 20-23
ตุลาคม.

- น. ณ ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ). (2525). “ศิลปกรรมหลังทวารวดีในเขตจังหวัดนครปฐม”
ใน เอกสารประกอบการสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรม
นครปฐม วันที่ 20-23 ตุลาคม.
- นิคม มุสิกคามะ. (2515). **แผ่นดินไทยในอดีต เล่ม 2**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้น
รัตนโกสินทร์” ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรม
ต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์.
- เบเคอร์, คริส และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (บก.). (2556). **ขุนช้างขุนแผนฉบับวัดเกาะ**.
เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2553). **ศรีสุพรรณภูมิ : เรื่องตำนานจากอดีตกาลจนถึงเรื่องเล่าขาน
เมื่อวันวาน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล.
- ประภัศร์ ชูวิเชียร. (2557). “ศิลปะลพบุรี-ขอม/เขมรในดินแดนไทย : คำเรียกแบบศิลปะ
ที่ควรทบทวน” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (2557). **ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั้น
ขอมกับไทย ไม่พราดจากกัน**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ประยูทธ สืบอารีพงศ์. (2552). **โขงตอนมะนาว : วิถีชีวิตชุมชนไทยทรงดำบ้านดอนมะนาว
อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี**. สุพรรณบุรี : เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้
ชุมชนจังหวัดสุพรรณบุรี.
- ประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์, สมาคม. (2522). **ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 จารึก
วัดศรีชุม พร้อมคำอธิบายของคณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2521**. กรุงเทพฯ : มปป.
- ผาสุก อินทราวุธ. (2526). **รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัด
นครปฐม**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผาสุก อินทราวุธ. (2548). **สุวรรณภูมิ : จากหลักฐานทางโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : ภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, คณะกรรมการ. (2544a). **วัฒนธรรม พัฒนาการ
ทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุพรรณบุรี**. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากรและกระทรวงศึกษาธิการ.

- ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, คณะกรรมการ. (2544b). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครปฐม**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรและกระทรวงศึกษาธิการ.
- พิทยลาภพฤฒิยากร (พระองค์เจ้าธานีนิวัต), กรมหมื่น. (2508). **เรื่องนครชัยศรี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2533). **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ.
- มนัส โอภากุล. (2547). **ประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- มนัส โอภากุล. (มปท.). “พระประติมากรรมและพระเครื่องเมืองสุพรรณ” ใน **สุพรรณบุรี : 400 ปียุทธหัตถี**. สุพรรณบุรี : ศูนย์ราชการจังหวัดสุพรรณบุรี.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง (ฉบับต้นแบบ)**. กรุงเทพฯ : ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 7**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. (2556). “บุษยคีรี : เขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองอู่ทอง” ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บก.). **เสนาวิชาการทวารวดี อัปเดตทวารวดีจากภาคสนาม**. ปทุมธานี : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณวิภา สุนต์ตา. (2548). **ชัยวัฒน์ที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรกัมพูชา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- วัฒนธรรมจังหวัดสุพรรณบุรี, สภา. (2540). **สุพรรณบุรี : ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และวัฒนธรรมท้องถิ่น**. สุพรรณบุรี : โรงพิมพ์อ้อพเซท.
- วารุณี โอสธารมย์. (2547). **เมืองสุพรรณบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ พุทธศตวรรษที่ 8-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2525). “นครชัยศรีกับเส้นทางคมนาคมในลุ่มน้ำเจ้าพระยา” ใน เอกสารประกอบการสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรม นครปฐม วันที่ 20-23 ตุลาคม.

- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2556). “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมทวารวดี : Indianization vs. Localization” ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บก.). **เสวนาวิชาการทวารวดี อภิตตทวารวดีจากภาคสนาม**. ปทุมธานี : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2557). “ลพบุรี : “ศิลปะขอม” ที่ถูกปลอมให้เป็นไทย” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (2557). **ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั้น ขอมกับไทย ไม่พรางจากกัน**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2506). **เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วัดมกุฏกษัตริยาราม.
- ศิลปากร, กรม. (2511). **เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อเดือนสิงหาคม ร.ศ. 117**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาพระเมรุ.
- ศิลปากร, กรม. (2539). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษกเล่ม 1**. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- ศิลปากร, กรม. (2544). **คำให้การชาวกรุงเก่า**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ.
- ศิลปากร, กรม. (2553). **พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), จดหมายเหตุรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น ๆ. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.**
- ศิลปากร, กรม. (2555). **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม : เอกสารจากหอหลวง. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.**
- สนอดกราส, เอเดรียน (Adrien Snodgrass). (2537). **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (The Symbolism of the Stupa)**. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ. กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2552). **เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบของเจดีย์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- สายป่าน บุรีวรรณชนะ. (2548). **“ลักษณะเด่นของตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลางของไทย” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2545). **พระปฐมเจดีย์ไม่ใช่เจดีย์แห่งแรก แต่เป็นมหาธาตุหลวงยุคทวารวดี**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2551). **สุพรรณภูมิ, สุพรรณภูมิ, สุพรรณบุรี “เหนือ” และขับเสภาทำไม?**. กรุงเทพฯ : กองทุนเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2557). **สุพรรณบุรีมาจากไหน?**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2532). **รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนลุ่มแม่น้ำท่าจีน**. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี, คณะกรรมการ. (ไม่ระบุปีพิมพ์). **สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสุพรรณบุรีเล่ม 2**. สุพรรณบุรี : สำนักศิลปากรและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี.
- Loos, Tamara L. (2006). **Subject Siam : family, law, and colonial modernity in Thailand** Chiangmai, Thailand : Silkworm Books.
- O'reilly, Dougald J. W. (2007). **Early civilizations of Southeast Asia**. New York : Altamira Press.
- Peleggi, Maurizio. (2002). **Lords of things : the fashioning of the Siamese monarchy's modern image**. Honolulu : University of Hawai'i Press.
- Sardesai, D. R. (1994). **Southeast Asia : Past & Present**. San Francisco : Westview Press.